

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AHMED KUDDÛSÎ'DE İLÂHÎ AŞK

Zeynep ORTAKAYA

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AHMED KUDDÛSÎ'DE İLÂHÎ AŞK

Zeynep ORTAKAYA

Danışman

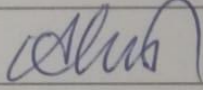
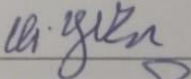
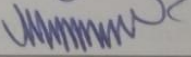
Doç. Dr. Ali TENİK

ŞANLIURFA-2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı 175230001 numaralı Zeynep ORTAKAYA'nın hazırladığı "AHMED KUDDÛSÎ'DE İLÂHÎ AŞK" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 25/12/2019 tarihinde, saat 11.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

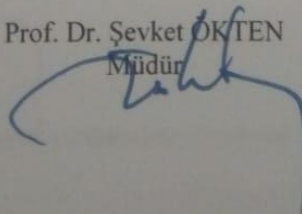
25/12/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Doç. Dr. Ali TENİK	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ	Kabul	
Üye	Doç. Dr. Abdurrahim ALKIŞ	Kabul	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

22.04/2020

Prof. Dr. Şevket OKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Zeynep ORTAKAYA
Öğrenci Numarası: 1752300001
Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tasavvuf
Başlık : Ahmed Kuddûsî'de İâhî Aşk

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen yüksek lisans tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 140 sayfalık kısmına ilişkin, 28/11/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 26'tır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28/11/2019
Zeynep ORTAKAYA

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 28/11/2019

Doç. Dr. Ali TENİK

ÖZET

AHMED KUDDÛSÎ'DE İLÂHÎ AŞK

ORTAKAYA, Zeynep

Yüksek Lisans Tezi

Tasavvuf Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali TENİK

Aralık, 2019, 156 sayfa

İslâm'ı Kur'an ve Allah'ın muradına göre ele alan tasavvuf, Allah'tan direkt aldığı insanlara yaratılış özünü veren bir ilimdir. Tasavvuf, Allah'ın insandan istediği bütün hükümleri, zâhir-bâtın, maddî-manevî ayrımı yapmadan bir bütün olarak ele alıp, insanın hayatında birebir uygulamasını hedeflediğinden diğer bilim dalları ve ilâhiyat bilimleriyle olan farkını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle tasavvuf, Allah'ı hayatının merkezine yerleştiren ve sadece varoluşunu Allah'la gerçekleştiren "Allah dostu" insanı hedeflemektedir. Bu kişiliği elde etmenin önemli yollarından biri olan muhabbet, yani ilâhî sevgi bu çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

İlk dönem sûfilerinin sınırlı olarak bahsettikleri ilâhî aşk, sonraki dönemlerde Anadolu'da özellikle Mevlânâ (ö.672/1273) ve Yunus Emre (ö.720/1320) tarafından etraflıca konu edildi ve geniş kitlelere ulaştırıldı. Sonraki dönemlerde Anadolu tasavvufunda önemli bir şahsiyet olan Ahmed Kuddûsî (ö.1265/1849) tarafından ilâhî aşk konusu tasavvufun diğer ana konularıyla birlikte bir bütün olarak eserlerinde geniş bir şekilde işlendi. Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesi incelendiğinde onun düşüncelerini aşk, zikir ve ma'rifet üçgeninde işlediği ve bu konuları diğer konuların mihranı kabul ettiği görülmektedir. Kısacası bu çalışmamızda insan sevgisi, peygamber sevgisi ve tüm bu sevgilere kaynaklık eden Allah sevgisi farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, çalışmanın metodu ve dönem hakkında bilgilendirme yapıldı. Birinci bölümde, Kuddûsî'nin hayatı, eserleri, tasavvuf düşüncesi ve edebi yönü yine kendi eserlerinden derlenerek bilimsel bir perspektiften ele alınmaya çalışıldı. İkinci bölümde, Kur'an'da sevgi ve ilâhî aşk konuları ele alınarak sevgi anlayışına ayetler, hadisler ve tasavvufun temel kaynakları ışığında bir açıklama getirilmeye çalışıldı. Devamında Kuddûsî'nin ilâhî muhabbet anlayışı

incelendikten sonra; tevhd, ma'rifet, zikir, tefekkür, seyr u sülük ve Peygamber muhabbetinin gerekleri gibi konular işlendi. Üçüncü bölümde ise, Allah sevgisini kazanmada kişinin seyr u sülûkunu sekteye uğratan nefis-benlik, mâsivâ ve dünyanın kalbi meşgul etmesi gibi konular ele alınarak Kuddûsî'nin bu konlardaki anlayışına yer verildi. Sonuç kısmında ise bu çalışmayla elde edilen bilgilerin genel bir değerlendirilmesi yapıldı.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Kuddûsî, İlâhî Aşk, Tasavvuf, Seyr u Sülûk, Ma'rifet, Zikir

ABSTRACT

DIVINE LOVE IN AHMED KUDDÛSÎ

ORTAKAYA, Zeynep

Master's Thesis

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ali TENİK

December, 2019, 156 pages

Sufism, which deals with Islam according to the Qur'an and the will of Allah, provides people with knowledge that it receives directly from Allah through the nature of creation. Sufism reveals its difference from other disciplines and theological sciences since it deals with all the judgments that Allah demands from man, as a whole without making the distinction between apparent-invisible and material-spiritual. In this respect, Sufism aims at the "friend of Allah" who places Allah at the center of his life and only realizes his existence with Allah. One of the most important ways of achieving this personality is the conversation, meaning divine love that is the main subject of this study.

The divine love that the first-time Sufis talked about was limited, and later in Anatolia, it was elaborated and expanded to masses by Mevlânâ (d. 722/1273) and Yunus Emre (d. 720/1320). In later periods, the subject of divine love was studied extensively in his works as a whole by the subject of divine love by Ahmed Kuddûsî (d. 1265/1849), who was an important figure in Anatolian Sufism. When Kuddûsî's Sufi thought is examined, it is seen that his thoughts are processed in the triangle of love, dhikr, and ingenuity that he accepts these subjects as the axis of other subjects. In short, in this study, love of humanity, prophets, and Allah, which are the source of all these loves, are investigated in different dimensions.

This study consists of an introduction, three chapters, and a conclusion. In the beginning, information was given about the method of the study and the period. In the first chapter, Kuddûsî's life, studies, Sufi thought, and literary aspects were compiled from his own studies and tried to be handled from a scientific perspective. In the second chapter, love and mysticism in the Qur'an and issues about divine love are discussed and explanation is given in the light of verses, hadiths, and the basic sources of Sufism. After studying Kuddûsî's understanding of divine conversation; subjects such as oneness, ingenuity, dhikr, contemplation, way, and the necessities of the Prophet's affection were covered. In the third part, the concept of Kuddûsî was given to the subjects such as self-ego, mâsivâ (everything

except Allah) and the occupation of the heart of the world, which interfered with one's sülûkü in gaining the love of Allah. In the third part, the concept of Kuddûsî was given to the subjects such as self-ego, mâsivâ (everything except Allah) and the occupation of the heart by the world, which interfered with one's way in gaining the love of Allah. In the conclusion part, a general evaluation of the information obtained by this study was made.

Keywords: Ahmed Kuddûsî, Divine Love, Mysticism, Way, Ingenuity, Dhikr

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	Error! Bookmark not defined.
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	Error! Bookmark not defined.
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED KUDDÛSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu	8
1.2. Gençliği ve Seyahatleri	10
1.3. Vefatı ve Halifeleri.....	13
1.4. Eserleri	17
1.5. Tarikat Anlayışı.....	20
1.6. Şiir Düşüncesi	23

İKİNCİ BÖLÜM

KUDDÛSÎ'NİN TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE İLÂHÎ AŞK

2.1. Kur'ân ve Hz. Peygamber'de Sevgi	27
2.2. Tasavvufta İlâhî Aşk Anlayışı.....	30
2.3. Kuddûsî'de Aşk Anlayışı	35
2.3.1. Vuslata Ulaşmanın Yolu Olarak Aşk.....	37
2.3.2. Seyr u Sülûkta Aşkın Rolü.....	41
2.3.3. Allah'ı Allah'la, Tanımakla Oluşan Sevginin Dönüştüren Gücü	46
2.3.4. Âşıkların Sıfatları.....	49

2.3.5. Aşkın Sarhoşluğu.....	53
2.4. Kuddûsî’de İlâhî Aşka Ulaşmanın Yolları	57
2.4.1. Bilgiden Muhabbete Ulaşmanın Yolu	57
2.4.2. Allah’ın Bilgisine ve Muhabbetine Ulaşmada Zikrin Mahiyeti.....	63
2.4.3. Sevgide Kalp ve Aklın Fonksiyonu	68
2.4.4. Kuddûsî’nin Düşüncesinde İlâhî Aşka Bir Çağrı Olarak “Zikir”	74
2.4.5. Tefekkürden Muhabbete Ulaşmak.....	82
2.4.6. Muhabbetin Özü Olarak “Tevhîd”.....	87
2.4.7. Her Varlıkta Allah’ı Görüp Yaşamak	91
2.4.8. Peygamber Muhabbetinin Örnekliliği.....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLÂHÎ AŞKIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

3.1.Nefs ve Benlik.....	104
3.2. Mâsivâ	111
3.3. Dünyanın Kalbi Meşgul Etmesi	117
3.4. Kuddûsî’nin Zühd ve Zâhide Getirdiği Eleştiri.....	123
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	132

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: bin
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
KB.	: Kùltür Bakanlığı
Ktp.	: Kùtùphanesi
kyt.	: Kayıt
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.S.	: Milattan Sonra
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümlü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahû aleyhi ve sellem
tahk.	: Tahkik eden
Tash.	: Tashih eden
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Terc.	: Tercüme eden

ts. : Tarihsiz
TTK : Türk Tarih Kurumu
r.a. : RadıyallahûAnhû
vr. : Varak
y. : Yıl

GİRİŞ

1.Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmamızın konusunu oluşturan Ahmed Kuddûsî (ö. 1265/1849) ve yaşadığı tasavvufî tecrübelerinin nihayetinde ortaya koymuş olduğu hakikatler ışığında ele alınan ilâhî aşk anlayışı, bilinen gündelik ya da dini bir tecrübenin anlatımının aksine Kuddûsî tarafından bizzat müşâhede edilip ortaya konan ve psikolojik olarak derin bir ruh halini yansıtan gerçekliklerdir. Kuddûsî'nin tecrübelerini salt akıl gerçekliğiyle günümüz insanının anlayabileceği bir formatta dile dökmenin zorluğu sûfilerce bilinen bir problemdir. Nitekim literatürdeki kavramlar tasavvufî hâllerin ifadesinde dar bir kalıp olarak eksik kalmaktadır. Bu sebeple çalışmamız boyunca yer yer sembolik anlatımlara yer verilmektedir. Çalışmamızın ana konusuna geçmeden önce bu çalışmanın önemi, metodu ve kullanılan kaynakları hakkında kısa bir değerlendirme yapmamız gerektiğini düşündük.

Kuddûsî birçok mutasavvıftan farklı olarak kendi hayatına dair bilgileri eserlerinde ara ara dile getiren böylece okuyucuyu hayatı hakkında bilgilendiren bir mutasavvıftır. Bu yönüyle Kuddûsî'nin hayatını ele alırken öncelikle kendi eserlerinden faydalanarak yaşadığı döneme dair mevcut tarihi kaynakları inceledik. İlerleyen bölümlerde konu ve kavramların analizlerinde tasavvuf literatüründeki birinci el kaynaklarından faydalanıp doğru tespitler yapmaya çalıştık. Bu çalışma şahıs bazında bir inceleme ve araştırma olduğu için farklı görüş ayrılıklarının muhtemel olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kuddûsî hakkında günümüze kadar Doç. Dr. Ali Tenik'in doktora çalışması olan "Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi"¹ dışında geniş çaplı bir çalışmanın olmayışı bu tezin araştırma alanını kısıtlamaktadır. Aynı zamanda Kuddûsî'nin eserlerinde tasavvufî tüm kavram ve konuları bir bütün olarak ele alması bu kavramlar arasında analizleri zorlaştırdığı gibi seyr u sülûkun gayesi olan "ilâhî aşk" konusunu şiirlerinden yola çıkarak yorumlama büyük bir hassasiyeti gerektirmektedir.

Kuddûsî'nin hayatını ve eserlerini önemli kılan ana etmen onun yazdıklarının yaşantısı/hâl ile ortaya koymuş olduğu hakikatler olmasıdır. Nitekim o, bütün düşünce

¹ Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 1. bs. (Niğde: Erkam Matbaası, 2012).

sistemlerinin odağı olan ontoloji/varlık, epistemoloji/bilgi ve aşk/sevgi konularına sahip olduğu zengin tasavvufi bilgi birikimiyle farklı yorumlar getirmesi ve bizzat bunları yaşayarak tecrübe etmiş olmasıdır. İnsanın ömür serüveni kendini anlamlandırma ve tanıma üzerinedir. Gerçek anlamda kendini bilen kimse dolayısıyla rabbini de tanımaktadır. Tasavvuftaki tüm hâl ve makamlar insanın kendi öz benliğini bulmasını, ilâhî bir fitratla hareket edip bütün varlığa sevgi nazarıyla bakan bir kişiliğe erişmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda Kuddûsî'nin eserleri bilhassa Divân'ı uzun bir süre tasavvuf kurumlarında temel kaynaklar arasında olup sûfilere okutulmaktaydı. Zengin bir içeriğe sahip olan bu eserler mü'minler için başucu niteliğindedir.

Kuddûsî'nin genelde Türk Divân Edebiyatı'na özelde ise Tekke Edebiyatı'na sunmuş olduğu katkılar onun Divân'nın hem edebiyat camiasınca hem de halk arasında en çok okunan bir mutasavvıf olması yönüyle ortaya çıkmaktadır. Bu katkılarının yanısıra şiiirlerinin bestekârlar tarafından bestelenmesi Klasik Türk Mûsikî içindeki önemli yerini göstermektedir.

Bu çalışmada Kuddûsî'nin hayatını ve tasavvufî düşüncesini ele alırken başvurduğumuz temel kaynaklar bizzat kendisinin ele aldığı eserlerdir. Nitekim günümüzde Kuddûsî'ye dair var olan çalışmalar yine onun eserlerinden esinlenerek yazılmıştır. Kuddûsî'nin eserleri tasavvufun temel konularını içeren zengin bir içeriğe sahip olmasının yanında dönemin sosyo-kültürel yapısı hakkında da bilgiler içeren tarihi metin olma özelliğini de taşımaktadırlar. Dolayısıyla bu kaynaklar iyi incelenip analiz edildiği takdirde Kuddûsî'nin günümüz insanının bilgiye ulaşma olanaklarının kolaylığı ve çeşitliliğine rağmen sahip olmakta zorluk çektiği geniş bir ilim yelpazesine sahip olduğu açıkça görülebilmektedir.

Kuddûsî'nin eserlerine kısaca bakacak olursak onun tasavvuf düşüncesini manzum bir şekilde ele aldığı ve sembolik anlatım yoluyla yaşadığı hâlleri anlattığı en kapsamlı eseri Dîvân'ıdır. Çalışmamızın beslendiği ana kaynak olan Dîvân'ı, Doç. Dr. Ali Tenik'in şerh ve tahlilini günümüz insanının rahatlıkla anlayabileceği bir formatta yapıp sunması bu araştırmamızın sürecini oldukça kolaylaştırmaktadır. Kuddûsî'nin tasavvufî konu ve kavramları sistematik olarak ele aldığı diğer önemli eseri ise "Hazinetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr"dır. Bu iki eserden başka kaleme aldığı

eserleri, Pendnâme-i Kuddûsî, Vasiyetnâme, Nasâih-i Kuddûsî, Mektuplar ve İcâzetnâme-i Kuddûsî'dir.

Kuddûsî'nin Dîvân'ı ilk defa onun vefatından on yıl sonra basıldı.² İkinci baskısı 1875'te İstanbul'da, üçüncü baskı 1878'de İzmir'de basıldı. Diğer baskıları da 1884, 1892, 1907, 1909 ve 1923'te İstanbul'da yapıldı.³

Kuddûsî üzerine yapılan akademik çalışmalara baktığımızda ilk olarak Ahmet Doğan tarafından yapılan Divân'nın tenkitli metin çalışmasıdır.⁴ Divân'ın günümüz Türkçesine sadeleştirilmesi ise ilk defa M. Emin Eminoğlu tarafından 1973 yılında yapıldı.⁵ İkinci sadeleştirmeyi ise 1982 yılında Fehmi Kuyumcu yaptı.⁶

Hazinetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr adlı eseri ise yüksek lisans tezi olarak ele alındı.⁷ Bu çalışmaların yanı sıra günümüzde Ahmed Kuddûsî hakkında bilimsel bir perspektiften konu ve kavramların sistematik olarak ele alındığı Kuddûsî'ye dair ilk doktora çalışması olan Ali Tenik'in çalışması bu tezimizin önemini ve güvenilirliğini arttırmaktadır.

2.Ahmed Kuddûsî'nin Yaşadığı Dönemde Sosyal-Kültürel Hayat

Ahmed Kuddûsî'nin yaşadığı dönem olan 18. yüzyılın son çeyreği ile 19. yüzyılın ilk yarısı Osmanlıda sosyal, kültürel, tarihi ve ailevi olmak üzere farklı yönlerden ulaşabildiğimiz kaynaklardaki bilgilerle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Nitekim kişinin yetiştiği sosyal ve kültürel hayatın kişiliğin oluşması üzerindeki etkileri herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu sebeple kısaca bu dönemi ele almayı gerekli gördük.

Evliya Çelebi (1611-1682)'nin, “*Suyu ve havası güzel, ahâlisi gayet doğru, ileri gelenleri, eşrâfi yoksulu sever kimselerdir. Bağ ve bahçelerinde gezinti yerleri çoktur*”⁸ sözleriyle hakkında olumlu, güzel ifadeler kullandığı Niğde'nin Bor ilçesi,

² Mustafa Asım Köksal, *Hak Âşıkı Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (k.s) Hayatı, Mesleği, Üstün Kişiliği, Eserleri*, (Ankara: Fon Yayınları 1983).

³ Köksal, *Ahmed Kuddûsî*, 44-45.

⁴ Ahmet Doğan, *Kuddûsî Divân'ı-Tenkitli Metin-*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002).

⁵ M. Emin Eminoğlu, *Hak Âşıkı Mer'ası Zâde Ahmed Kuddûsî Divânı*, (Konya: Sebat Basımevi, 1973).

⁶ Fehmi Kuyumcu, *Divân-ı Kuddûsî*, (Ankara: Gaye Matbaacılık, 1982).

⁷ Hüseyin Sunar, *Ahmed Kuddûsî'nin Hazinetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr Adlı Eserinin Tercümesi, Tahrîk ve Tahlîlî*, MÜSBE, (İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998).

⁸ Mustafa Ünver, “Bor'lu Kâdirî Şeyhi Ahmed Kuddûsî (1769-1849) ve Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerim'e Yaptığı Atıflar”, *19 OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (Samsun: 2003), 129.

Kuddûsî'nin doğduğu ve aynı zamanda hayatının son zamanlarını geçirdiği orada vefat ettiği yerdir. Ömrünün büyük bir kısmı seyahatlerle geçen Kuddûsî, Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde bulunmasının yanısıra Rumeli, Mısır ve Şam'a da yolculuklarda bulunmuştur. Uzlet ve halvetle geçirdiği on yedi yıllık Hicâz yolculuğu ise Kuddûsî'nin en uzun süreli seyahati olmakla beraber kendisine büyük bir tasavvufî tecrübe kazandırmıştır.

Dönemin genel özelliklerine baktığımızda Osmanlı idaresince sürekli sadrazamların değiştirildiği dolayısıyla siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda gerilemeye, çöküşe girdiği ve yaşanan bu olumsuzlukların beraberinde toplumda fakirleşmeye ve çözümlere yol açtığı bir döneme denk gelmektedir.⁹ Bu dönemde Avrupa, 1789'da çıkan Fransız ihtilalinin beraberinde getirdiği kargaşalarla baş etmeye çalışmaktadır. Yine bu dönem, Rusya ile savaşların olduğu, Balkanlar'da, Doğu'da ve Karadeniz'in Kuzeyinde sürekli toprakların kaybedildiği, huzursuzluğun hâkim olduğu bir dönemdir.¹⁰ Osmanlı için ekonomik açıdan hiç de iç açıcı bir dönem olmayan bu süreçte savaşın beraberinde getirdiği maddî ve manevî olumsuzluklar halkı kötü anlamda etkilemekte olup toplumda huzursuzlukların çıkmasına sebebiyet vermektedir. Toplumda yaşanan olumsuzluklar herkes gibi Ahmed Kuddûsî'nin hayatına da etki edip dolayısıyla şiirlerine de yansımıştır:

Sanur mısın behey kardaş olısar böyle insanlık

Hakikat de senin heb işlediğin çünkü hayvanlık

Bu 'asrın halkı âdât û 'ibâdâti'tikâdıyla

İderler suret-i Hakda biri birine şeytanlık

Direrler hırs-ıladînâr put idüüb toparlar hem

Bu fi'lizu'miderler eyledik dünyâda merdânlık

⁹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 18.

¹⁰ Ünver, "Bor'lu Kâdirî Şeyhi Ahmed Kuddûsî", 129.

Fakîrteyleyüb tahkir iderler zengine tevkîr

Anı fehm eylemezler kim fakirlik ehl-i Yezdânlık¹¹

Kuddûsî'nin şiirlerinde de gördüğümüz gibi onun yaşadığı dönem; ahlâkî çöküşün hız kazandığı fitne ve fesâdın arttığı, bireysel ve toplumsal düzenin fesada uğradığı, insanların hayırdan uzaklaştığı, içki, tütün tüketiminin artmasıyla sokaklarda asayiş ve güvenin kalmadığı, âlimlerin dahi o dönemde merhametten yoksun olup halk için bir şeyler yapmadıkları genel anlamda bir kaosun baş gösterdiği bir dönem olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devletinin her anlamda bir çöküşe doğru gittiği bu süreç, yönetim aleyhtarları için bir fırsat olup kendi ideolojilerini hayata geçirme ortamını yaratmıştır. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan Jön Türkler, Yeni Osmanlılar, İttihat ve Terraki Cemiyeti gibi özgürlükçü gruplar toplumda saflarını belirginleştirmeye başladı.¹²

Osmanlının bilim, teknik, düşünce gibi daha birçok alanda ilerleme gösteremeyip çağın gerisinde kalması ve git gide artan ayrılıkçı hareketler sonucunda devlet hızlı bir şekilde dağılmaya doğru gidiyordu. Yaşanan bu kriz durumu halkı maddi-manevi olarak kötü etkilemekte olup psikolojik ve sosyal sıkıntılara yol açmaktaydı. İnsanlar bu ümitsizlik ve çaresizlik durumunda kurtuluşu faziletlerin ve erdemlerin merkezi olan tasavvuf kurumlarına yönelmekte bulmuşlardı. Nitekim tasavvuf kurumlarında topluma hizmet veren kişilerin halkın dertlerini dinleyen, sorunlarına çözümler arayıp ümitsizliklerini ortadan kaldıran kimseler olması bu kurumları insanlar tarafından cazip hale getirmekteydi.¹³ Ancak toplumda yaşanan çözümler zamanla tasavvuf kurumlarının fonksiyonlarını yerine getirmesini zorlaştırmaktaydı.

3.Ahmed Kuddûsî'nin Yaşadığı Dönemde Anadolu'da Tasavvuf

Osmanlının son zamanlarını yaşadığı, siyasi ve sosyal buhranın hâkim olduğu 19. yüzyılda tasavvuf kurumları sosyal hayatta asli fonksiyonları olan okul, hastane, misafirhane ve belediye gibi insanın olduğu her alanda aktif bir role sahipti.¹⁴ Nitekim

¹¹Ahmed Kuddûsî, *Divân*, haz. Ali Tenik, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2014), 455.

¹² İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, 1. bs. (İstanbul: Dergah Yayınları, 1994), 136.

¹³ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme ve Tarihi Çevresinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: 1995), 33.

¹⁴ İrfan Gündüz, "Osmanlılarda Devlet Münasebetleri", *İlim ve Sanat Dergisi*, VI, (1985): 14-39.

tasavvufun sadece bir düşünce tarzı olmayıp insanı her anlamda etkileyen bir yaşam tarzı olduğu gerçeğini bu dönemde görmek mümkündür. Bu sırada medrese ve camiler açmada önemli bir artış görülmesinin yanı sıra tasavvuf önderleri kalemleriyle de halka rehberlik etmekteydiler. Nitekim onlar kitaplar yazıp kütüphaneler açmakta hatta matbaa bile kuracak düzeyde ilmi faaliyetlerde bulunmaktaydılar.¹⁵ Sanata ve edebiyata katkıları küçümsenmeyecek kadar fazla olan tasavvuf müridleri yaşadıkları ilâhî güzellikleri şiir diliyle halka aktarıp karamsarlık duygularını bertaraf edip umudu diri tutmayı gaye edindiler. Sûfîler bu şiirleri besteleyerek dilden dile ahenkli bir formda aktarılmasını sağladılar. Şiirleri bestelenen ve dini-tasavvufî Türk edebiyatının günümüzde en çok okunan mutasavvıf şairlerinden birisi de Ahmed Kuddûsî'dir.¹⁶

Osmanlı'da tasavvuf ve tarîkatların toplum üzerindeki müspet etkilerine baktığımızda Osmanlı devletinde her dönemde "Tarîkatların kurumsallaşması, Osmanlının yükselişiyle doğru orantılıdır" gerçeğini 19. yüzyılda da görmek mümkündür. Bu sebeple o dönemin padişahları başta Nakşibendilik olmak üzere genelde birçok tarîkate ya intisablı olmakta ya da sempati duymaktaydılar. İdareciler, tasavvuf erbabı insanlara devletin ve ordunun farklı kademelerinde görevler vererek iyi ilişkilerde bulunmuşlardır.¹⁷ Bu sebeple ne vakit tasavvuf kurumlarıyla yönetim arasında bir kopukluk meydana gelmişse beraberinde toplumda çözümler başlamıştır. Bu bilinçle Osmanlı padişahları halk üzerinde olumlu anlamda büyük etkilere sahip olan tarîkatlerle ilişkilerini iyi tutmaya çalışmışlardır.¹⁸ Nitekim o dönemde tarîkatlerin halk üzerinde olumlu etkileri görülmekteydi.

Bu dönemde felsefe ve düşünce alanında önemli bir gelişme olmasa da sosyal yönden tasavvuf kültürü için kayda değer gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Nitekim Kuddûsî'nin şiirlerinde hayırla yâd ettiği Sultan Abdülmecid döneminde Dârü'l-Mesnevî'ler halkın hizmetine açılmıştır. Aynı zamanda Vak'a-yı Hayriye kanunuyla adlandırılan Yeniçerilerin kaldırılmasıyla Bektaşî tekkelerinin tekrardan faaliyete geçmesine izin verilmiştir.¹⁹ Böylece halk dini özgürlüklerini sosyal hayatta

¹⁵ Beeketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mazi*, (İstanbul: 1997), 39.

¹⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 22.

¹⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 19.

¹⁸ İhsan Süreyya Sırma, "19. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika", *İÜEF Tarih Dergisi*, 31, (1997): 183-185.

¹⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, (İstanbul: Turan Kitapevi, 2004), 226.

rahatlıkla yaşama fırsatını elde etmiştir. Sultan Abdülmecid'in ıslahatları desteklemesi aynı zamanda halkla sıcak diyaloglar kurması Kuddûsî'nin dikkatinden kaçmamıştır. O, halkı Abdülmecid için duaya çağırıp aynı zamanda halifeyi methetmiştir.

Güneş tek nef'i şâyi' 'âleme bil ha halîfe

Husûsâ bu halife kim adı "Abdülmeccidür"

Özi pâk gill û gışdan kendü pâk bir padişahdur

Bulunmaz bu zemânda böyle bî-hem tâ halîfe²⁰

Dönemin tasavvuf kurumları açısından bir diğer önemli gelişmesi ise Meclis-i Meşâyih Başkanlığının (1868) kurulmasıdır.²¹ Böylece tasavvufî eğitim kurumları olan tekkelerin sistematik olarak denetlenmesi sağlanmıştır. Kuddûsî yaşadığı dönemde I. Abdülhamid (1774-1789), III. Selim (1789-1807), IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) gibi pek çok padişahın yönetimine tanık olmuştur. Ancak eserlerinde sadece Sultan Abdülmecid'in isminin geçmesi onun halka sosyal hayatta sunmuş olduğu fırsatlar ve özgürce hareket edebilme Bu asır imkânından kaynaklanmaktaydı.

²⁰ Kuddûsî, *Divân*, 56.

²¹ Abdurrahman Memiş, "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Hâlidî Tekkeleri", *Osmanlı Ansiklopedisi* (İstanbul: 1992), VI/514.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED KUDDÛSÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu

Maraşlı Şeyh Seyyid İbrahim Efendi (ö.1786)'nin oğlu olan Ahmed Kuddûsî Niğde'ye bağlı olan Bor ilçesinde (1183/1769) doğmuştur.²² Kuddûsî şiirlerinde doğumunu şöyle açıklar:

Peder tarihimi yazmış ki bin yüz seksen üç deyü

Ana Hakk eylesün rahmet ve cümle ehl-i imanâ

Rebiü'l-evvelin pes on biri isneyn gecesinde

Dimiş kim doğdu oğlum şükür Vahhab u Rahmana

Komuş hem ismimi Ahmedteyemmünidü ben dimiş

Adaş olsun bu oğlan fahr-ı 'âlemkân-ı 'irfâna²³

Kuddûsî'nin babası İbrahim Efendi, Nakşibendi şeyhi olup ilim, irfan ve kemâlat sahibi bir âlimdir. Yaşadığı dönemin Maraş valisinin baskı ve zulmünden çevre kasabalara, şehirlere kaçan birçok Maraşlı gibi İbrahim Efendi de muhtemelen Orta Anadolu'nun bir şehri olan Niğde'ye yerleşmiştir. Bu göçten kaynaklı ailenin lâkâbı "Marâşîzâde"dir.²⁴

Hayatı ilâhî aşkın çemberinde geçen Kuddûsî'nin Allah ile olan muhabbet ve kurbiyeti et ile tırnağın yakınlığının ötesinde bir birlikteliktir. Nitekim tırnağın ete batma gibi bir durumu söz konusu olabilirken bu muhabbette böyle bir şey mümkün olmamaktadır. Kuddûsî'nin şiirlerine baktığımızda, o henüz doğmadan ana rahminde

²² Kuddûsî, *Divân*, 25; Ahmed Kuddûsî, *Pendnâme-i Kuddûsî*, (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi), nr.2444, 26a; Köksal, *Hâkk Âşık'ı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî(k.s)*, 24; Süleyman Uludağ, vd., "Kuddûsî Ahmed Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: DİA, 2002), XXVI, 315-316; Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 31.

²³ Kuddûsî, *Divân*, 40.

²⁴ Uludağ, "Kuddûsî Ahmed Efendi", 315-316.

iken bir takım olağanüstü haller yaşadığını belirtmekte ve bu muhabbetin kaynağını daha küçük yaşlarda Hakk'tan kendisine içirilen letâfet şarabına bağlamaktadır.²⁵

Bil ana rahminde ben ki itmişem takdis anı

Anam işitmişdir bunu Kuddûsîyem Kuddûsîyem

Rûz-i elestde ben ana dimiş idim çünkü belâ

Ol 'ışkını viridi bana Kuddûsîyem Kuddûsîyem

On ikiye irdi yaşım 'ışkoldı yâr u yoldaşım

Takdîs-i Hak idi işim Kuddûsîyem Kuddûsîyem

Şevkiyle oldum bî-karâr içimde 'ışkodu yanar

Kuddûs 'e itmişem firâr Kuddûsîyem Kuddûsîyem²⁶

Kuddûsî, gönlünün gayr-i ilâhî olan her şeyden temizlenip, arınmasını şiirinde de bahsettiği üzere daha doğmadan önce, annesi Kuddûsî'ye hamile iken "Kuddûs"²⁷ ismine mazhar olmasına, göğsünün muhabbettullah suyuyla yıkanıp temizlenmesine bağlamaktadır.

Kuddûsî'nin anlattığına göre, bir gün babası İbrahim Efendi rüyasında üç ay görmüş. Bunların ortancası diğerlerine nazaran daha büyük ve daha parlakmış. Bu rüyanın tabiri ise Mehmed, Ahmed ve Mahmud isminde üç oğlu olacağı ve bunların ortancasının halkı irşâd ile görevlendirilip bu yolda sıkıntı ve meşakkât dolu bir ömür

²⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 33.

²⁶ Kuddûsî, *Divân*, 824-825.

²⁷ "Kuddûs" kelimesi, kabullenmek anlamına gelen takdis etmekten türemiştir. Tasavvufî bir kavram olarak ise her vasıfta mükemmel, tasvire sığmaz, tertemiz, pâk; öyle ki her selam ve selametın menbaı ve mastarı, kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, fenâ ve zevalden arınmış olan, muhataradan salim olduğu gibi, selamet arayanları selamete erdirecek anlamlarına gelmektedir. Bu vasıflar İlahi aşk ile bütünleşmiş Kuddûsî'nin hayatında hale döktüğü vasıflardır. (Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, thk. Ebû Âlâ el-Afîfî, (Beyrut: 1980), 37)

geçireceği söylenmiştir.²⁸ Bu sadık rüyanın gerçekleştiği Kuddûsî'nin şiirlerinde de görülebilmektedir.

Rüyâda hem görmüş peder üç ay emâda hoş kamu

Ortadaki ayda çağ-imiş Behçet û nûr û ziyâ

Ana dimişler bil bu ay oğlun ana rahmindeki

Halk-ı cihânın akserin irşâda olısar sezâ²⁹

Ahmed Kuddûsî, 18 yaşına kadar âlim ve sûfî meşrebli Nakşî şeyhi olan babasının tedrisinden geçerek birçok kimseye nasip olmayan temel bir eğitim alır. Babasının, “*Ahmed, benim hayatta olduğum şu günlerimde gayret et, tevhîde çalış*”³⁰ diyerek yönlendirmesiyle ‘tevhîd’e yönelir. Kısa sürede tevhidi idrâk edip, tevhîd ile bütünleşen Kuddûsî, Allah sevgisinin kendi varlığını kuşattığını ve muhabbetin atmosferine girdiğini hisseder. Hakk’ı delillerle anlamaya çalışmanın sağlam bir yol olmadığı düşüncesiyle hareket eden Kuddûsî, tamamıyla tasavvufa yönelir.³¹

1.2. Gençliği ve Seyahatleri

Kuddûsî'nin ilk mürşidi olan babası İbrahim Efendi'nin vefatı (1201/1786-1787)³² üzerine henüz 18-19 yaşlarında olan Kuddûsî, babasının ilminden yeterince istifade edemediğinden dolayı büyük bir üzüntü ve pişmanlık duyar. Ne yapması gerektiği konusunda başta kararsızlıklar yaşayan Kuddûsî, babasından aldığı ancak yarım kalan ilmîni ve tasavvufî eğitimini tamamlamak üzere Bor'dan ayrılmaya karar verir. Kuddûsî, babasının vefatıyla ne yapması gerektiği konusundaki kararsızlığı ve yaşadığı üzüntüyü şiirlerinde de şöyle dile getirir:

Vefat itdi peder ben on sekiz yaşında iken bil

Karârım kalmadı hiç, başladım pes âh ü efgâne³³

²⁸ Ünver, “*Bor’lu Kâdirî Şeyhi Ahmed Kuddûsî*”, 129.

²⁹ Kuddûsî, *Divân*, 208.

³⁰ Ahmed Kuddûsî, *Mektuplar (1. Mektup)*, (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi), nr.2444, 204a.

³¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 34.

³² Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 38.

³³ Kuddûsî, *Divân*, 38.

Kâmil imiş ol kadrini ben bilemedim hiç

Aldım hele çok himmetini eyledi ihsân

Dir idi çalış zikre hayatımda benim çün

Zikr-ile tolar kalbine derya gibi irfân³⁴

Babasının vefatından sonra ilmî yolculuğa çıkan Kuddûsî'nin müridleri hakkında bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Ancak kendisinin başta Hz. Peygamber (s.a.v) olmak üzere birçok zâttan terbiye aldığını, kendisinden önce yaşamış mutasavvıfların hayatlarını, yazmış oldukları eserleri inceleyip yaşamış oldukları hâlleri tahkik edip kendi yaşantısına yansıtığını eserlerinde görmek mümkündür. Kuddûsî, özellikle Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66), Mevlânâ (ö. 671/1273) ve İbnü'l- Arabî(ö. 638/1240) olmak üzere Bîşr-i el-Hâfi (ö. 227/841), Beyâzîd-i Bistâmî (ö. 234/848), Gazzâlî (ö. 505/1111), Şehabeddîn Ömer Sühreverdi (ö. 632/1234), Bahâeddîn Nakşibendi (ö. 791/1389), Abdülvahab eş-Şarânî (ö. 973/1565) gibi âlimlerin yanı sıra birçok İslâm âlimi ve mutasavvıftan istifade ederek, ilmini tamamlar.³⁵

Hicâz û Rûm û Şâm'ı gezmişem ışk ile anın

Yanarım âteş-i hicre visâle intizârım var³⁶

Ahmed Kuddûsî'nin hayatına ve şiirlerine baktığımızda tasavvuf âlimi ve tarikat şeyhliğinin yanında diğer Allah dostları gibi seyahatı çok seven bir şahsiyet oluşuyla da ön plana çıkan bir mutasavvıftır. Nitekim uzun süre Anadolu ve Rumeli'ye seyahat ederek, ömrünün on sekiz yıllık kısmını da Hicâz'da geçirir. Babasının vefatıyla yollara koyulan Kuddûsî, ilk olarak Kayseri'ye gidip orada Hüseyin Efendi isimli zâtın³⁷ yanında bir süre kalıp ilim öğrenir. Daha sonra aldığı bir ilham üzere Turhal'a giderek Nakşî Şeyhi Mustafa Efendi'nin (ö. 1205/1794) yanında tasavvufi eğitimini

³⁴ Kuddûsî, *Divân*, 38.

³⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 37.

³⁶ Kuddûsî, *Divân*, 653.

³⁷ Bu zât hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

tamamlayarak kendisinden tasavvuf icâzet alır.³⁸ Kuddûsî eğitimini tamamlamak gayesiyle çıktığı yolculuklarda vaktinin çoğunu Allah'ın ilmini tahsil ederek geçirirken aynı zamandauzun halvetlerden sonra nefsinin terbiye edip ilâhî benlikle yaşamaya gayret eder.

Kuddûsî Anadolu'ya yaptığı seyahatinden sonra Mekke ve Medine'de Hz. Peygamber'in yaşadığı hayatın havasını teneffüs eder ve sonra tekrar Anadolu'ya döner.³⁹ Kuddûsî o dönemde devam eden 1807 ve 1810 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşlarında Şumnu⁴⁰ şehrinin savunmasına katılarak nefsiyle olan büyük cihâdını, küçük cihâdla da tamamlar. Bu yönüyle, Ahmed Kuddûsî, bütün yönleriyle Allah'ı yaşayıp halka önder olan velî bir şahsiyettir

Kuddûsî, Allah'a olan ihlâslı bağlılığı ve Allah için tam bir hayat yaşama anlayışından ötürü başta evlenmeyi düşünmemektedir. Fakat bekârlıkta kemâlât, evlilikte erişilen kemâlâta nispeten daha zor olması ve kendisinin fûtûhâtâ erişmesinin ancak yapacağı evlilikler ile hâsıl olacağına dair sahip olduğu anlayışla evliliğe yönelir. Bu doğrultuda Anadolu'nun farklı yerlerinde birçok hanımla evlenir. Bu evliliklerden yirmi altı çocuğu dünyaya geldiği rivayet edilir.⁴¹ Bu durumu Kuddûsî beyitlerinde şöyle ifade eder:

Tezevvüc eyledüm çok zen toğırdılar nice evlâd

Kimisi oldu yâr bana, kimisi oldu bigâne⁴²

Kuddûsî'nin evliliklerinin her birinde farklı hikmetler mevcuttur. Bu evliliklerinden biri son derece ilginç olup onun evliliklerindeki niyetini kısmen anlamaya vesiledir. Rivayetlere göre başından kötü haller geçen bir kızın fakir anne ve babası bu durumdan dolayı fazlasıyla üzüldü, sıkılmaktadırlar. Kuddûsî, bu üzüntüyü hafifletmek maksadıyla kızı nikâhına alır, sabaha kadar geceyi ibadet ve zikir ile geçirir. Sabah olunca padişahın hediye gelen altın keselerini kıza vererek nikâhını

³⁸ Ahmed Kuddûsî, *Nesâih-i Kuddûsî*, (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi), nr.2444, 201a.

³⁹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 40.

⁴⁰ Tepeleri ve havzalarıyla meşhur olan Bulgaristan'ın Dobruca bölgesinde bulunan, 1809 ve 1829'da Rus saldırılarına karşı koyan bir kenttir. 1877-1878 savaşlarında Rusların eline geçer. 1898 Berlin anlaşması ile bugünkü sınırları çizilen Bulgaristan'a bağlı bir şehirdir. Diğer adı da Kolarovgrad'dır. (Yeni Kültür Ansiklopedisi, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul ts.)

⁴¹ Kuddûsî, *Pendnâme*, 26a.

⁴² Kuddûsî, *Divân*, 40.

bozar. Daha sonra şeyh Kuddûsî'den dul kaldı diye iyi bir evlilik yapan ve aldığı hediyelerle de maddi durumu düzelen kızın anne ve babası bu üzüntü ve utanç durumundan kurtulmuş olurlar.⁴³Kuddûsî yaptığı izdivaçlarında da Hakk'ın rızasını gözeterek, mâsivaya meyletmeyerek onun evlilikleri Allah'la arasında bir köprü olduğunu şiirlerinde dile getirmektedir;

Hakikat köprisi dirler mecâzî 'ışka gerçektir.

Hudâ'nın 'ışkına buldum çünköpri 'ışk-ı nisvânı

Geçirdi cümle sivâdan beni oldum ana 'âşık

Bugün lâkin kocayub olmuşâm bî-çâre-i fânî⁴⁴

1.3. Vefatı ve Halifeleri

Ahmed Kuddûsî, eşleri ve evlatlarıyla birlikte dönemin cehalet, hevâ ve hevesine kapılan birtakım insanların iftiralarına, sataşmalarına ve kendini bilmemezliklerine maruz kalır. Bu kişiler, bu ithamlarla yetinmeyip kendisine yönelik zındıklık ve dinsizlik suçlamalarında bulunarak onun on üç yıl ev hapsine mahkûm olmasına sebebiyet verirler.⁴⁵Yaşanan bu olumsuz durumlar Kuddûsî ve akrabalarını derinden üzer. Bu zorunlu inzivâ hayatı sürecinde Allah'tan kendisine yardım etmesini beyitlerinde şöyle dillendirir:

Düşmişem tut destimi ol dest-gir kaldır beni

Hasteyem kıl tesliye gamretde kaldım el-Gıyâs

'Uzlet itdim nâsdan ammâ fitnedden kurtulamadım

Çünkü çok evlâd 'ıyâl kesretde kaldım el-Gıyas

Ehl-i dünyâ itmek isterler beni bu fitneler

⁴³ Ünver, "Bor'lu Kâdirî Şeyhi Ahmed Kuddûsî", 129.

⁴⁴ Kuddûsî, *Divân*, 374.

⁴⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 44.

Eyle asan işimi 'usretde kaldım el-Giyâs⁴⁶

Çocukluğundan itibaren ilâhî aşk ile yoğrulan Kuddûsî, çileyle geçen ömrüne Anadolu'ya döndükten sonra Bor'da yaptırdığı zâviyede devam eder. Bir süre bu zâviyede uzlet hayatını yaşayan Kuddûsî, Cemaziye'l-ahir/ Haziran (1265/1849)'da bedeni ve ruhî vuslatını gerçekleştirerek Allah'a kavuşur.⁴⁷

Kuddûsî, ölümünü Sevgili'nin şehrine kavuşmak olarak görmekte olup kavuşmaya hasret kaldığını, bu nedenle gözüne uykunun girmeyip, ruhunun firkatten perişan olduğunu şiirlerinde dile getirmektedir:

Çeşmim ehâbı haram itdi visâlin arzûsı

Yakdı kül itdi beni pes nâr-ı hicrân el-Giyâs

İtme Kuddûsî fakiri bâb-ı lütfundan cüdâ

Yandı cismi firkatınle oldı biryani el-Giyâs⁴⁸

Mütevâzi bir hayat süren Kuddûsî, vasiyetinde de kimsenin kendisi için ağlamamasını, yas tutmamasını ve vefatının da kimseye duyurulup insanların zahmete girmemesini ister. Bu durumun kendisinin şöhretli biri olduğu izlenimi oluşturmasından çekinir. Bor'un eski mezarlığında uygun bir yere defnedilmeyi ve definden sonra mezarının başında çok durulmamasını, insanlara zahmet verilmemesini ister.⁴⁹ O, yaşarken insanları incitmemek istediği gibi ölümünden sonra da kimsenin incinmemesini ve kendisinden dolayı insanların bir zahmete girmemelerini istemesi kendisinin nedenli insan sevgisiyle dolu bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Kuddûsî yakınlarına şu vasiyette bulunur:

“Dostlarım! İلمي, taliplere ve salih fakirlere veriniz. Dostlarınız ne kadar kusurlu olursa olsun onlara muhabbet besleyin. Dervişlerden İslâm dinine aykırı, şeriatın emirlerinden uzak yaşayanlar var ise, onlara yaklaşmayın. Onları gözünüzde büyütmeyin. Bu devirde onların çoğu sihir ve göz boyacılık yaparak halkı aldatıp, 'biz

⁴⁶ Kuddûsî, *Divân*, 718.

⁴⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 43.

⁴⁸ Kuddûsî, *Divân*, 718-720.

⁴⁹ Ahmed Kuddûsî, *Vâsiyetnâme-i Kuddûsî*, (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi), nr.2444, 38a.

mürşid-i kâmiliz'derler. Unutmayın! Kıyamet, yeryüzünde hiçbir ihlâslı âlimin kalmadığı, her yerin cahillerle kaynadığı bir anda kopacaktır. Siz bu durum karşısında gurura kapılarak nefsin hevâsına tâbi olmayın! Allah'ın ansızın gelen belâ ve tuzağından emin olmayasınız. İblis ve dostlarını düşününüz. Salih amel işledikten sonra bu gücü size nasip ettiği için Allah'a şükrediniz. Beşerîyet sebebiyle sizden günah sâdır olursa hemen istiğfar etmelisiniz! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz."⁵⁰

Ahmed Kuddûsî, yaklaşık yetmiş yıl tasavvufî hayat yaşayıp ehlullahtan olmasına rağmen kendisini mürşidi kâmil olarak yeterli görmediğini, ancak bazı kimselerin bir takım tasavvufî görevleri yerine getirdikten sonra kendilerini hemen halife olarak görmek istemeleri üzerine Kuddûsî halife konusunda epey temkinli davranır.⁵¹ Kendisinden sonra tasavvufî geleneğini devam ettirmesi için oğlu Abdurrahman Rûhî'yi görevlendirir.⁵²

Kuddûsî'ye göre her mü'min Allah'ın "*Beni zikredin*" (*el-Bakara, 2/152*) hitabını yerine getirmek için herhangi bir kayıt bulunmaksızın abdestli ya da abdestsiz olarak günün farklı vakitlerinde bazen az bazen çok zikretmelidir. Bunu beyitlerinde şu şekilde açıklar:

Beni çok zıkr idin didi bize Kur'ân'daçün Allah

*Bu izni Hakk Teâlâ'dan alan tevhîde say' eyler*⁵³

Bu nedenle Kuddûsî, müntesiplerine tavsiye olarak her gün yüz istiğfâr, on salavat-ı şerife ve belirli bir sayı olmaksızın kelime-i tevhidi yani "lâ ilâhe illâllah"ı söylemelerini ister. Tevhîdin önemiyle ilgili bir eserinde şunu anlatır:

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) arkadaşlarına; "*Ömrümde beş yaşımdan beri benden gaflet sâdır olmadı. Ancak beş yaşımda mektebe giderken nalinim çamura düştü, çıkarıncaya kadar altı derece mikdarı gâfil oldum. Andan mâadâher gün bir lahza gâfil olmadım*" der.

Arkadaşları sorar; "*Ya Şeyh! Bizlerin de böyle olması mümkün mü?*"

⁵⁰ Kuddûsî, *Vâsiyetâmme-i Kuddûsî*, 38a.

⁵¹ Kuddûsî, *Mektuplar (3. Mektup)*, 206b.

⁵² Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 47.

⁵³ Kuddûsî, *Divân*, 672.

Cüneyd Hazretleri; “Mümkün” der. “İki nesne ile olur: Biri mevti (ölüm) unutmamak ve biri lâ ilahe illallah’ da tefekkürdür.”⁵⁴ Kelime-i tevhîd sâlikin seyr u sülûk yolunda hızlı ilerlemesi ve Allah ile ünsiyet kurmasında büyük bir öneme sahip olmasından kaynaklıdır. Kuddûsî bu konuda hayatın her alanında abdestli yahut abdestsiz olarak tevhîdi söylemek gerektiğini şiirlerinde de çokça dile getirmektedir:

Hudânın lutfına mazhar olan tevhîdde say’ eyler

Gice- gündüz beher dem her zaman tevhîde say’ eyler

Olur, meşgul hemân zikre çeker el meyl-i dünyadan

Yanub ‘ışk odına idüb figân tevhîde say’ eyler

Resûldir bir ‘amel tevhîdi geçmez hem günah koymaz

Ana îmân^{iden} mü’min hemân tevhîde say’ eyler

Görür her şeyde Allah’ı bilür ‘ayne’l-yâkîn bî şek

*Kamu mahlûkda Hallâkı bulan tevhîde say’ eyler*⁵⁵

Ahmed Kuddûsî’nin oğlu Abdurrahman’ın vefatıyla halifelik görevini, Kuddûsî’nin torunu Ali Efendi (ö. 1938) devam ettirir. Onun da vefatıyla bir süre Hacı İbrahim Girgin üstlenir ve daha sonra Ali Efendi’nin oğlu Ahmet Eren devam ettirmiştir. 1961’den 1987’ye kadar görevi yürüten Ahmet Eren, bu görevi Ali Eren Efendi’ye devreder. Ali Efendi de “Bor’lu Ahmed Kuddûsî Vakfı”nı kurarak bu görevi yurtiçinde ve yurtdışında olmak üzere günümüzde en güzel şekliyle sürdürmektedir.⁵⁶ Bu vesileyle o, pek çok kimsenin Kuddûsî Hazretlerinden haberdar olup eserlerinden istifade etmesini ve örnek almalarını sağlamaktadır.

⁵⁴ Ahmed Kuddûsî, *Risâleler*, haz. Lütfi Alıcı, 1. bs. (Ankara: Nova Medya Kitaplığı, Ocak 2017), 31.

⁵⁵ Kuddûsî, *Divân*, 673.

⁵⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 47.

1.4. Eserleri

Hayatı boyunca birçok seyahatlerde bulunup pekçok alanda kendini geliştiren Ahmed Kuddûsî'nin eserlerine baktığımızda, pratik hayatında uygulamış olduğu hakikatleri kaleme alan bir mutasavvıftır. Kuddûsî, eserlerini sadece tasavvuf kültürüne katkı sağlamak amacıyla yazmayıp, Allah'a ve O'nun yaratmış olduğu en muteber varlık olan insana hizmet etmek gayesiyle telif etmiştir.

Kuddûsî, yaşadığı dönemin içinde bulunduğu sosyo-psikolojik problemlerin, eserlerini kaleme almasında büyük bir rol oynadığını belirtir. Nitekim o dönem, tembelliğin, cehaletin, ataletin revaçta olduğu, insanların mal ve makam sevdasıyla dünya ve ahiret hayatlarını Allah'a tercih ettiklerini belirtir. O dönemin insanların ilim ve muhabbet cemaatlerine uğramayıp nefsâni hevâ ve heveslere rağbet etmeleri, çoğu kimsenin dünyaveya ahiret hayatına düşkünlükleri Kuddûsî'nin eserlerini ele alma gerekçesini oluşturur.⁵⁷

Kuddûsî, eserlerini halktan herhangi bir menfaat gütmekten sırf insanların içinde buldukları gafletten kurtulmalarını sağlamak ve Allah'ın muhabbetini kazanmak gayesiyle yazar. O, yaşadığı toplumun derdine devâ olmak, insanlara “*emr-i bil ma'rûf nehî ani'l-münker*” ile hakikat yolunu gösterebilmek gayreti içinde olmuştur.

Eserlerinin genelini Türkçe kaleme alarak Türk Dilinin ve Edebiyatının gelişimine zenginlik katan şâir, hayatı boyunca insanlara olan sevgisinden dolayı onları irşâd etmeye gayret ettiği gibi, eserleriyle de günümüz insanına faydalı olmaya devam etmektedir. Kuddûsî'nin eserleri şunlardır;

Divân, Kuddûsî'nin en hacimli eseri olup tasavvuf alanındaki diğer tüm divânlardan farklı, tasavvufî konuları bir bütün olarak ele alır. Kuddûsî'nin, Divân'da ele aldığı konuların başında “ilâhî aşk”⁵⁸ gelmektedir. Divân'daki şiirlerin yaklaşık yüzde sekseni Allah muhabbetine dayalı ibadetin hâle dönüşmesinin ilkelerini ele alır. İlâhî aşktan sonra detaylı olarak işlenen konular zikir, peygamber sevgisi, tefekkür, mar'ifet, ayne'l-yakîn, uzlet, tevbe, tevhîd, varlık, mahv/hiçlik, sâlik, seyr u sülûk,

⁵⁷Ahmed Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, çev. Alp Eren Han, (Kahramanmaraş: Şubat, 2018), 17-19.

⁵⁸ Kuddûsî'nin “ilâhî aşk”tan ne kast ettiği çalışmanın ikinci bölümünde detaylı olarak açıklanmaktadır.

insan, nefis/benlik gibi tasavvufun ana konuları şiir diliyle işlemektedir. Kuddûsî bu konu ve kavramları işlerken geleneksel bir bilgi aktarımından ziyade bizzat tefekkür edip yaşadığı hakikatleri ayet ve sahih rivayetlerin ışığında işlemektedir.

Divân, Türk Divân Edebiyatı'na da önemli hizmetler sunmuş öyle ki Kuddûsî, “*Tekke Edebiyatı*” alanında en çok tanınan simâ olmuştur. Kuddûsî'nin şiirlerinden ilhâm alan bestekârlar birçok şiirini Divân eserinden bestelemektedirler. Böylece Kuddûsî'nin Divân'ı, Türk Klasik Mûsikîsi alanında da önemli yer almaktadır.

Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr, Kuddûsî'nineserleri arasında ebât olarak ikinci büyük eseri olup, sûfilerin seyr u sülûkta kolaylıkla yol alabilmesi ve Allah'la varoluş gösterebilmelerinde bu eseri başucu niteliğindedir. Namaz, ilim ve zikir değinilen temel konular olmakla beraber pekçok tasavvufî konuyu ihtiva etmektedir. Akademik bir üslûpla yazılan bu eserde Kuddûsî, kendi alanında otoriter birçok İslâm âliminin konularla ilgili görüşlerine başvurmanın yanı sıra birçok önemli mutasavvufun da görüşlerine yer vermektedir. Ayrıca konular ayet ve hadisler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Kuddûsî bu eserini tanıtırken şöyle söylemektedir: “*Benim bu risalem, pek çok sırları, faydaları ve hikmetleri içermektedir. Kim onu okuyup mütalaa ederse içerisindeki nefis, paha biçilmez ve kıymetli cevherlere muttali olur ve Allah Teâla'nın izniyle de onlardan istifade eder.*”⁵⁹

Kuddûsî'nin bu eserinde ilim, zikir ve namaz gibi konular ağırlıklı olmak üzere uzlet, halvet, tevhîd, zühd, nefis/benlik, tövbe, tefekkür ve varlık gibi tasavvufun birçok konusunu tasavvufî perspektiften ve akademik bir üslupla ele alması onun sıradan bir kimse olmadığını âlim ve mutasavvıf olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Pendnâme-i Kuddûsî, Kuddûsî'nin hayatının sonlarına doğru ara ara yazdığı son risâlesidir. “*Din nasihattir*”⁶⁰ hadisinden esinlenerek ele aldığı bu risâlede kendi hayatının amacına dair yazdıklarından sonra, gayr-i ilâhî olana kapılıp Allah'a ibadetin ihmal edilmemesi gerektiği ve hesap gününde mahçup olmamanın yolunun hem fikirde hem de yaşantıda Allah'la yaşamakta olduğunu vurgulamaktadır.

⁵⁹ Ali Eren, *İlâhi Aşkla Yoğrulmuş Bir Ömür Ahmed Kuddûsî Hz.*, 1. bs. (İstanbul: Muallime- Harise- Hâdime Yayınları, Şubat 2017), 77-78.

⁶⁰ Müslim, *İman*, 95/55; Ebu Davud, *Sünen*, 4944; Tirmizî, *Sünen*, 1990.

Nasâih-i Kuddûsî; Kuddûsî bu risâlesinde, kendi hayatında çekmiş olduğu açlık ve kıtlıktan kaynaklı sıkıntılara değinir. Bu risâlede Kuddûsî, 1800’lü yıllardaki Osmanlı toplumunun özellikle de İstanbul’un o dönemdeki sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgiler verir.

Mektupları; üç tanesi kardeşlerine yazılmış olup toplamda beş mektubu mevcuttur. Kuddûsî, mektuplarında, Allah’ı zikretmenin faydaları ve birtakım tasavvufî konulara değinmektedir. Aynı zamanda Kuddûsî bu eserde mü’minlerin zikir için herhangi bir şeyhten icâzet izni almalarına gerek olmadığını belirterek, kendisinin tüm mü’minlere kıyamete kadar geçerli olacak zikir icâzeti verdiğinden bahsetmektedir.

İcâzetnâme-i Kuddûsî; isminden de anlaşılacağı üzere Kuddûsî’nin tüm Müslümanlara vermiş olduğu iki bölümden oluşan bir icâzetnâmedir. Kuddûsî’ye göre: “Eğer insanlar zikirle ‘ehl-i Hakk’ vasıflarına sahip olamıyorlarsa, hiç olmazsa ‘ahiret ehli’ özelliğine sahip olmalıdırlar.”⁶¹ Kuddûsî, bu eserinde özellikle vurguladığı husus, mü’minlerin her anında Allah’la varoluş içinde olmaları, O’nu unutmamak üzere zikretmeleri, yani Allah’ı unutmamak şartıyla her daim yaşamaları gerektiğidir. O, bu kesintisiz diyalogu sağlayacak en önemli ritüelin namaz ibadeti olduğunu açıklar.⁶²

Vasiyetnâme-i Kuddûsî; Kuddûsî’nin birkaç sayfadan oluşan, dostlarına ve yakınlarına son nasihatlerini içerir. Adından da anlaşıldığı üzere Kuddûsî’nin vasiyetini içeren ve aynı zamanda nereye defnedileceği hakkında da bilgileri ihtiva eden bir risâle hükmündedir.⁶³

Kuddûsî’nin bu tasavvufî eserleri dışında dönemin sultanına yazmış olduğu “Medâyih Risalesi” ve Arapça bazı risâleleri de mevcuttur. Kuddûsî, ilim, irfân, çalışma, zikir, doğruluk, saygı, sevgi, aşk, Allah ve Peygamber muhabbeti, Mevlânâ yakınlığı, taassub karşıtlığı, dönemin siyasi, sosyal ve coğrafi durumu, ahlaki konular gibi birçok farklı konuyu ele alarak şiirlerini ve eserlerini yazmıştır.

⁶¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 61.

⁶² Ahmed Kuddûsî, *İcâzetnâme*, (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi), nr.2444, 87b.

⁶³ Kuddûsî, *Vasiyetnâme*, 35b.

1.5. Tarikat Anlayışı

Camiu't-turûk⁶⁴ bir meşrep anlayışına sahip olan Ahmed Kuddûsî, bir taraftan tasavvufun ana konularını ele almaya çalışırken diğer taraftan tasavvufu yanlış bir düşünce üzerine oturtup bunda ısrar edenlerle mücadele etmekte, insanları Allah'ı hayatlarının her anında Allah'la yaşamaya davet ederken bu konuda uyuşukluk gösterenleri uyandırmaya çalışmaktadır. Onun anlayışında tarikat, tüm insanları kapsayan, yolu kolaylaştırıp, kendisine intisâb eden sûfleri muhabbetle Allah'a götürebilmelidir.⁶⁵

Yok, ayrı gayrı evliyânın yolları Hakk cümlesi

*Hem Halvetî, hem Celvetî hem Kâdirî hem Nakşîyem.*⁶⁶

Temelde Allah'ın hükümlerine bağlı bir tarikat anlayışına sahip olan Kuddûsî'ye göre, tarikatlar, Allah'a ulaşmada şart olmayıp dileyen kişinin herhangi bir tarikate mensup olmadan da seyr u sülûku yerine getirebileceği, önemli olanın kişinin Hakk'a muhabbet ile bağlı olup, O'nun muradını hakkıyla yerine getirmesidir. Allah'la varoluş ortaya koymak için, sâlikin, "kelime-i tevhîd"i çokça zikretmesi gerektiğini şiirlerinde vurgular. Ancak salikin tarikata intisabı ve şeyhinin kılavuzluğu ona bu yolda daha hızlı ilerlemesi için kolaylıklar sağlar. Kuddûsî, bu gerçeği beyitlerinde şöyle açıklar:

Zikr-i Hakk' a iştigâl iden kişi olur sa'id

Kadr olur her gicesi anın dahi her nâzi'id

Gâfi olma rûz û şebzîkr-i Yezdân'ihemân

Al icâzet şeyh-i kâmilden ana sen ol müürîd

⁶⁴ Câmîu't-turûk: Sûflilerden bazıları tek bir tarikatten değil de birçok tarikatten icazet ve irşad izni alırlar. Bu icâzet, bir şeyhe maddî olarak intisab etmek şeklinde olduğu gibi, vefât eden bir sûflinin tasavvufî anlayışını, yolunu takip ederek onunla terbiye olma şeklinde de olur. Bu durum tasavvufta "yolları (kendisinde) birleştiren kimse" anlamında "camiu't-turuk" ifadesiyle dile getirilir. (Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 74.)

⁶⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 71.

⁶⁶ Kuddûsî, *Divân*, 522.

Sende halkı eyle irşâdmürşid-i kâmil olub

Himmet eyle kendine olmağa üstâd-ı müfid⁶⁷

Kuddûsî, aynı zamanda Üveysî meşrep olmasının yanı sıra Kadirî tarîkatına müntesip bir şeyhtir.⁶⁸ O, Nakşî tarîkatına mensup olan babasından bu tarîkatın hem terbiyesini hem de icâzetini almasına rağmen, şiirlerine baktığımızda insanları, Nakşî tarîkatına değil de daha sonra intisab ettiği Kâdirî tarîkatına yönlendirmektedir:

Eyle şeriatle 'amel gir râh-ı 'Abdü'l-Kâdire

İder seni irşad o zât Kuddûsî'dür mensûbâna⁶⁹

Ona göre, Kâdirî tarîkatının, kendisine intisab edenlere Nakşî tarikatına intisab edenlere nazaran daha kolaylıklar sağlaması, tüm insanları kucaklayıcı bir ruh haline sahip olan Kuddûsî'ye daha çok hitap etmekteydi. Kuddûsî'nin içinde yaşadığı dönemin sosyo-psikolojik durumuna baktığımızda insanların içinde bulunduğu gaflet, cehalet, atalet, dünyaya kapılmışlık ve dünyevî meşgalelerin çokluğu bu tarîkate intisab eden saliklerine yüklenen uygulamalarının kolaylığı yönüyle Kadirî tarîkatı cazip gelmekteydi. Nitekim bu tarîkat, toplumun içinde bulunduğu olumsuz durumlarve sorunların çözümünde anahtar bir role sahip olup, kurtuluş kapısı olarak görülmekteydi.⁷⁰

Şerîât var tarîkât var ma'rîfet var hakikat var

Kamûsundan hakikat 'ilmi râh-ı Hakda mergûbdur

Tarîkler içre süllâke tarik-ı Kâdirî eshel

Ki bu gaflet zamanında bu yol âsân ümerbûbdür⁷¹

Kuddûsî, Nakşî ve Kadirî tarîkatlerinin dışında hayat tarzı olarak, “Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır.”(et-Tevbe, 9/9) ayetinin gereğini yerine getirmeye çalışan, “Kınayanın kınamasından

⁶⁷ Kuddûsî, *Divân*, 310.

⁶⁸ Ethem Cebecioğlu, “Şeyh Kuddûsî'nin Mevlânâ Sevgisi”, *Tasavvuf Dergisi*, 258, (Ağustos 2007): 20.

⁶⁹ Kuddûsî, *Divân*, 174.

⁷⁰ Kuddûsî, *Pendnâme*, 27a.

⁷¹ Kuddûsî, *Divân*, 702.

korkmayan” (el-Mâide, 5/54), ibadetleriyle tanınmak istemeyip her daim Allah’a itaat üzere olmayı ifade eden Melâmet düşüncesini benimser. Melâmî bir anlayışa sahip olduğunu aşağıdaki beyitte şöyle beyan eder:

Melâmiyyûndanız biz çüm melâmet hırkasını giydik

Selamet bulmuşuz anın içinde ihtifâmız var⁷²

Melâmîler, halk içinde sûfî kimliğinden arınıp insanlarla normal bir ilişki içinde renksiz ve sûretsiz iken bile kalplerinde dünyaya meyletmeyip sadece Allah’ı yaşarlar.⁷³ Onlar, halkın kınamasına bakmayıp bunu kendilerine Hakk’ın rızasını kazanma yolunda gıda edinirler:

Cihanın nakşına aldanmayız ‘uşşak-ı Hakk’ız biz

Ki dost ‘ışkı yeter bize onunla iktifâmız var⁷⁴

Başkalarına, halkın nezdinde makbûl olmanın verdiği lezzet, onlara, halkın nezdinde merdûd olarak görülmektedir. Bununla ilgili mutasavvıf Hucvîrî (ö. 465/1072), “Halkın menfuru ve merdûdu olan, Hakk’ın makbûlü ve mahbubu olabilir”⁷⁵ der. Nitekim Melâmîler nezdinde toplumun değerlendirmesine yönelip, insanlardan beklenti içine giren, amelini ve her halini âşikâr eden kimseler Hakk nezdinde kıymetsiz ve değersiz olanlardır. Nimetleri lütfedeni görmeksizin bu nimetlerle meşgul olmak, Allah’tan uzaklığın, nefsi amellerin karşılığını beklemek ise manevi bir derde tutulmanın ta kendisidir.⁷⁶

Kuddûsî, Melâmet düşüncesini varlık içinde en kıymetli nimet olan muhabbetullah ile kazandığını ifade eder.⁷⁷

Cihânunnâiminden bana yeğdir senin ‘ışkın

Ki rûyühüsünim’at-ı dilde görmüşem ey dost

⁷² Kuddûsî, *Divân*, 656.

⁷³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 82.

⁷⁴ Kuddûsî, *Divân*, 656.

⁷⁵ Ebü’l-Hasen Alî b. Osmân b. EbîAlî el-Cüllâbî el-Hücvîrî (ö. 465/1072), *Keşfu’l Mahcûb*, thk. İbrahim Desûkî, (Kahire: 1974), 43.

⁷⁶ Ebü’n-Necîb Ziyâüddîn Abdülkâhîr b. Abdillâh b. Muhammed b. Ammûye el-Bekrî es-Sühreverdî (ö. 563/1168), *Avârifü’l-Meârif*, (Beyrut: Dâru’l-kitabî’l-arabî, 1983), 45.

⁷⁷ Kuddûsî, *Divân*, 774.

Senin 'ışkınla eğinme melâmet hırkasın geydim

*Çaluben şişe-i ârı yere hem kırmışam ey dost*⁷⁸

Kuddûsî, şiiirlerinde ûlvi kişiliğini çokça övüp dillendirdiği, pîr olarak kabul ettiği Mevlânâ'ya karşı derin bir muhabbet beslemektedir. Kuddûsî'ye göre, Mevlânâ'nın kendisine intisâp eden mürîdlerine seyr u sülûklarını kolaylaştıracak pek çok ikramlarda bulunup onları yalnız bırakmaması, onun ilâhî kişiliğini ortaya koymaktadır. Ona göre, Hz. Mevlânâ'nın tasavvufî hayatı ve anlayışı kendisini sevenlerin kalplerini diriltten ve onlara can veren bir iksir gibidir.⁷⁹

Sabi iken semaya aldı çün seyranı Mevlânâ

Valiler üzre her vech ile var rüçhanı Mevlânâ

Bulur her demde ruhaniyetinden müride dile can

*İrüşür çaresiz dertlilere derman-ı Mevlânâ*⁸⁰

1.6. Şiir Düşüncesi

Kuddûsî, şiiirlerinde genellikle, açıklama ve yorumlamaya dayanan, diğer ifade tarzlarına nazaran daha etkili olan sembolik bir dil kullanmıştır. Sembolik dilin kalbe doğrudan temas etmesi, böylelikle de kişi üzerinde etkisinin derin olup mahiyetinin ortaya çıkmasından dolayı onu bu dili kullanmaya sevk etmiştir. Genel olarak bakıldığında tasavvufî tecrübenin özelliğinden kaynaklı sûfiler, yaşadıkları tecrübeleri sembollerle ifade etmeye mecbur kalmaktadırlar.⁸¹ Nitekim anlaşılır ve sade bir dil kullanmayı tercih etseler de kendilerine sembolizmden başka bir ifade etme imkânı bulamamaktadırlar.⁸² Bu yüzden özellikle tasavvuf alanında sembolik dilin kullanımı kaçınılmaz olup kişiyi bir takım terimlerin tutsağı olmaktan kurtarıp zihnin özgürce, anlamlar arasında hareket etmesini ve tecrübenin daha geniş alanlarıyla tanışmasını

⁷⁸ Kuddûsî, *Divân*, 770.

⁷⁹ Tenik, *Tasavvuf Düşüncesi*, 89.

⁸⁰ Kuddûsî, *Divân*, 224.

⁸¹ Ali Tenik, "Tasavvufî Şiir Poetikası", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 48, (Aralık, 2018):141-160.

⁸² Abul Ela Afifi, *Tasavvuf, İslâm'da Mânevi Devrim*, çev. H. İbrahim Koçar, vd., (İstanbul: Risâle Yayınları, 1996), 211-212.

sağlar.⁸³Bu sembollerin kullanılmasındaki amaç, kişinin bildiği şeylerden yola çıkılıp bilmediklerinin anlatılmasını kolaylaştırmaktır. Tıpkı Kur’ân’da cennet ve cehennem tasvirlerinde içinde yaşadığımız dünyadan örneklerle anlatılması gibi,⁸⁴ tasavvufî öğretiler de, yaşanan hayatın görünen unsurlarıyla sembolize edilip kaleme alınırlar. Güneşe, gözlük olmadan çıplak bir gözle bakmak nasıl mümkün değilse, Hakk’ın cemâlini temâşa için de örtü mahiyetinde sembollere ihtiyaç vardır. Mutasavvıfların manayı sembollerle izah etmeleri tıpkı yanan ateşe vasitasız atlamakla zarar gören kimsenin hamamda aynı ateşin sıcaklığından hem faydalanması hem de zevk alması gibi sözü en faydalı olabilecek şekilde sunmalarının gayretidir.⁸⁵Aynı zamanda bu anlatım tarzı, bu ilimden istifade eden kimseler için zihnî bir antrenman olup kişiye bir tür düşünme diriliği ve anlayış kolaylığı sağlamaktadır.⁸⁶

Tasavvufî şiirler, sûfîlerin duygularını yansıtan şiirler olmaktan öte insanların kalbî ilme tercüman olan önemli şaheserlerdir. Sûfî, şiiri kâinattan yola çıkarak aslında görünenin ötesinde, görünmeyen hakikatleri “tevhîd” i tekrarlar. Böylece Allah’ın hayatımıza her an ve her şekilde müdahil olabileceğini öğretir. Kuddûsî’nin de şiirlerinde üzerinde sıkça durduğu “Ölmeden önce ölünüz”⁸⁷ rivayetinin gereği hatırlatılır.⁸⁸ Kuddûsî’ye göre, kişinin kainatta Allah’ın tecellisini görebildiği, kişinin üzerinde tefekkür edebildiği her şey O’nun tesbih ve takdisini gösterir. Evrene böyle bütüncül bir bakış açısıyla bakan Kuddûsî’nin şiirlerinde de sıkça ilâhî sevgiyi görmek mümkündür. Aslında Kuddûsî, şiirlerini edebî bir şiir olmaktan öte tasavvufun ana konularını ele alan, bu konuları incelikle şiirin içinde eritip sunan bir mutasavvıftır. Onun şiirlerinde diğer mutasavvıflardan farklı olarak baskın olan meleke sadece akıl olmayıp, bunun yanında gönülle keşfettiği ilâhî hakikatlerden aldığı muhabbetle hâl yaşayan bir şahsiyettir.

Ehl-i hale ehl-i hâl şi’rivirür zevk û safâ

⁸³ Turan Koç, *Din Dili*, 4. bs. (İstanbul: İz Yayıncılık 2013), 95-96.

⁸⁴ en-Nisa 4/57; et-Tevbe 9/72, 100; el-Hicr 15/45; er-Rahman 55/54; el-Beyyine 98/8

⁸⁵ Annemarie Schimmel, *Ben Rûzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eserleri*, çev. Senail Özkan, 7. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 65-66.

⁸⁶ Ahmet Ögke, *Vâhib-i Ümmî’den Niyâzî-i Mısri’ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, 1. bs. (İstanbul: Ahenk Yayınları, 2005), 75.

⁸⁷ Buhârî, *Rikâk*, 3; Tirmizî, *Zühd*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 3.

⁸⁸ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 98.

Ehl-i zâhir sözünü hâl ehli bürhân eylemez

Şâ'irânın kalbleri Hakkın hazâini imiş

Hem mukallid sözleri uşşâkı hayrân eylemez⁸⁹

Kalpte Dostu/Allah'ı misafir etmeyen sıradan insanın sözünü, delil kabul etmeyen Kuddûsî, o sözlerin taklitten öteye gidemediğini belirtir. Kuddûsî'ye göre, şiirde önemli olanın belirli bir şiir kalıbına uygun olmasının değil, şiir okuyanın samimiyet ve muhabbetle söyleyip dinleyenlerin gönüllerini ilâhî muhabbete garketmesi, kalbin beşerî benlikten ilâhî benliğe dönüşümü olan cezbe halini yaşatıp kişiye irfân kazandırması gerekir.

Kuddûsî'ye göre şiir, suyun girdiği kirli kabı kirden arındırıp temizlemesi gibi dinleyenin gönlünü mâsvâdan arındırıp temizlemeli ki Sevgili/Allah, o gönle girebilsin. Tasavvufî olmayan şiir, kuvvetli bir ilimle söylenmiş olsa dahi ehemmiyetsizdir. Kuddûsî, sevgiden bigâne olan zâhid ve âbid kimselerin ilâhî muhabbetle meydana gelen irfan ilminden yoksun kalacaklarını şiirlerinde dile getirerek, tüm mü'minleri, saf, katışıksız ve herhangi bir çıkarı olmayan Allah sevgisine davet etmektedir:

Ehl-i hâlin kalbine ilhâm ider şi'ri Hudâ

Ehl-i zâhirşi'ri 'ışk û cezbe ityan eylemez

Var nice şi'r-i fâsîh mavzûn belâgatlü dakîk

Okuyanlar dinleyenler kesb-i irfân eylemez

Kuvvet-i 'ilm ile söyler şi'ri çok ehl-i kemâl

'Âşıkınbağrın yakub 'ışk-ıla büryân eylemez

⁸⁹ Kuddûsî, *Divân*, 792-794.

*Bî tekellüf söylenen söz 'âşîka hâlet verir
Külfet ile söylenen eşfâ-yı 'atşân eylemez*

*Ehl-i hâl şî'rikulûba ok gibi te'sirider
Ehl-i zâhir şî'ri kalbde dostum ihmân eylemez*

*Gerçi var hüsn-i fasâhat yok velâkin lezzeti
'Aklı medhûşidüb 'aklın perişân eylemez*

*Hâl ile söylenmeyen söz şî'ri Kuddûsî gibi
Mâsivâ hubbıyla âbâd gönli virân eylemez⁹⁰*

Kuddûsî, şiirlerinde insanlara Allah'ı, cehennem korkusuyla tanıtmanın aksine muhabbet, hoşgörü ve şefkat gibi insanlığa dönük ortak değerlerle anlatmaktadır. Nitekim Hakk'ın sevgisi, sûfînin her ânını kuşatınca sûfî, kendisini mâsivâyâ sevkeden beşerî benliği yok edip insanlara ve tüm varlığa karşı bir muhabbetin oluşmasını sağlamaktadır. O, şiirleriyle okuyucuya kanat taktırıp onları göklere yükseltmeyi ve dolayısıyla mahlûkatın yaratıcısına yakınlaştırmayı amaçlamaktadır.

⁹⁰ Kuddûsî, *Divân*, 794.

İKİNCİ BÖLÜM

KUDDÛSÎ'NİN TASAVVUF DÜŞÜNÇESİNDE İLÂHÎ AŞK

Ahmed Kuddûsî'nin muhabbet/aşk anlayışını incelemeyen/ele almadan önce muhabbetin Kur'ân ve Hz. Peygamber'in perspektifinde nasıl ele alındığının üzerinde durmamız gerekir. Diğer sûflerde olduğu gibi Ahmed Kuddûsî'nin aşk anlayışının temelinde Kur'ân ve Hz. Peygamber vardır. Nitekim Kuddûsî yaşadığı hâlî diğer organlarıyla gösterdiği gibi diliyle de ifade etmiştir. Onun için kendisinden sadır olan söz Allah ve Peygamberinin yaşadığı halin dışı vurumudur. Kuddûsî'nin tasavvuf anlayışının mihrinde Allah ve Peygamberin ahlâkının kendisi vardır. Kendisi her tasavvuf konusunu bu iki kaynakla açıklamaktadır. Kuddûsî'nin aşk anlayışına geçmeden önce Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'de ilâhî muhabbet konusunu analiz edelim.

2.1. Kur'ân ve Hz. Peygamber'de Sevgi

Kur'ân'da sevgi, farklı şekillerde ele alınıp açıklanmaktadır. Allah, kendi hükmüne sadık kalıp kötülükten sakınanları,⁹¹ mü'minlere karşı alçakgönüllü olanları,⁹² sâlih amel işleyip iyilik edenleri,⁹³ sabırlı olanları,⁹⁴ tevbe edip temizlenenleri⁹⁵ ve tevekkül edenleri⁹⁶ sevdiğini belirtmektedir. Bu ayetlerde vurgulanan sevgi, Allah'ın dilediklerini yerine getirmenin neticesinde oluşan hakikattir. Yani Allah, insanların faydasına olacak hükümler ortaya koymaktadır. Mü'minler bunları tüm benliğiyle isteyerek yerine getirdikleri takdirde Allah'ın hoşnutluğunu ve rızasını kazanmaktadırlar. Bu durumu Allah Kur'ân'da "sevgi" ile ifade etmektedir.

Kur'ân'da mü'minlere sunulan bu pozitif davranışların yanında Allah, insanlarda tasvip etmediği davranışları, amelleri de yapmamalarını dilemektedir. Aynı zamanda bu kötü fiillerden kurtulmanın vasıtasının da yine kendi sevgisi ile mümkün olabileceğini bildirmektedir. Nitekim insanların ilâhî iradelerini kullanmalarının

⁹¹ Âl-i İmrân 3/76.

⁹² el-Mâide 5/54.

⁹³ Meryem 19/96.

⁹⁴ Âl-i İmrân 3/146.

⁹⁵ et-Tevbe 9/108.

⁹⁶ Âl-i İmrân 3/159.

önünde perde olan gaflete düşmelerinin sebebi Allah'a duyulan sevgiyi kaybetmelerinden kaynaklanabilmektedir.

Kur'ân ayetleri bir bütün olarak incelendiğinde “sevginin yoğun ve şiddetli hali” anlamına gelen “aşk” kavramı yerine benzer anlamlara gelen “*hubb, mahabbet ve meveddet*”⁹⁷ kelimelerinin kullanılmakta olduğu görülmektedir. Nitekim Allah, Mısır azizinin eşi Züleyha'nın Hz. Yusuf'a (a.s) duymuş olduğu şiddetli sevgi halini dahi tarif ederken “*Sevgisi yüreğini yakıp kavurmuş*” (Yusuf, 12/30) şeklinde sevginin ileri hali olan “aşk” için sevmek fiilini kullanmamaktadır.

Kur'ân'da Allah'ın “*Sana gelen bu haktan sonra onların hevâlarına tâbi olma*” (el-Mâide 5/48) buyurarak mü'minlerden sakınmalarını istediği “hevâ”, muhabbetin ilk aşaması olup literatürde “kalbin meylettiği, kalpte oluşan arzu ve istek” anlamlarına gelmektedir. Ancak bu kavramın kullanıldığı ayetlerin genel muhtevasına baktığımızda “hevâ” ile Allah'ın kastettiği mana kişinin Hakk'tan gelen hükümleri önemsemeden sadece Beşerî benliğinin iradesiyle dilediği; Allah'a değil, objelere karşı duyulan arzu ve istek kastedilmektedir. Dolayısıyla Allah mü'minlerden kendisini annelerinden, babalarından, kardeşlerinden, eşlerinden, akrabalarından ve mal-mülk, ticaret gibi kazançlardan daha doğrusu her şeyden daha çok sevmelerini isteyerek⁹⁸ sevgide de birliği/tevhidi yakalamalarını arzulamaktadır. Zira Allah “*Bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır*” (el-Ahzab 33/4) buyurarak bir bedende iki sevginin tam anlamıyla mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Mâsivâ olana meylin gönüldeki Allah sevgisine zarar vereceğini ayetlerle bize bildiren Allah, hevâsına kapılanları: “*De ki, gerçekten de Allah'ın hidayeti, hidayetin ta kendisidir. Şanın hakkı için, sana vahiyyle gelen bu kadar bilgiden sonra, kalkıp da onların arzu ve heveslerine uyacak olursan, sana Allah'tan ne bir dost bulunur, ne de bir yardımcı!*” (el-Bakara 2/120) ayetiyle uyarılmaktadır.

Allah'ın hevâya karşı inanlardan istediği duruş, Hz. İbrahim'in (a.s) “*Ben batanları sevmem*” (el-En'âm, 6/76) hitabında olduğu gibi sevgisini geçici olan metâyâ çevirmemesidir. Ayrıca mü'minlerin, “*Ben Rabbime gidiyorum O, bana doğru*

⁹⁷ el-Bakara 2/165.

⁹⁸ et-Tevbe 9/24.

yolu gösterecektir” (el-Sâffât, 37/99) ayetindeki Hz. İbrahim’in (a.s) kararlılığı ve güveniyle tüm varlığı aşan sınırlar ötesi Sevgiliye/Allah’a yönelmeleridir.

Kur’ân’da sevgi için genellikle “*hubb*” kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Arapça bir kelime olan “*hubb*” etimolojik olarak “su kabarcığı, bir kabın su ile dolup taşması”⁹⁹ anlamına gelmektedir. Nitekim Allah’a duyulan sevgi, tıpkı kirli bir kaba doldurulan suyun zamanla kabın içindeki kiri dışarı akıtıp kabı, saf ve temiz bir konuma getirmesi gibi ilâhî muhabbet de “*Allah sizi sever ve günahlarınızı bağışlar/affeder*” (Âl-i İmrân 3/13) ayetinde ifade edildiği üzere inananların gönlünü gayr-i ilâhî her türlü angajmandan arındırıp yalnızca Rabbiyle hemhâl kılmaktadır.

Kur’ân’da Allah, kendisini bizlere “*Çok sevendir/vedûddur*” (el-Hud 11/90) şeklinde tanıtmaktadır. Bu ayette kullanılan Allah’ın esmâsı/sıfatı olan “*Vedûd*” yapı olarak ism-i fail olmasının yanında ism-i meful olarak da kullanılmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla hem etken hem de edilgen bir özellikte olan Vedûd, “çok seven” anlamının yanında “çok sevilen” anlamına da gelmektedir. Nitekim Allah ayette “*Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler*” (el-Mâide 5/54) buyurarak bu muhabbetin sevenden sevilene doğru karşılıklı bir sevgi olduğunu ifade etmektedir.

Rabbimiz, “*Mü’minlerin Allah’a karşı pek şiddetli bir sevgileri vardır*” (el-Bakara 2/165) buyurmaktadır. Bu ayette “pek şiddetli” şeklinde ifade edilen sevginin “ilâhî aşk” olduğu¹⁰¹ ve kişinin ancak böyle bir sevgiyle kâmil bir imana ulaşabileceği ifade edilmektedir.¹⁰² Sevgide olduğu gibi hayatın her alanında mü’minlere rol model/üsve olan Hz Muhammed’in (s.a.v) Allah’ın, “*Mü’min kimse bana ibadetlerle yaklaşılmaya devam ederek sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum*”¹⁰³ buyurması

⁹⁹ Hâce Abdullah el-Ensâri el-Herevi, *Menâzilü’s-Sâirin İle’l-Hakki’l- Mübin*, haz. Abdurrezzak Tek, (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 120; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 6. bs. (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 221.

¹⁰⁰ Atilla Yargıcı, *Kur’an’ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, 1. bs. (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 78.

¹⁰¹ Mehmet Demirci, *Yunus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, 2. bs. (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1997), 17.

¹⁰² Buhârî, *Rikâk*, 38.

¹⁰³ Buhârî, *Rikâk*, 38.

bize sevginin kişiyi ne denli ilâhî bir benliğe ulaştırabileceğini ve mü'min bir şahsiyet oluşturmak adına gerekli olduğunu göstermektedir.

2.2. Tasavvufta İlâhî Aşk Anlayışı

Tasavvufun ilk dönemlerinde Allah sevgisini ifade etmek için sûfilerin genellikle muhabbet kavramını kullandıkları ancak 12. yüzyıla gelindiğinde ilâhî sevginin ifade edilmesini aşk kavramıyla ele aldıkları görülmektedir.¹⁰⁴ Sûfilerin bu kavramlara yükledikleri anlamlara baktığımızda muhabbet, kalplerin ilâhî olana meyledip mâsivâdan yüz çevirmesi, her eşyada Hakk'ın esmâsını görüp lezzet/tad alması ya da Allah'ın samimi mü'minleri diğer yaratılanlara tercih edip onlara ebedi bir merhamet göstermesi anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁵ Sûfilerin muhabbete getirdikleri bu tanımdan anlaşılacağı üzere muhabbette karşılıklı sevgi söz konusu olup hiyerarşiktir. Yani Allah'a muhabbet/sevgi besleyen müridi Allah da sever. Nitekim Allah, “Allah onları sever ve onlar da Allah'ı sever” (*el-Mâide, 5/45*) buyurmaktadır. Bunun sonucunda da “Allah sizi sever ve günâhlarınızı bağışlar” (*Âli İmrân, 3/13*) hakikati gerçekleşir.

Tasavvufta “aşk” anlayışı ise genel olarak Allah'a duyulan aşırı muhabbet olarak ele alınmaktadır. Yerleşik tasavvuf anlayışında aşk kelimesinin Arapça aslı, “*ışk*” olup “sevginin yoğun hali, bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka hayatına hâkim olan, kendisini sevk ve idare eden bir başkasını görmemek, ona düşkün olmak”¹⁰⁶ anlamlarına gelmektedir. Sûfiler, aşk kelimesiyle aynı kökten gelen “*sarmaşık*” anlamındaki “*aşeka*” ile yakından ilgili olduğu için sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazen kurutması gibi sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğundan bu duyguya aşk denilmiştir.¹⁰⁷ Nitekim sûfiler, bu hâlin

¹⁰⁴ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 429.

¹⁰⁵ Abdurrazzak el-Kâşânî, *İstîlâhâtü's sūfiyye*, thk. Abdulâl Şâhin. 1. bs. (Kahire: Dârü'l-Menâr, 1992), 307; Ebu Talib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, thk. Said Nesib Mekârim, (Beyrut: 1995), II/33; Ebû Bekir Muhammed b. İshak el-Kelâbâzî, *et-Taâruf*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-İlmiyye, 1993), 128.

¹⁰⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 54.

¹⁰⁷ Süleyman Uludağ, “Aşk (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:11.

insanı, büsbütün hâkimiyeti altına aldığını Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivayet edilen, “*Sevgin seni kör ve sağır eder*”¹⁰⁸ rivayetiyle açıklamaktadırlar.

Tasavvuf tarihinin ilk dönemi olan ve “zühd” olarak isimlendirilen döneme bakıldığında sûfîlerin 11. yüzyılın sonuna kadar “aşk” kelimesini kullanmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bu dönemde yaşamış sûfîlerden olan Râbiâtü'l Adeviyye (ö. 185/801), Serî Sakatî (ö. 257/870), Bayezid-ı Bistâmî (ö. 262/857), Ebu'l Hüseyin Nurî (ö. 295/907), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ve Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/921) gibi kimseler, Allah'a duyulan sevgiyi ifade etmek için “aşk” tabiri yerine genellikle; “*kişinin hoşlanılana meyiletmesi, dost ve sevgili olmak yahut karşılıklı sevmek*” anlamlarına gelen¹⁰⁹ muhabbetullah kavramı kullanılmıştır.¹¹⁰ Hatta Allah sevgisinin bedelini canıyla ödeyen ve bundan dolayı da “şehîdü'l ‘uşşâk” lakabıyla meşhur olan Hallâc-ı Mansûr'un aşk kelimesini hiç kullanmadığı bilinmektedir.¹¹¹ Ancak Gazzâlî (ö. 505/1111), Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126), Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209), İbn Fârız (ö. 632/1235), Mevlânâ (ö. 672/1273) ve Fahreddin Irakî (ö. 688/1289) gibi sevgi temasını sıklıkla işleyen mutasavvıflardan sonra daha çok “Allah aşkı” tabirinin kullanıldığını görmekteyiz.¹¹² Nitekim onlar insanlara Allah'ı korku metaforu üzerinden anlatmak yahut zühdü tavsiye etmek yerine daha sağlam ve kalıcı bir yol olan sevgi bağı ile Allah'a davet etmeyi tercih etmekteydiler.

Tasavvuf nazariyelerine aşk ve muhabbeti esas yapanlardan biri olan Rûzbihân-ı Baklî aşkı Allah'ın kadîm ve ezeli bir sıfatı olarak tellaki eder ve bu konudaki düşüncelerini “Abherü'l-‘âşîkin” adlı eserinde detaylı açıklar. O, Allah'ın kâinatta esmâsıyla tecelli ettiğini, Allah'a yakın olan kimsenin her güzel şeyle yakınlık kurmuş olduğunu ve Allah dostlarının bu güzelliklerin sırlarını tanıyıp idrak ettiklerini

¹⁰⁸ Ebû Davûd, *Edeb*, 125.

¹⁰⁹ Zeynuddîner-Râzî, “Hbb” Muhtarü's-sihâh, (Dımaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2001), 483; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumî el-Mükri, “Hbb” el-Misbâhü'l-Münîr, (Kâhire, Dârü'l-Hadîs, 2007), 374; Heyet, “Hbb”el-Mu'cemü'l-vasît, 2. bs. (Kahire, el-idâretü'l ammetilî'l mü'cemâtive ihyâü't-türâs, 1982), 193; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 313-314.

¹¹⁰ Abdulvahap Yıldız, *Meybudî'nin Tefsirinde Tasavvuf*, 1. bs. (Bursa: Sır yayıncılık, 2012), 181; Kâzım Öztürk, *Hz. Mevlâna'da İlâhî Aşk*, 1. bs. (Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2012), 87-88.

¹¹¹ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15:377-381.

¹¹² Yusuf Çetindağ, *Doğuda Aşk Bir Başkadır*, 1. bs. (İstanbul: Emre Yayınları, 2005), 192.

söyler. Nitekim Baklî, aşka dair söylemleriyle çağdaşları arasında “âşıkların misali” lakabıyla anılmaktaydı.¹¹³

Allah’a olan sevgisini ifade etmede Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728), Allah’ın, “*Kulum bana, ben de ona âşık olurum*” buyurduğunu belirtilmekte olduğu aynı zamanda sûfîlerden Abdülvâhid b. Zeyd’in (ö. 177/793) peygamberlerden birinin “*Allah bana, ben de O’na âşık oldum*” dediği¹¹⁴ bilinmektedir. Yine İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240), “*İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise çok daha fazladır*” (el-Bakara 2/165) ayetinden ve Hz. Peygamber’in (s.a.v), Hz. Ömer’e hitaben “*Ben sana herkesten daha sevimli olmadıkça iman etmiş olamazsın*”¹¹⁵ rivayetinden yola çıkarak sevginin yoğun hali için aşk tabirini kullandıkları görülmektedir.¹¹⁶ Allah’a duyulan sevgiyi ifade etmek için aşk kavramını kullanan âlimlerden biri de kuşkusuz Ahmed Kuddûsî’dir.¹¹⁷

Sûfîler sevginin gerekliliği konusunda hem sözleriyle hem de eserleriyle birçok şey ifade etmişlerdir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 691/1291); sevgi üzerine şöyle demektedir: “*Sevgi kalbin azığı, ruhun gıdası ve gözün nurudur. Sevgi hayatından mahrum olan kimse ölümler sınıfından sayılır. Sevgi nurunu kaybedenler karanlıklar denizinde yok olurlar. Sevgi şifasından mahrum olan kimselerin kalpleri bütün hastalıklara açık konumdadır. Sevgi, iman ve amellerin özüdür. Bu duygudan mahrum olanlar ruhsuz cesetler gibidirler*”¹¹⁸ diyerek aşk ve sevginin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden “aşk” konusunun geçmişi insanlık tarihi kadar eski olup her düşünceye sahip insanın hayatında kullandığı, aynı zamanda tasavvuf ve edebiyatta da sıklıkla işlenen bir kavramdır. Sûfîler, aşkın teorik bilginin ötesinde tecrübî bir olgu olduğunu ve ancak yaşanmasıyla anlaşılacağını ifade

¹¹³ Nazif Hoca, “Baklî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:545/547.

¹¹⁴ Ahmed Ögke vd., *Tasavvuf*, 3. bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 168-169.

¹¹⁵ Buhârî, *İmân*, 8-9; Müslim, *İmân*, 67-70.

¹¹⁶ Tenik, *Tasavvuf Düşüncesi*, 422-423.

¹¹⁷ Ahmed Kuddûsî’nin ilâhî aşk anlayışı bu çalışmanın ikinci bölümünde detaylı olarak açıklanmaktadır.

¹¹⁸ Raşit Küçük, *Sevgi Medeniyeti- Allah'ta Kul Kulda Allah Sevgisi*, 1. bs. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 23.

etmektedirler.¹¹⁹ Tasavvufî anlayış tarihine baktığımızda aşk kavramı asıl amacından farklı bir şekilde yorumlanmaktadır. Genel tasavvufî anlayışa göre aşk, uçsuz bucaksız âlemdeki derin armoni ve uyumdaki asıl cevherdir. Tüm mevcûdat ilâhî muhabbetin cezbesiyle deveran etmekte ya da kesret ve kaos gibi görünen âlemde derin bir vahdet/*tevhîd* duygusu bulunmaktadır. Dolayısıyla her şey o “Bir”i göstermekte ve o “Bir”in cezbisine/*çekimine* kendisini bırakmaktadır.¹²⁰

Sûfîler, aşkın sonsuz bir gerçekliğe sahip olması yönüyle aşka dair söylemlerin imkânsızlığına yahut aşkın nuru karşısında sönük kalacağına inanmaktadırlar.¹²¹ Bununla birlikte sûfîlere göre aşk, ontolojik olarak varlığın meydana gelmesinin sebebi olan, varlığın ruhunu oluşturup anlamlandıran, kökü ezeliyete, dalları ise ebediyete kadar uzanan bir ağaç; başı ve sonu olmayan uçsuz bucaksız bir deniz ve varlığı her eşyada görülebilen bir hakikattir. Sevgiyi ezeli bir nitelik olarak tanımlayan sûfîlere göre kişinin Allah’ı tanınması ve sevmesi sonradan kazanılan bir durum olmayıp aşk, kişinin özünde taşıdığı potansiyel güç olup, tasavvufî eğitim ve seyr u sülûkla tekrardan aktif hale gelen bir süreçtir.¹²²

Tasavvuftaki ilâhî aşk anlayışı, sûfinin Allah’la arasındaki gaflet perdelerinin yok olmasını, sûfinin fikirde ve zikirde yalnızca Allah’la sukûnet bulmasını; sevgi, muhabbet ve fütüvvet gibi birleştirici değerler üzerine inşa etmektedir.¹²³ Aynı şekilde tasavvuf, sâlikleri kalbî yönden olgunlaştırıp ilâhî bir benliğe kavuşmalarını hedeflemektedir. Dolayısıyla tasavvuf Dede Ömer Rûşenî’nin (ö. 892/1487) ;

Tasavvuf yâr olup bâr olmamaktır

*Gül-i gülzar olup hâr olmamaktır*¹²⁴

Yukarıdaki beyitte ifade ettiği üzere kişinin bencilikten/*egoizm* kurtulup diğergâm olması ve kendisini düşündüğü nispette din kardeşini de, “*Kişi hayırdan*

¹¹⁹ William C. Chittick, *Sûfî’nin Aşk Yolculuğu*, çev: Ömer Saruhanlıoğlu, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 255.

¹²⁰ Çetindağ, *Doğuda Aşk Bir Başkadır*, 232.

¹²¹ Metin Yasa, *Rubaileri Işığında Mevlânâ’da Aşk ve İşlevleri*, (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 17.

¹²² Rıza Bakış, *Âşğın Tevhîdi-Hallâc’a Göre Varlık ve Dini Tecrübe*, 1. bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 95.

¹²³ Hüccetü’l-İslâm Ebû Muhammed b. Ahmed Gazzâli, *Tasavvufun Prensipleri*, trc. Remzi Barışık, (Ankara: Kılıç Kitapevi), 103.

¹²⁴ Demirci, *Yunus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, 11.

kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe îman etmiş olmaz”¹²⁵ rivayetinin gereğince düşünmesidir. Zira sûfilere Dâvud el-Kayserî’ye (ö. 751/1350) göre kişiyi dosdoğru yol olan sırat-ı müstakime¹²⁶ ulaştırmayıp onu Rabbine yakınlaştırmayan sevgi, kuru bir iddiadan ibarettir. İlâhî sevgi, mü’minlerin Allah’ın evrene koymuş olduğu tüm hükümleri söz ile kabul, yaşantı olarak ise ortaya koymalarını gerektirdiği gibi mü’minlerin Rabbinden kendisi hakkında takdir edilen her şeyden kendisine nimet bahşedilmişcesine razı olup hoşnut olmasını gerektirmektedir.¹²⁷

Âlemde olan her şeyi aşkla açıklayan Ahmed el-Gazzâlî (ö.520/1126), ilâhî güzelliklerin evrende “gözle görülür güzeller” şeklinde tecellî ettiğine inanmaktaydı.¹²⁸ Sade ve anlaşır söyleyişle özellikle halk arasında büyük bir kitleye ulaşan ve tasavvufta “ilâhî aşk” motifinin önemli temsilcilerinden biri olan Yunus Emre, aşka talip olmayan, muhabbetten anlamayıp onu inkâr eden kimselerin “insan” vasfına sahip olmadıklarını bir beşer hatta bir hayvan mesabesinde olduklarını şiirlerinde dile getirmektedir:

Aşksızlara verme öğüt, öğüdünden alır değil

*Aşksız kişi hayvan olur, hayvan öğüt bilir değil*¹²⁹

Sûfilere göre aşka talip olan kimse, dünya metana dair zevkleri ve nefsi istekleri terk edip yalnızca Allah ile meşgul olmalıdır.¹³⁰ İlâhî muhabbetin olduğu yerde tek sevgili olan Allah’tan başka gönülde başka bir arzu ve isteğin olmaması gerektiğini Mevlânâ, “aşk öyle bir alevdir ki, bir tutuştu mu, Mâşuk’tan başka her şeyi yakıp yok eder”¹³¹ sözleriyle ifade etmektedir. Nitekim ona göre hayatında tek ölçü olarak Allah’ın muhabbetini kazanmak gayesinde olan kimse, Allah’ın Kur’ân’da

¹²⁵ Hanbel, *Müsned*, 206; Nesâî, *İmân*, 19.

¹²⁶ el-Fatiha 1/5.

¹²⁷ Dâvud el-Kayserî, *Risâletü fi Ma’rifeti’l-Mahabbeti’l-Hakikiyye*, thk. Mehmet Bayraktar, (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997), 135.

¹²⁸ Süleyman Uludağ, “Ahmed el-Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:70.

¹²⁹ Demirci, *Yunus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, 23.

¹³⁰ Mehmet Sait Mermutlu, *Diyarbakirli Muhammed Şaban Kâmi*, 1. bs. (Ankara: Gece Akademi, 2018), 214.

¹³¹ Demirci, *Yunus Emre’de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, 18.

hevâ olarak ifade ettiği mâsivâdan yüz çevirmiş ve Allah'ın mü'minlerden istediği samimi/ihlaslı bir kişiliği ortaya koymuş olur.

2.3. Kuddûsî'de Aşk Anlayışı

Kuddûsî'nin eserlerine, bilhassa Divân'ına baktığımızda, onun hayatının her aşamasında Allah'ı birebir yaşaması ve Allah'la bir hayat sürmesi neticesinde kendisinde hâsıl olan muhabbet ve vuslat arzusu beyitlerindedey ifadesini bulmaktadır. Nitekim onun şiirlerinin ana temasını oluşturan ve Allah'ın ortaya koymuş olduğu hükümleri yerine getirmek yani Allah'ın hukukuna riayet etmek olan ilâhî muhabbet, var olan her şeyin özündeki potansiyel güçtür. Bu gücün farkında olan her mü'min, tek Ma'şûk olan Allah'a doğru yol almaktadır. Kuddûsî'ye göre kurbiyet ve ünsiyetin neticesinde oluşun Allah'a bağlılık; tevhîd ve ihlâs sahibi her kişiyi benliğiyle kuşatarak Allah'a cezb eden bir atmosferin içine sokmaktadır. Bu atmosferi yaşayan kişi, Allah'ın sıfat ve esmasını tam olarak idrak eder. Mü'minlerinbu sıfat ve isimlerdeki ilâhî bilgiyle hayret ve hayranlığı artarak bağlılıkları sevgiye dönüşür. Kuddûsî bu hali şiirinde şöyle ifade eder:

'Işk u cezbe zâkiri tahrik idüb raks itdiren

İhtiyâr ile değildür itdiği vecd û tarab¹³²

Kuddûsî, aşktan yoksun olanları hayatın anlamını bilmeyen ruhsuz cesetlere benzeter. Aşk, akıl ve mantığa meydan okuyarak kişinin amelleri, yaşamış olduğu makam ve hallerinin ruhunu/özünü oluşturur. Öyle ki bu ilâhî muhabbet kişinin beşerî benliğini hâkimiyet altına alarak ona ilâhî bir şahsiyet kazandırır. Kuddûsî şiirlerinde Hz. Muhammed'in (s.a.v) “ *Sevgin, seni kör ve sağır eder*”¹³³ diyerek vurguladığı aşkın gücüne dikkat çekmektedir.

İnsan, fıtraten sevgiye, âşık olmaya meyilli olarak yaratılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, kişi yaratılan her varlığa duyduğu sevgide, aslında Allah'tan başkasını sevmiyor demektir. Çünkü Allah tüm mahlûkata tecellî ettiğinden dolayı güzel olan, sevilen, hayret ve hayranlık yaratan mahlûk değil, Hâlık'tır. Âşık, Yaratıcıyı görmese de O'nun kalbine ilham ettiği sevgi ile yaratılan her varlıkta Hakk'ı

¹³² Kuddûsî, *Divân*, 288.

¹³³ Ebû Dâvud, *Edeb*, 116.

görebilmektedir.¹³⁴ Kuddûsî, Allah'ın "bir"liğini ve her eşyaya akseden tecellisini idrâk eden sûfilerin bu durumunu şiirlerinde de dillendirmektedir:

Görür her şeyde Allah'ı bilür 'ayne'l-yakîn bî şek

Kamu mahlûkda Hallâkı bulan tevhîde say' eyler¹³⁵

Kuddûsî'ye göre "lâ ilâhe illâllah"ın idrakine varıp kalbinden mâsivâyı silen mü'min, Allah'la varoluş kazanır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), "Allah'ı seven kimse O'na kavuşur"¹³⁶ buyurmakla vuslatın yalnızca lisan-ı hâl ile Allah'ın ortaya koymuş olduğu hükümleri yerine getirmek olan sevgiyle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Onun, kendisini öz benliği olan fitratından uzaklaştıracak dünyevî hiçbir beklentisi yoktur. O, bir an önce Allah'a kavuşma arzusu içindedir. Sûfî, Rabiâ el-Adeviyye gibi bir elinde su bir elinde ateş olan kimsedir. O, suyla cehennem ateşini, ateşle de cennetin nimetlerini yok edip Yunus Emre'nin beyitlerinde ifade ettiği, "cennet cennet dedikleri bir köşk ile birkaç hurî, isteyene ver onları bana seni gerek seni"¹³⁷ gibi yalnızca Allah'a kavuşma arzusuyla yanmaktadır. Çünkü sûfî geçici olan isteklerle Allah'ı arzulayan kimse değildir. Böyle bir arzu, sevgi olmayıp menfaatperestliktir. Sûfî, hesapsız, kitapsız, herhangi bir beklenti içine girmeden, tam bir teslimiyetle vuslatı arzulayandır. Allah'a kavuşmanın ilk şartı ise, Allah'ın dilediği her türlü muradı gücü yettiğince yerine getirmektir. Çünkü Allah'a tutkuyla bağlanmanın adı olan aşk, ma'sûkunun her istediğini, kendi arzu ve isteklerinden daha ehemmiyetli olarak görmek ve yerine getirme hususunda daha istekli olmayı gerektirmektedir. Mü'minin kendisinden istenileni herhangi bir "Endişe taşımazlar"(el-Bakara, 2/268) ayetinin gereği gibi en ufak bir tereddüt hissetmeden melâmice yerine getirmesidir aşk. Bu hâl, âşığın ma'sûkuna süslü sözler söylemekten ziyade onu kırmaması, incitmemesidir.

Dost bana 'ışkın gerek ben istemez gayrisin

Hân mânîm¹³⁸ cism û canım 'ışkına olsun fidâ

¹³⁴ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 424.

¹³⁵ Kuddûsî, *Divân*, 672.

¹³⁶ Buharî, *Rikâk*, 41.

¹³⁷ Demirci, *Yunus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*, 19-20.

¹³⁸ Hân mânî: Ev, bark, mesken.

Ben bu 'ışkın yolına başım komışam dönmezem

Neylerem hûr-i cinânı 'ışk bana çünâşinâ'¹³⁹

2.3.1. Vuslata Ulaşmanın Yolu Olarak Aşk

Lügatte ulaşmak, erişmek ve kavuşmak anlamlarına gelen vuslat, tasavvufî bir terim olarak,” kişinin seyr u sülûk neticesinde nihaî maksadı olan Allah’a ulaşması ve metafizik çerçevede Allah’ın âlem ve içindekilerle beraberliği”¹⁴⁰ anlamlarında kullanılmaktadır. Sûfilere göre vuslat, kişinin gönlünde yer eden her türlü dünyevî arzulardan arınmak ve “Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri okunduğu zaman onların imanları artar ve yalnızca Rablerine tevekkül ederler”(el-Enfâl 8/2) ayetinin gereği O'ndan başkasından herhangi bir şey dilememesidir.

Kuddûsî'ye göre mü'minin arayışı, ancak Allah'a vuslatı gerçekleştiğinde nihayetlenir. Çünkü vuslatı arzulayan mü'minin/âşığın gönlü, ancak Allah'ın sevgisiyle tatmin olur. O, tıpkı Mevlânâ'nın, Mesnevî'de kamışlıktan koparılmış ney'in, kamışlığa olan özlemiyle sembolize ettiği ve Mutlak Varlık'tan mukayyet varlığa düşen Allah insanının, asli vatanı olan ruhundan bir nefha taşıdığı Hakkı özlemesi ve arzulamasıdır.¹⁴¹ Arzulanan vuslat hali ise, ontolojik anlamda olmayıp¹⁴² kişinin öz benliğindeki ilahî nura kavuşma, dolayısıyla Hakk'ın muhabbetine nail olma amacıyla çıktığı seyr u sülûkunu tamamlaması, kemâle ermesi, olgunlaşmasıdır.

Kuddûsî'ye göre sûfinin, gönlünde alevlenen aşk ateşi ve vuslat arzusu, âşığın, benliğini gayr-i ilâhî olandan temizleyip sadece Allah'la hemhâl olmasını sağlar. Kuddûsî, vuslat arzusuyla tutuşan âşık sûfinin, yüce bir makâm olan vuslata ulaşmadığı takdirde üzüntüden doğan yakarışlarından, dünyadaki tüm mahlûkatın rahatsız olacağını aşağıdaki beyitlerinde ifade ederek vuslat arzusunun ne denli büyük bir arzu olduğunu sembolize etmektedir.

¹³⁹ Kuddûsî, *Divân*, 260.

¹⁴⁰ Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm fi işârâtiehli'l-ilhâm*, nşr. Mecdî Hâdizâde,(Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 2000), 378.

¹⁴¹ Kadir Özköse, “Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/14, (Ankara: 2005): 233-249

¹⁴² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 528.

Bu 'ışk bir câh-ı a'zandır bana hoş eyledin ihsân

Cüda itme beni andan dahi 'azl itme câhımdan

Gönül ister ki fazlında dem-i vasla ola nâ'il

Bu gözüm görmeye firkat 'azâbın yüzim âhımdan

Eğer virmez isen matlûbımı ay lutfi çok Vehhâb

Olur halk-ı cihân 'âciz benim efgân û âhımdan¹⁴³

Kuddûsî'ye göre Allah insanı, tıpkı Hz. İbrahim (a.s) gibi, “Ben, öyle söniüp batanları sevmem” (el-En'am 6/76) diyerek kesretten yüz çeviren kişidir. Aynı zamanda, “Şüphesiz ben sadece hak dine (tevhîde) boyun eğip yüzümü gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a çevirdim”(el-En'am 6/79) deyip devamında, “Ben Rabbime gidiyorum O, bana doğru yolu gösterecektir” (el-Saffat 37/99) diyerek ağıyâra karşı tevhîd bayrağını çeken kimselerin yaşadığı hâldir. Kuddûsî, böyle bir duruşu sergileyemeyen kimselerin, aşk iddialarını kuru bir iddia olarak görmekte olup bu kimseleri hem Allah'a karşı samimiyetsiz ve riyâkâr kimseler olarak görmekte hem de vuslat arzularında gerçekçi olmadıklarını ifade etmektedir.

Visâl-ı yâri umarsın riyâvû zevk ile sen

Müeyesser olmaz ol vallahi illâ muhlisâne¹⁴⁴

Kuddûsî, vuslatı yaşamak isteyen sūfînin, Allah'la sürekli kalbî bir irtibat olan uzlet hayatını yaşaması gerektiğini ifade eder. Bu uzlet hâli, kişinin maddeyi terki olmayıp, gayr-i ilâhî herhangi bir kalbi bağılılığının olmamasıdır.¹⁴⁵ Nitekim Allah'ın, “Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez.”(en-Nisâ 4/36) ayetinde de ifade edildiği üzere, Allah, insanlarla birlikte yaşayıp onlara iyi davranmayı erdem saymakta olup

¹⁴³ Kuddûsî, *Divân*, 550.

¹⁴⁴ Kuddûsî, *Divân*, 218.

¹⁴⁵ Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993), 318.

gönlünü kibir, riya gibi dünyevî arzularla meşgul etmeyi kınamaktadır. Kuddûsî'nin de sâliklerden istediği, mâsivâdan düşünsel ve davranışsal bir kaçıştır.¹⁴⁶ Kuddûsî, aşağıdaki beyitlerde kişinin kalbinin ancak uzletle ağyârdan arındırıp tefekkür ve ma'rifetle doğan aşk nûruyla aydınlanabileceğini ve bu aydınlanmayla Allah'a vuslatı yaşayabileceğini ifade etmektedir. Yani kişinin Allah'ın ilmini edinmesiyle Allah'ın hükümlerine göre yaşadığı hâl, Allah'a olan aşkının/tutkunun kendisidir. Kuddûsî, uzletle yaşanan bu hâli, beyitlerinde şöyle ifade eder:

Hudâ ehli Hudâsıyla ider bâzârı 'uzletde

Huzûr-i kalb-ile dilden sürer ağyâr-ı 'uzletde

Tefekkürle olur hâsıl gönülde ma'rifetnûrı

Bilür ol nûr ile 'ârifhemîn Cebbârı 'uzletde¹⁴⁷

Sigmund Freud (ö. 1939)'un psikanaliz tedavi sürecinde “*transfer*” olarak adlandırdığı hasta ile doktor arasındaki ruhsal ilişkinin benzeri, tasavvufî eğitimde karşılığı olan “*rabıta*” halinde sûfî, Allah'a tutkuyla bağlılığın ifadesi olan aşkı yaşayarak ilâhî benlik dönüşümünü tecrübe eder.¹⁴⁸ Bu hâl, sûfinin alıcılarını ağyâra karşı kapatıp Sevgiliyle hemhâl olan, kısmî bir vuslat halini yaşatır. Kuddûsî'ye göre bu hali tecrübe eden âşık sûfinin, vuslat arzusu, hiçbir zaman bitip tükenmeyen, aksine her geçen gün daha da ziyadeleşen bir arzudur. Tıpkı susayan kimsenin deniz suyunu içmesi ve içtikçe daha ziyadesiyle suya iştihak duyması gibi, sûfî de vuslatı arzular. Nitekim Kuddûsî, vuslat arzusuyla Hicaz, Şam ve Anadolu'nun pek çok yerini gezip yollara revân olduğunu aşağıdaki beyitlerinde ifade etmektedir:

Hicâz û Rûm û Şâm'ı gezmişem 'ışk ile anın

Yanarım âteş-i hicre visâle intizârım var

Naziri yok gönül cezbeylemekdeçün güzel gayet

¹⁴⁶ Tenik, *Tasavvuf Düşüncesi*, 206.

¹⁴⁷ Kuddûsî, *Divân*, 314.

¹⁴⁸ Haluk Berkmen, *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*, 3. bs. (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2009), 184-244.

Düşelden 'ışkına anın ve sabrım ne karârım var'¹⁴⁹

Kuddûsî, aşkı, bir inanişâ göre, “devlet kuşu” anlamına gelip gölgesi dahi bir kimsenin başına düştüğü vakit, o kimse için padişahlığa işaret olan Hüma Kuşu’na¹⁵⁰ benzetmektedir. Nitekim aşk, sûfîyi dünyevî bağların esaretinden kurtarıp, sadece Allah’a bağlılıkla hakiki özgürlüğe kavuşturmaktadır. Kuddûsî, bazı beyitlerinde de aşkı, bilinmezliğiyle ün salmış Kâf Dağı’nı kendisine mesken edinen Anka Kuşu’na benzeterak vuslatı arzulayan âşık sûfî için vuslatın ne denli zor bir arayış olduğunu sembolize etmektedir.

Dertli gönlüm sabr û ârâm eylemezsin bir nefes

Pes Hüma gibi idersin göklere her dem sutû'¹⁵¹

Hem katî sarpdır bu yol kim belleri var Kâf gibi

Ki o bellerden aşub gitmek be-gâyet güç gerek'¹⁵²

Allah’ı aramayı, tıpkı geceler arasına gizlenmiş Kadir gecesine benzeten Mevlânâ gibi,¹⁵³ Kuddûsî de vuslatı arzulayan kimsenin her geceyi Kadir gecesini bilip, o gecede nüzûl olan Kur’an’ın hükümleriyle benliğini süfli duygulardan arındırmasını istemektedir. Kur’an, Allah’a iman ve ibadeti birlikte yürüten, yalnızca Hakk’ı arzulayan kimseler dışında olanları, ziyanda olanlar olarak bize bildirmektedir.¹⁵⁴

Kuddûsî’ye göre, aşığın nazarında Hakk’tan gayri her şeyin hükmü “bir” olmadığı sürece o, vuslatın kokusunu dahi alamaz. Çünkü tevhîd zikri, saliki zihnen meşgul edip gönlüne şüphe kıvılcımını düşürebilecek her türlü ihtimali ortadan kaldıran bir ritüeldir.¹⁵⁵ Dolayısıyla sûfinin gönlü, su gibi duru hale gelmediği sürece Hakk’ı yansıtamaz. Aşağıdaki beyitlerde Kuddûsî, aşkın gönlü ağyârdan temizleyip kişiyi

¹⁴⁹ Kuddûsî, *Divân*, 652.

¹⁵⁰ Fatma Kola, “Aşka Dair Bazı Tasavvurlar”, *Journal of Turkish Language and Literature* 2/ 2, (Spring, 2016): 67-94.

¹⁵¹ Kuddûsî, *Divân*, 774.

¹⁵² Kuddûsî, *Divân*, 452.

¹⁵³ Özköse, “Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat”, 233-249.

¹⁵⁴ el-Asr, 103/3.

¹⁵⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 415.

amacına ulaştırmada sağladığı kolaylıkları ifade edip sūfleri, yalnızca Allah'a yönelmeye davet etmektedir.

Zı zafer bulur murada 'ışk-ıla asan kişi

'Ayn 'ayne'l-yakîn biliür ehl-i 'ışk Gaffârını

Kâfka nâat eyleyüb 'ışka bırakdım özgesin

Kef kesüb 'ışk-ıla atdım gönlümün zünnârını¹⁵⁶

Kuddûsî'nin beyitlerinde de görüldüğü üzere insanın âlemdeki gayesi, ruhunun safiyetini koruyup onu Allah'ın evi hükmüne getirmektir. O'nun sevgisine mazhar olacak amellerle Hakk'ın rızasını kazanabilmektir. Ancak böyle bir kimse ruhunu esaretten kurtarıp temaşa âlemine yükselebilir. Aksi takdirde Allah'la vuslatın söz konusu olamayacağı gibi hayat kişiyi sağa sola yalpalanan rotasız bir gemi misali hedefine ulaştıramayacaktır. Kuddûsî, mü'minleri hayatın her çıkmazından çıkarıp ruhunu saflaştıracak aşka davet etmekle kişiye vuslatın en güzel ve kolay yolunu göstermektedir:

Bilünürdildâr 'ışk-ıla ey yâr

Münkir-ı bi-âr gelmez ikrâre

Sen de ey sâlikolm 'ışkâmâlik

Olmayagilhâlik git Kird-gâre¹⁵⁷

2.3.2. Seyr u Sülûkta Aşkın Rolü

Sülûk, sözlükte “yola koyulmak, yolda yürümek, gitmek, katılmak yahut bir şeye intikal etmek” gibi pek çok anlamlara gelmektedir.¹⁵⁸ Tasavvuf terminolojisinde bu kavram, sâlikin Allah'a vuslat sürecinde ya da seyrinde yerine getirilmesi gerekli olan hâl ve uygulamaların tamamıdır. Seyr u süluk, Allah insanının, başta kendi özü

¹⁵⁶ Kuddûsî, *Divân*, 380.

¹⁵⁷ Kuddûsî, *Divân*, 860.

¹⁵⁸ Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2010), 38: 127-128; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 433.

olmak üzere tüm varlığın özüne doğru çıktığı cehaletten ilme, kötü ahlâktan iyiliğe ve düalistik bir anlayıştan tevhîde evirilen adeta bir benlik dönüşümünün gerçekleştiği uzun bir yolculuk olup kişinin uhrevî hayatına yönelik tüm fenomenleri kapsayan bir süreçtir.

Kuddûsî'nin öngördüğü tasavvufî eğitim, sâlikin Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanma yani bir terbiye süreci olan seyr u sülûk aşamalarına baktığımızda, o, her konuda kendisini Allah'a adanmış bir insan modeli çizmektedir. Ona göre, canları ve malları pahasına kendilerini Allah'a hibe edenler¹⁵⁹ sadece O'nun rızasına ve muradına göre hâl yaşarlar. Bu "Allah insanı" tipini yetiştirmeyi gaye edinen Kuddûsî, sûfilerin, eğitimine hassasiyetle yaklaşmakta ve bu süreci en önemli problem olarak görmektedir. Bu problemin çözümü olarak da Kuddûsî; kesb, ihlâs ve aşkın gerekliliğine sıklıkla vurgu yapmaktadır.¹⁶⁰ Zira seyr u sülûkta bu üç önemli unsurdan birinin yokluğu, mürîdi, hamlıktan kemâle ulaştıramadığı gibi kişiyi, sevgi iddiasında da yalancı konuma düşürmektedir.

'Amelde şart hulûsdur ansız olur kişi müşrik

Mukarrebler iderler kalblerin şikden siyânet

Hulûs 'ışk-i ile 'ızkıkr-ile kalbde hâsıl olur

Çalış Kuddûsîya zikre dem-a dem eyle gayret¹⁶¹

Kuddûsî'nin tasavvuf anlayışının şekillenmesinde önemli bir tesiri olan ve pîr olarak kabul ettiği Mevlânâ, seyr u sülûk yolculuğunu, temelde bir benlik transformasyonu olarak görmektedir. Ona göre bu sülûk, bir takım dini ritüeller ve eylemlerle desteklenip en nihayetinde sâlikin benliğinin ulaşabileceği en yüce makâma yükselmesidir. Bu yönüyle de Mevlânâ'da sülûk, mi'rac sembolizmiyle açıklanmaktadır. Aynı zamanda Mevlânâ kalbi, biyolojik varlığın gerekliliği olan bir uzuvdan öte, kişinin tüm varlığının gerçekliğini özünde barındıran ilahî bir latife ve işlenmeyi bekleyen bir potansiyel güç olarak görmekte olup sülûku, alıcıları Rabbanî

¹⁵⁹ et-Tevbe, 9/11.

¹⁶⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 109.

¹⁶¹ Kuddûsî, *Divân*, 744.

mesajlara açık olan kâmil bir kalbin oluşumunu meydana getirmek olarak açıklamaktadır.¹⁶² Kuddûsî'nin de bir arınma süreci olarak gördüğü sülûkta sûfî, gönlünü ilkel benliğin hükmünden kurtarıp öz'ün/*fitratın* gürleşmesi/*artması* olan, özgürlük sahasına çıkarması, yani insan olarak özümüzde barındırdığımız halis cevherimizin, hayvanî nefsin kabuğundan sıyrılıp yeniden can bulmasıdır.¹⁶³ Kuddûsî'ye göre bu da ancak katışıksız bir muhabbet ile mümkün olmaktadır.

Delîl olur sülûk erbabına hem

Takub zincirini Hakk'a yeder 'ışk

'Azîz olur bu 'ışka hem dem olan

Ki yoldaşını itmez der-be-der 'ışk¹⁶⁴

Kuddûsî'nin yukarıdaki şiiri ve genellikle tüm şiirlerinde ele alınan konuların başında gelen aşkın bu imtiyazı, onun sülûktaki yadsınmaz rolünden kaynaklanmaktadır. Zira aşk, gönülden gayr-i ilâhî fonksiyona sahip her ne varsa temizleyip gönlü, padişahın sarayı hükmüne getiren yegâne bir güçtür. Binaenaleyh aşksız bir sülûk kısır bir eylem olup kişiyi ikiyüzlülüğe sürüklemektedir. Mü'min kimsenin, zühd gibi muhabbet ve samimiyetten arî, münzevi bir yaşantı ile Hakk'a vasıl olması düşünülemez. O, ancak ma'rifetle desteklenen sevgi, cömertlik ve alçakgönüllülük gibi güzel hasletler üzere inşa edilmiş bir hayat felsefesiyle gerçek bir vuslat iddiasında bulunmuş olabilir. Kişinin bu hasletlerle donanmış formda bir gönle sahip olması için ciddi bir iç arkeoloji ve devamında derûnî bir arınma süreci gerekir. Kuddûsî, bir restorasyon sürecini andıran süluk sürecinde aşkın başrolde olması gerektiğini sıklıkla vurgular. Nitekim aşk, insanda mevcut olan ama derinliklerde gizli kalan tıpkı taşlar, yosunlar, katı kabuklar arasına gizlenmiş denizdeki inci, mercan gibi insanda gayr-i ilâhî olanla perdelenmiş "*ilâhî nûru*" ortaya koyar. Zira o nûr ortaya konulmadığı sürece insan, "*varolmak hakikatini*" ortaya koyamadığından¹⁶⁵ bir beşer

¹⁶² Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim- Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı*, 1. bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 65-72.

¹⁶³ İsmet Özel, *Taşları Yemek Yasak*, 11. bs. (İstanbul: Tiyo Yayıncılık, 2019), 35.

¹⁶⁴ Kuddûsî, *Divân*, 466.

¹⁶⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 147.

olmanın ötesine geçemeyecektir. Aşağıdaki beyitlerde Kuddûsî, aşktan yoksun kimseleri ruhsuz cesetlere benzetmektedir:

Ehl-i 'ışk olmağa himmet eyle sende kendine

'İşki olmayanların var cismi lakin cânı yok

'Âşkın artar yakîni 'ışkı oldukça mezîd

Her kimin yoktur yakînidîni yok îmânı yok¹⁶⁶

Seyr u sülûkta kişi, kendi benliğinden sıyrılarak Allah'la benlik kazanma kesbini/gayretini ortaya koyar. Daha sonra sûfî, edindiği ilâhî bilinçle öz/*fitri* benliğine geri döner. Bu fitratla mutasavvıflar arasında çokça meşhur bir söz olan “*halk içinde Hakk ile olma*” halini yaşar. Kuddûsî'ye göre bu mertebede olan sûfî; “*Doğu da batı da Allah'a aittir. Her nereye dönerseniz Allah'ın varlığı oradadır. Şüphesiz ki Allah, her şeyi çepeçevre kuşatan ve her şeyi bilendir.*” (*el-Bakara 2/115*) ayetinin hakikatini hakka'l-yakîn olarak yaşar. Kuddûsî'ye göre, bu idrak ile yaşayan sûfî, artık beşerî benlikten geçip, Allah ile benlik kazandıktan sonra, Hakk'ın sanatını, boynuna taktığı bir tabela yahut doğruları âyan beyân gösteren bir ayna olarak insanlara bildiren bir kişilik kazanmıştır ve aynı zamanda damla iken okyanusa dönüşmüştür:

Cümle mahlûka olmuşammir'ât

Sırr-ı pinhânitibyâna geldim

Boynuma takdım tabla-i 'ışk

Satmağa anı alana geldim¹⁶⁷

Çünbuyurdı ben gizli kenz idim

Ben de o remzi te'vile geldim

¹⁶⁶ Kuddûsî, *Divân*, 94.

¹⁶⁷ Kuddûsî, *Divân*, 108.

Aslım benim bir katre su idi

*Bu şekle gör ne hâl ile geldim*¹⁶⁸

Kuddûsî, Kur'an'da, "O, şiddetle kötülüğü emreder"(Yusuf 12/53) diye bahsedilen nefs-i emmâreyi, seyr u sülûkta sâlikin en büyük düşmanı olarak görür. Tasavvufî öğretilerde de içsel olarak kişi, bir Firavun'a sahip olmakla birlikte, kendisini nefsin köleliğinden özgürlüğe ulaştırabilecek ilâhî bir elçiye, Musa'ya da sahiptir.¹⁶⁹ Kişi ilâhî iradeyle bu kurtarıcı güce yönelip ona itibar ettiği sürece Firavunlar ona galip gelemez. Kuddûsî'ye göre de Allah'la varoluş ortaya koymak kaydıyla kendisine aşk ve ihlâsı azık edinip yola koyulan kimseye, Allah'ın inayetiyle asalar/sopalar yılan, denizler yol olur. Dolayısıyla seyr u sülûkunu, selametle vuslata ulaştırmak isteyen her mü'min kişi, Allah'la olan yolculuğunu, sülûkunu aşk denilen Allah'ın hükümlerine uymak refakatiyle yapmalıdır. Aşk ki kişiyi, gayr-i ilâhî angajmanların esaretinden kurtarıp idrak merkezi olan kalbini, tek Ma'suk olan Allah'la hemhâl kılar. Aşağıdaki beyitlerde Kuddûsî, aşkın sûfler için yadsınamaz rolüne örnekler vermektedir:

Nefs-i emmârem fesâdam eyelider durmaz hemân

'Işkını vir-gil Hudâ'ya arayım ana mızrak

Enbiyâ vü evliyâ vü sâlik ü mürşid kamu

Eyledile 'ışkını nefs-i Azâzîle silâh

'Işkınla bozdu Nebi Musa 'adun sihrini

*'Işkla kat'ı mesâfe eyler ebdâlin senin*¹⁷⁰

Kuddûsî, "Ey iman edenler! Allah'ın buyruğuna ters düşmekten sakının; O'na varmaya vesîle arayın. O'nun yolunda gayret gösterin ki, kurtuluşa erebilesiniz." (el-

¹⁶⁸ Kuddûsî, *Divân*, 110.

¹⁶⁹ Robert Frager, *Kalp Nefs ve Ruh*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2011), 80-81.

¹⁷⁰ Kuddûsî, *Divân*, 68-70.

Maide 5/35) ayetinde Allah'ın mü'minlerden kendisine ulaşmaya yol, vesile olarak istediği kurtuluş yolunun aşk, Allah'ın hükümlerini tam bir teslimiyet ve içtenlikle yerine getirmek olduğunu şiirlerinde dillendirmektedir. Bu yüzden şiirlerinde aşk gerçeğinin Allah katında en şerefli ve en yüce değer olduğunu ve enbiyanın aşk ile müşrik ve kâfirlerin kötü planlarını bozup Allah'a gidilen yolda mesafe kat ettiklerini açıklar. Kuddûsî, Allah dostlarının/âşıklarının, “*Şüphesiz nefis kötülüğü ve fenalığı emreder*” (*Yusuf 12/53*) ayetinde açıkça ifade edildiği üzere fesada ve fenalığa çağıran nefsi emmâreye karşı silah edindiklerini ifade ederek, mü'minleri aşka davet etmektedir.

Ne devlet oldığın bilmez bu 'ışkın çünkivâ'iz

Ricâlu'l-lâh katında şân-ı 'ışk ez cümle bâlâ

*Benim seyf ü sinânım 'ışk dahi tîr ü rimâhum*¹⁷¹

*Benim muhkem hisârım 'ışk bana Hakk bana itdii'tâ*¹⁷²

Kuddûsî'ye göre sûfi, Mevlânâ'nın “*Hamdım, piştım, yandım*” sembolizmiyle ifade ettiği gibi seyr ü sülûk sürecinin¹⁷³ sonunda, Allah'ın muhabbetine nail olur. Nitekim Allah, bu hakikati, “*Muhakkak ki Allah çok tevbe edenleri ve çok temizlenenleri sever.*” (*el-Bakara 2/222*) ayetiyle açıklayıp mü'minlerden arınıp temizlenenlere sevgisini müjdelemektedir.

2.3.3. Allah'ı Allah'la, Tanımakla Oluşan Sevginin Dönüştüren Gücü

Tasavvufta aşk, sûfininseyr u sülûk yürüyüşünü kolaylaştıran ve kendisine Allah'a vuslatında rehberlik/*kılavuzluk* eden bir mürşiddir. Aşk, öyle bir hakikatir ki bizatihi sâliki Allah'ın muradı istikâmetinde vuslata ulaştırır. Aşk, sûfinin beşerî benliğini ilâhî benliğe dönüştüren bir güce sahip olmasından dolayı seyr u sülûkun

¹⁷¹ Rimâh: Yay, mızrak.

¹⁷² Kuddûsî, *Divân*, 186.

¹⁷³ Kemal Erol, “Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde 'İnsan' Tellakisi ve 'İnsan-ı Kâmil' Ölçüsü”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/2, (Mart 2015): 8-18.

mihenk taşıdır. Tasavvufî eğitimde aşk, Allah’a giden istikâmette yol işaretlerine göre hareket etmektir.¹⁷⁴

Kuddûsî’ye göre insanın bu âleme gönderilmesinin temel gayesi, “*Sana şah damarından daha yakınım*” (*el-Kâf 50/16*) diyen Rabbi’ne muhabbetle yönelip varlığının asıl özü olan “*ilâhî ruh*” la yaşamasıdır. Her varlık kendi cinsine meyledip muhabbet duyduğu gibi, ilâhî ruha sahip olan insan da Allah’a aşkla yönelip vuslatı diler. Allah bu konuda açık olan hükmünü şu şekilde ifade etmektedir: “*Biz Allah’tanız, yine O’na döneceğiz*” (*el-Bakara 2/156*) yani Allah insanının, Allah’a olan muhabbeti, “bezm-i elest” teki ahbine geri dönüşü için ortaya koyduğu halin kendisidir:

Söylenir ‘âdet kadimden meylider cins cinsine

*Ehl-i ‘ışk ‘uşşâkı ün kirmen kire arar bulur*¹⁷⁵

Kuddûsî’ye göre, Allah’ın ilmiyle ihata edilen kalp, bu ilmin benliği tam olarak tesirine almasıyla kişi, Allah dışında kalan her varlıktan uzaklaşıp onun olmadığı hiçbir mecliste duramaz hale gelir. Allah dostlarına göre aşk, Allah’ın insanların hayatlarının her aşamasında yerine getirmesi gerekli olan hükümlerin bütünü olduğu için, Hz. Âdem’den (a.s.) bu yana tüm peygamberlerin ve mü’minlerin psikolojik durumlarını yüksek seviyede tutan ve bütün engelleri yok eden bir ibadettir.¹⁷⁶ Nitekim fiziksel olarak hiçbir varlığın dayanamayacağı büyüklükte olan Nemrud’un hazırlattığı ateş, Hz. İbrahim’in (a.s.) Allah’a olan muhabbet ve teslimiyetiyle nûra, yani suya dönüştü.¹⁷⁷ Yine pek çok hastalığa müptela olan Hz. Eyyüb (a.s.), dayanma gücünü Allah’a olan bağlılığın sevgisiyle kazandığından ötürü halinden şikâyetçi olmadı.¹⁷⁸ Allah’a olan ihlâs ve samimiyet kişinin kendisini Allah için kendini her hâlükârda feda edişini gerektirir. Çünkü Allah insanı, Allah için malını talan eden ve kanını heder eden kimsedir. Allah bu konuda şöyle buyurur: “*Şüphesiz Allah*

¹⁷⁴ Erdem Can Öztürk, “Niyâzî Mısırî Divân’ında Mürşid Olarak Aşk”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4/9, (Güz, 2018), 114-131.

¹⁷⁵ Kuddûsî, *Divân*, 698.

¹⁷⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 436.

¹⁷⁷ el-Enbiya, 21/69.

¹⁷⁸ es-Sâd, 38/44.

mü'minlerden canlarını ve mallarını kendilerine vereceği bağış karşılığında satın almıştır.” (et-Tevbe 9/111)

Aşağıdaki beyitlerde de ifade edildiği üzere Kuddûsî'ye göre Allah'a tutkuyla bağlı olan âşığın nazarında geceyle gündüz, sıcakla soğuk birdir. O, baktığı her nesnede, mekânda ve her ânda Allah'ı görür:

Gece ile gündüzi fark idebilmem

Kande bakarsa gözi gördüğü cânân olur

Birdir ana harr û berd hayrete dalmış o merd

Dem-be-dem artmakta derd 'ışk-ıla nâlân olur'¹⁷⁹

Kuddûsî'ye göre ilâhî aşk, Allah'ı yaşamanın bizzat kendisi olduğu için, sûfinin hayatını tersyüz edip olmazları olduran bir gerçektir. Nitekim ona göre Allah, kişinin hayatını ihata etti mi onun hem bedenini hem de ruhunu dönüştürür. Allah'ın ma'rifetiyle doğan muhabbet câhil ve kendini bilmezi, kendini ve Rabbini tanıyan ve yaşayan kılar. Her işini ve hareketini Allah'ın dileğine göre yerine getirme izan ve idrâkini verir. Kuddûsî'ye göre, aşksız yapılan ameller, sahibi için bir yük olup aynı zamanda entelektüel bir kölelik iken, ilâhî aşk; kişiyi her türlü metânın kaygısından kurtarıp arındıran asıl hürriyettir:

Hem câhi û nâdânı ider ârif û dâna

'İşk toğrı kılar eğri olan fâciri mumdan'¹⁸⁰

Kuddûsî'ye göre, “İman edenler ise en çok Allah'ı severler” (el-Bakara 2/165) ayetinde geçen Allah'ı en çok sevme hâli kişinin dünyevî tüm arzu ve istekleri aşan, hayatta yaşanan hakikat, aşktır. Dolayısıyla âşığın nazarında kuruyla yaş bir olduğu gibi cennet ve cehennem farkı da kalmaz. Gönül kesretten arınıp vahdete “ilâhî birliğe” yani tevhîde ulaşır.¹⁸¹ İnsanın eyleme döktüğü her düşüncesinin ve eyleminin idrâk merkezi olan kalp, Allah'a bağlılığın işareti olan aşkın varlığıyla ağıyardan

¹⁷⁹ Kuddûsî, *Divân*, 126.

¹⁸⁰ Kuddûsî, *Divân*, 552.

¹⁸¹ Tenik, *Tasavvuf Düşüncesi*, 493.

arınınca, Allah'ı yaşayan insanın basireti açılıp gönül dünyası nurlanır/aydınlanır. Dünya, o kişi için olması gereken gerçek anlamına ulaşır. O, kendisine şah damarından daha yakın olan sevgilisinin yakınlığının verdiği hazla, her türlü zorluğun üstesinden gelir. Âşık bilir ki, kendisine gelen her hüküm, kendisi için hayafî bir değer taşımaktadır. Bu anlayışla Allah'a bağlılığın semeresi olan ilâhî muhabbetin sıfatlarının tezâhürünü benliklerinde bir bütün olarak yaşayan âşık sûfilerin bu hâlini, Kuddûsî şiirlerinde aşkı, yaşlıyı gençleştiren, ruha ve bedene gıda olarak dillendirmektedir:

Cismime kuvvet benim hem ruhuma bu 'ışk gıdâ

Tecrîbe kıldım hezârân ki umûrumda musib

'İşki der pirî civân dîrler Hudâ ârifler

Şöyle bil hem sâliki Mevlâ'ya 'ışk eyler karîb¹⁸²

2.3.4. Âşıkların Sıfatları

Kuddûsî'ye göre Allah'a kavuşmayı arzulayan âşık sûfi, nefsinin gayr-i ilâhî her türlü bağdan kurtarılıp Allah'ın ortaya koymuş olduğu hükümleri canı pahasına dahi yapmaktan vazgeçmemek suretiyle yalnızca Allah'a yönelen ve O'nun hükmüyle bir hâl ortaya koyan kimsedir. Zira Allah'a tutkuyla bağlı olan Allah insanının, bir an dahi kıblesini Hakk'tan başka yöne çevirmesi, yani ilâhî benliğin hükmünden çıkıp beşerî benlikle hareket etmesi onun sevgi iddiasında samimi olmadığını göstermekte olup,¹⁸³ bazı sûfilere göre ise bu bir nevi şirk olmaktadır.¹⁸⁴Bu sebeple mü'minler öncelikle ego denen Beşerî benlikten arınmanın yollarına başvurmaktalardır. Nitekim Kuddûsî'nin de nefse en ağır gelen kınayıcının kınaması olan melâmet hırkasını giyerek nefsiyle mücadele ettiğini görmekteyiz. Aynı zamanda Kuddûsî, halkın kendisini kınayıp kendisinden uzaklaştığı yerde o, Allah'la hemhal olarak muhabbete nail olmuştur. Aşağıdaki beyitlerde de Kuddûsî, âşıklar için gerçek bayram olan

¹⁸² Kuddûsî, *Divân*, 290.

¹⁸³ İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul'da Aşk*, 73. bs. (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 116-117.

¹⁸⁴ Halil Baltacı, "Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî Çizgisi", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34, (Şubat 2014): 23-44.

vuslata, melâmet hırkasını giyip gönlü mâsivâdan arındırmakla ulaştığını açıklamaktadır:

Düşüb sevdâna dilden mâsivânı sürmüşem ey dost

Seni alub kamu varlığımı ben virmişem ey dost

Senin 'ışkınla eğnime melâmet hırkasın giydim

Bihamdillah visâlin 'îdine pes itmişem ey dost'¹⁸⁵

Tasavvufî eğitimde sûfilerin seyr u sülûklarını tamamlamaları, sûfinin sahip olmuş olduğu kesb, ihlas ve muhabbetiyle doğru orantılıdır. Nitekim Kur'ân'da Allah, mü'minleri sevmeyi, onların Hz. Peygamber'i (s.a.v) sevmelerine,¹⁸⁶ mâsivâdan temizlenmelerine/arınmalarına,¹⁸⁷ nimet halinde şükretmelerine,¹⁸⁸ başlarına gelip nefslerine zor gelen her türlü durumu Allah'tan bilip sabretmelerine¹⁸⁹ ve ayırım gözetmeksizin her varlığa iyilik ve güzellikle yaklaşımlarına¹⁹⁰ bağlamaktadır.

Kişinin Allah ehli olabilmek için en başta hayatının her anında Yaratıcıyı hatırında tutup, O'nun muradı gereğince bir hâl ortaya koyması gerekir. Böylelikle kişinin idrak merkezi olan kalbine, Allah sevgisinin tohumu atılır ve beraberinde Allah'ı gereği tanıma bilgisi olan ma'rifet bilgisi yeşerir.¹⁹¹ Nitekim Kuddûsî'ye göre ilim ve tefekkürle pekiştirilen sevgi, zamanla samimi bir mü'min olmayı sağlamaktadır. Aksi takdirde bu bağ, ayette de bildirildiği üzere, "*Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümcek evidir*"(El-Ankebut 29/41) şeklinde tarif edildiği üzere, samimiyete ve ihlusa bağlı olmayan âmel, örümcek ağının zayıflığında kalır. Dolayısıyla Kuddûsî'ye göre âşığın, lisan-ı hâl ile ortaya koyamadığı bir muhabbetin varlığından söz edilememektedir. Aşağıdaki beyitlerde de Kuddûsî, sevgide "bir"liği yakalayamayan kişilerin içinde buldukları ikilemi açıklamaktadır:

¹⁸⁵ Kuddûsî, *Divân*, 770.

¹⁸⁶ Al-i İmran 3/31

¹⁸⁷ el-Bakara 2/222.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/158.

¹⁸⁹ Al-i İmran 3/146

¹⁹⁰ el-Bakara 2/195.

¹⁹¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 109-111.

'Aşâ'irde kabâ'ilde esîr-i şöhret olan

Billür kimdir tasarruf eyleyen kevn û mekân da

Bu dünyâ ehl-i 'ukbâya harâm 'aksi de böyle

İkisi de harâm Hakk ehlini çün gönli anda

Diler Kuddûsî'yi bî-çâre olmak ehl-i Yezdân,

Hemîn bakmak cemâline ki dâr-ı câvidânda¹⁹²

Kuddûsî'yi etkileyen önemli bir şahsiyet olan Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165) Allah'ı sevme ve O'na vuslat konusunda şöyle der; "Eğer kişi, dünyayı istiyorsa ahireti kalbinden çıkarmalı, ahireti istiyorsa dünyayı kalbinden çıkarmalı, Hakk'ı istiyorsa ahireti de dünyayı da yani, tüm ağıyârı kalbinden çıkarıp atmalıdır. Kalbinde dünyaya ait zerre kadar bir şey bulunursa, o kişi cenneti göremez. Cennetten ve nimetlerine karşı zerre kadar bir şey bulunursa da Hakk'a kurbiyetinin vuslata ulaşması mümkün değildir."¹⁹³

Kuddûsî'nin düşüncesinde Allah'ı arzulamanın ve O'na kavuşmanın bedeli kişinin tüm yaşantısını bu yola adanmak ve her tercihini Hakk'tan yana yapmaktır. Bu durum, hayattan yüz çevirmek demek değildir. Aksine kişinin Allah'la varoluş göstermesiyle hayatını anlamlı kılmasıdır. Bu şekilde âşık kişi, ilâhî aşkı tadıp bu yoldan nasiplenebilir. Bu kıvama gelen sûfi, kendisi için faydalı gıda olan aşkı, tüm insanlara dağıtıp o ulvi sarhoşluğu, onların da yaşamasını ister. Vuslatı arzulayan âşık, bilir ki bu sevgi her derde şifa, her ayrılığa vuslattır. Muhabbet, sûfinin bir nevi biniti olup ona seyr u sülûk yolunda hız kazandırmaktadır.

Allah'ı seven eylemez ağıyâr ile sohbet

Ağıyârı seven kande ide yâr ile ülfet¹⁹⁴

¹⁹² Kuddûsî, *Divân*, 158.

¹⁹³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 110.

¹⁹⁴ Kuddûsî, *Divân*, 752.

Kuddûsî'nin anlayışında âşık sûfî tüm varlığa bir ayna hükmündedir.¹⁹⁵ Zira ağyâr, hakikate karşı hem kör olup hem de körlüğe sebep olduğu için ilâhî tecellileri algılayamaz, aynayı kirletir. Ancak bu tecelliyi keşfedip sevginin gücüyle bakabilen mü'minler, Kuddûsî'ye göre eşyanın mahiyetini kavrayıp bir ayna rolünü görebilmektedirler. Aşağıdaki beyitinde ifade ettiği üzere Kuddûsî, kendisini varlığa hem Hakk'ı yansıtan bir ayna hem de hakikatleri fısıldayan bir ifşacısı olarak görmektedir:

Cümle mâhluka olmuşam mirât

Sırr-ı pinhâni tibyânâ geldim¹⁹⁶

Âşık sûfî, baktığı “her varlıkta Yaraticının tecellîsi vardır” düşüncesiyle hareket ederek kendisini hiçbir varlıktan üstün görmeyerek, sadece Allah'ın rızası için mahlûkata sevgiyle elini uzatandır. O, “yaratılanı, yaratandan ötürü sevme” düsturu ile hizmet eden ve bunun karşılığında cennet arzusu yahut cehennem korkusu bulundurmamıştır.¹⁹⁷ O, “almak” düşüncesinden sıyrılıp, “olmak” gayretiyle yaşayandır. Sevgiyle biricik Ma'şûk'u olan Allah'a, tüm benliğini satan âşık, bu “hiç”likte tattığı lezzete tüm insanları çağırmakta, onları âlemi müşâhede etmeye davet etmekle kavuştuğu cezbedici halin güzelliğini dile getirmektedir:

Hakk 'âşığının iki cihângönline girmez

Maksûdu hem ânri 'yet-i didâr ile ülfet

'Âbid de diler cennet içinde yiyüb içmek

'Âşık diler ancak ide dildâr ile ülfet¹⁹⁸

Âşık, daima nefsin her türlü şaibelerine karşı uyanık olup kalbini tasfiye etmeye, dünyevî her türlü bulanıklıklardan temizlemeye gayret eden kimsedir. Onun fakr hali, onu bu bulanıklıklardan ve sıkıntılardan koruyup arınmasına yardımcı olur.

¹⁹⁵ Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, 83.

¹⁹⁶ Kuddûsî, *Divân*, 108.

¹⁹⁷ Çetindağ, *Doğuda Aşk Bir Başka Yaşanır*, 133.

¹⁹⁸ Kuddûsî, *Divân*, 752.

Her ne zaman ki nefsi, nefsanî sıfatlarından biriyle ortaya çıksa, âşık sûfi basiretiyle bunu fark edip nefsin desiselerinden Allah'a sığınır.

Mâsivâyâ eylemez hîç iltifât Hakk 'âşıkı

Neylesün ağyârı ol dildâr ile eyler ferah

Bende-i sâdık ferah-nak olur ancak şâh ile

Özgesin çün bilmez aslâ yâr ile ferah¹⁹⁹

Rabbinden güç alan sûfi, kalbine hükmederek nefsin tuzağından korunur. O, devamlı bir murakabe halinde olup hacetini yalnızca tek ma'sûk olan Allah'a arz eder. Daima Rabbine iltica eden âşık sûfi, semî ve basar olan Allah'ın her daim kendisinden haberdar olduğu bilinciyle hareket edip Hz. Eyyüb (a.s) misali istemeyi dahi zaid görür. Allah'ın ortaya koymuş olduğu hak ve hukuka riayet edip ilâhî benliğiyle varoluş gösteren her insan, bilir ki Allah da ona vadettiği ahdini yerine getirip onu daima koruyacaktır.²⁰⁰

2.3.5. Aşkın Sarhoşluğu

Tasavvuf ilminde diğer ilim dallarında olduğu gibi bazı özel kavramlar kullanılırken farklı ifade tarzları, prensipleri kullanılmaktadır. Bu kavramlardan biri de şüphesiz ki aşkın sûfide oluşturmuş olduğu derunî bir hâl olan ve Kuddûsî'ye göre Allah'a vuslatın meyvesi, neticesi olan²⁰¹ sekr halidir. Tasavvufta kullanılan şarap ve sarhoşluk kavramları sembolik kullanımlar olup kişiyi bir takım terimlerin tutsağı olmaktan kurtarıp zihnin özgürce anlamlar arasında hareket etmesini ve tecrübenin daha geniş alanlarıyla tanışmasını sağlar.²⁰² Kuddûsî'nin şiirlerinde kimi yerlerde sarhoşlukla ifade ettiği ilâhî aşk teması kişiye adeta yeni bir bilinç katan ve insanı ruhen varlıklar üstü bir konuma çıkararak yüce bir hâldir. O, sarhoşluğu, Kur'ân'da Allah'ın, "İman edenler ise en çok Allah'ı severler" (el-Bakara 2/160) ayetiyle ifade edilen şevk ve arzunun yansıması olarak görmektedir. Nitekim bu hâli yaşayan âşık

¹⁹⁹ Kuddûsî, *Divân*, 346.

²⁰⁰ Sühreverdi, *'Avârifu'l-Meârif*, 45-46.

²⁰¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 447.

²⁰² Koç, *Din Dili*, 95-96.

sûfiler, kalbî olan her türlü dünyevî angajmanlardan arındırıp yalnızca Allah ile hemhâl olmaktadırlar.

Kuddûsî'nin, şiirlerinde sarhoşluk olarak ifade ettiği durumlarda sûfî, zâhid kimselerin eleştirdiği gibi akli bir idrâkten yoksun kimse olmayıp bilakis imanın zorunlu bir bileşeni olan ayırt etme, idrak etme kabiliyetini²⁰³ elinde tutan kimsedir. Kuddûsî, aşağıdaki beyitlerde kendisini Allah'a ulaştıracak olan aşkın, kişiyi her iki dünyanın arzu ve isteklerinden alıkoyduğunu ve kişinin ancak o şekilde Hakk'a vasıl olabileceğini ifade etmektedir.

Şol kişi kim hamr-ı 'ışkı bir kadeh içmiş ola

Dû cihânın ârzûsundan bil heme geçmiş ola

Kât' idûben meylini cümle 'alâ ikdan hemân

Per açub gönli kuşu yârdan yana uçmuş ola²⁰⁴

Sözün manasını açmayı tıpkı denizin bardakla boşaltılmasına benzeten mutasavvıf şairlerle hemfikir olan Kuddûsî, şiirlerini genellikle sembolik bir dil ile ele almaktadır. Zira âşık sûfinin içinde bulunduğu ruhî durumu ifade edilebilmesi, mana okunun hedefe isabet etmesi kadar zor olup şiirde kullanılan metaforların en doğru şekilde seçilmesine bağlıdır. Kuddûsî, ilâhî aşkla yaşadığı hâli, içilen şarabın etkisiyle sarhoş kimsenin haline benzetmektedir. Ne var ki bu sarhoşluk, Allah'ı sevmekle oluşan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan bir hâldir.²⁰⁵ Bu sarhoşluk hâli halka karşı olmayıp Hakk'a karşı bir cezbe halidir. Nitekim Kuddûsî, aşağıdaki beyitte de dile getirdiği üzere aşkın sarhoşu, halkın akıllılarından daha çok iradeli, tercihlidir:

Kuddûsî'ye devlet yiter karışdığım eczûblara

Dir dost yanında 'âkılândan yeğ bizim mestânımız²⁰⁶

Kuddûsî, Allah'ın, "Yeryüzünde her şey fânidir, ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin yüzü bâkidir" (er-Rahman, 55/26-27) ayetindeki hakikatin

²⁰³ William C. Chittick, *Tasavvufa Kısa Bir Giriş*, çev. Turan Koç, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 97.

²⁰⁴ Kuddûsî, *Divân*, 184.

²⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 452.

²⁰⁶ Kuddûsî, *Divân*, 798.

idrakını mü'minlerin hayatlarının her anında yaşamaları gerektiğine vurgu yapmaktadır. Nitekim Kuddûsî'nin şiirlerinde defaten dile getirdiği sarhoşluk, aklın ayırt etme ve temyiz ayıklığını ortadan kaldıran bir sarhoşluğun ötesinde varlığın geçici yüzünü idrak edip yalnızca baki olana yönelen mü'minin kalbinde meydana gelen mestlik ve aşkın verdiği manevi bir hazdır. Kuddûsî bu durumu aşağıdaki beyitinde de ifade etmektedir:

Bana bir lâhza râhat mı ola bu derd-i hicr-ile

Anın 'ışkı şarâbdır beni mest eyleyen yâ hü'²⁰⁷

Kuddûsî'nin anlayışında; sûfî için âlemin her bir köşesi, Allah'ın mührünün basıldığı ve nurunun yansıdığı mekân hükmündedir. Dolayısıyla âşık sûfî, her varlıkta Hakk'ın esmasını ve tecellilerini müşahede ederek Allah'a karşı muhabbeti tazelenmekte olup, O'na olan iştihayı artmaktadır. Zira o, elest bezminde kendisine içirilen aşk şarabının ve verdiği sözün gereği olarak ebede kadar sarhoştur. Tasavvufta sekr hali olarak da tanımlanan bu sarhoşluk, Kuddûsî'ye göre sûfî için manevi bir haz ve huzur kaynağı olmakla beraber onun varlıkları algılamasının önünde bir engel olmayıp asıl hakikati bulmasını kolaylaştırmaktadır.

Bezm-i elest mestânı yüz biz tâebed ayıkmayız

Esbâhımız nâs ile amma dost bizim mihmânımız²⁰⁸

Kuddûsî'ye göre "Bir kimse Allah'a kavuşmayı isterse, Allah da ona kavuşmayı ister"²⁰⁹ rivayetinin bilinciyle hareket eden âşık sûfîler, daima Allah'la hemhâl olmaya gayret etmelidirler. Kuddûsî, Allah'la bir varoluş ortaya koymayı, O'nun muhabbetini kazanmayı talep eden sûfîlerin, halk nazarında cefa ve eziyet olarak görülen durumlardan şekva etmeyip her türlü hakarete can û gönülden katlanmalıdırlar. Zira Kuddûsî'nin aşkı, saliki bu yolda halkın nazarında deli, divâne olarak gösteren bir mefhum oluşunun yanında kişiye manevi bir huzur veren ulvî bir duygudur. Âşık sûfî için hayâ edilecek tek varlık yaratıcısıdır.²¹⁰ O, melâmet hırkasını

²⁰⁷ Kuddûsî, *Divân*, 776.

²⁰⁸ Kuddûsî, *Divân*, 798.

²⁰⁹ Buhârî, *Rikâk*, 21; Müslim, *Zikir*, 5.

²¹⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, 165-166.

sırtına giyip, “Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz” (el-Fatiha 1/4) ayetinin gereği olan yüzünü yalnızca Hakk’a çevirmektedir.

Hırkası bin pâredir ciğeri pür yâredir

Zâhirî âvâredir mahîde hakan olur

Gâhî²¹¹ yalınca yürür köhne ‘abâ bürinür

Nâs onu Mecnûn sanur çün katî sekrân olur²¹²

Kuddûsî’nin manevi mürşidi Mevlânâ’nın ifade ettiği üzere; “Bizim bu dilden başka bir dilimiz, cennetten, cehennemden başka bir yerimiz vardır. Hür gönüllüler başka bir canla yaşarlar, onların o temiz cevherleri başka bir hazinededir”²¹³ âşık sûfinin gayesi, ne dünya ne de ahiret nimetleridir. O yalnızca insanî tecrübenin en yoğun hali olan Allah’a vuslatı arzulamaktadır.²¹⁴ Kuddûsî aşağıdaki beyitlerde bunu ifade etmektedir:

Hakk ‘âşıkının iki cihângönlü girmez

Maksûduhemânri ‘yet-i didâr ile ülfet

‘Âbid de diler cennet içinde yiyüb içmek

‘Âşık diler ancak ide dildâr ile ülfet²¹⁵

Kuddûsî’ye göre âşık sûfi, Allah’ın, “Yerlere, göklere sığmam mü’min kulunun kalbine sığarım”²¹⁶ ayetinin temsilidir. Bu yüce makamdan dolayı Kuddûsî, kendisini âleme aşkın şarabını dağıtmaya gelen bir sâki olarak görüp, herkesi aşkın kişiyi beşerî benliğinden ilâhî benliğine dönüştüren atmosferine davet etmektedir. Zira ilâhî sevgi, gönlü gayr-i ilâhî olandan arındırıp kişiyi damla hükmünde iken okyanusa çeviren bir güçtür. Bu kıvama gelen kimsenin gönlü iki dünyadan da geçip Hakk’tan

²¹¹ Gâhî: Bazen, ara sıra.

²¹² Kuddûsî, *Divân*, 126.

²¹³ Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî, *Rubâiler*, haz. Şefik Can, (İstanbul: KB Yayınları 1992), 304,306, 344.

²¹⁴ Tenik, *Tasavvuf Düşüncesi*, 447-449.

²¹⁵ Kuddûsî, *Divân*, 752.

²¹⁶ Ebü’l Fidâ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1997), 2/195.

gayrı bir arzusu kalmayarak Dost'a kavuşmuştur. O, eleste kendisine içirilen şarabının ve kulağındaki ilâhî sesin muhatabıdır. Kuddûsî'ye göre aşkın sarhoşluğu olarak ifade edilen cezbe halini tecrübe eden kimse her anının öyle olmasını arzu eder.

Câm-ı 'ışkı nûş idüb sekrân olayın bir zemân

*Katre-i bî-kadr iken ummân olayın bir zemân*²¹⁷

2.4. Kuddûsî'de İlâhî Aşka Ulaşmanın Yolları

2.4.1. Bilgiden Muhabbete Ulaşmanın Yolu

Allah, Kur'ân'da, “Ben insanları ve cinleri sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.”(ez-Zariyat, 5/56) buyurmaktadır. Bu ayette geçen “ibadet etsinler” ifadesini sûfîler, “beni tanısınlar” anlamında ele almaktadırlar.²¹⁸ Tasavvufta, sûfînin Allah'ı, kendi nefsinin/benliğini ve tüm mevcûdatın mahiyetini bilip idrâk etmesinin yolu ma'rifet bilgisiyse mümkün olmaktadır. Sözlükte “bilmek, tanımak, ikrâr etmek” anlamlarına gelen ma'rifet, tasavvuf terminolojisinde ise Hakk'ın fiilleri, sıfatları, isimleri ve varlıktaki tecellilerini sûfînin bizzat tecrübeyle doğrudan tanınmasıdır²¹⁹. Mâsivâdan yüz çevirip kalbin, Hakk ile hayat bulup diri olmasıdır.

Ma'rifet, Allah'ı tanıma konusunda en sıhhatli ve en doğru yol olan Allah'ı, Allah ile bilme bilgisidir. Tasavvuf epistemolojisinde Allah'ın bilinmesine dayalı bilgiye “ilm” denilirken, Allah'ı tanıma fiiline ise “ma'rifet” denilmiştir. Tanıma eylemi öncelikle doğru bilgiye ulaşmayı ve sonrasında bu bilgiyi tecrübe etmekle gerçekleşir.²²⁰ Bu bilgi kişiye kuvvet olup tüm mahlûkatı insana karşı aciz kılmaktadır. Nitekim bilgi, Hz. Süleyman'ın (a.s) mührü olup, tüm varlığı içinde bulunduran âlem, Mevlânâ'nın ifadesiyle ölü, ceset hükmünde olup ilim ise can ve ruhtur.²²¹ Dolayısıyla bu bilgiye ulaşan, Allah'ın sıfatlarının tecelligâhı olan insan-ı kâmil kişisidir. Sûfîler, Allah hakkındaki müşâhedeye dayalı kesin olan bilgiye ma'rifetullah demişlerdir. Bu bilgi pozitivist, pragmatist ve dogmatik bir bilgi olmayıp var olan aklî/zihni

²¹⁷ Kuddûsî, *Divân*, 560.

²¹⁸ Ebu'n-Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma' fi't-tasavvuf*, thk. Abdülhâkim Mahmud-Abdülbâkî Sarûr, (Mısır: 1960), 63.

²¹⁹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 508-510.

²²⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. EbîAlî el-Cüllâbî Hücvirî (ö. 465/1072), Keşfu'l Mahecüb Hakikat Bilgisi, Haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, Mayıs, 1996), 319, 464.

²²¹ Muhammed Celâleddîn-i Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif*, çev. Veled İzbudak, I, (Konya Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2004), 1030.

faaliyetlerin yanında yalnızca Allah insanının tecrübesi ile bir takım hallerin beraberinde getirdiği vecdin yansıması ile ulaşılan bilgidir.²²² Bu bilgi aynı zamanda kâinatın var oluş sebebi, hakikatin özüdür. Kuddûsi'ye göre ma'rifet, sûfînin erişebileceği üst bir mâkam olmakla beraber insanı, varlık âleminin en şerefli kılan ilâhî bir ilimdir.²²³

Kişi, varlık âleminde Allah'ın “*Ben gizli bir hazinedim, bilinmek istedim ve mâhlukatı yarattım*”²²⁴ sırrını ve “*elest bezm-i*”nde Hakk'a vermiş olduğu sözün gereğini yerine getirme, Hakk'ı tanıma, bilme, bu ilimle âmel etmekle görevlendirildiğini Kuddûsî, beyitlerinde şöyle ifade etmektedir:

Ma'rifet için halkı yarattı

Ben de 'irfânı tahsî'le geldim

Çün buyurdu ben gizli kenz idim

*Ben de o remzi te'vile geldim*²²⁵

Kur'ân'da Allah, “*Mesajımızı insana hem uçsuz bucaksız ufuklarda hem de kendi öz benliklerinde tam olarak anlatacağız*”(*el-Fussilet, 41/53*) buyurarak kaynağı kendisine ait olan bilgiyi insanların öz benliklerinde açığa çıkaracağını ifade etmektedir. Başka bir ayette ise “*O, mü'minler için hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirilmiştir*”²²⁶ diyerek Kur'an'ın/ilmin özelde Hz. Peygamber'in (s.a.v) genelde ise insanın bütün pozitif davranışlarının merkezi ve özü olan kalbinde²²⁷ saklı olduğunu ifade etmektedir.

Mü'minler, Allah'ın sebeplere bağlı olarak kendilerine bildirdiği bilgiden başka bir ilme sahip olmadıklarını,²²⁸ bu ilmin ise mü'minleri cehaletin karanlığından

²²² Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 509.

²²³ Kuddûsî, *Hazînetü'l- Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 82.

²²⁴ İbn Teymiye ve Zerkeşi bunun hadis olmadığını söylerken, Aliyyü'l Kârî mana yönünden doğru bir söz olduğunu ifade etmiştir. (Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, II/132; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, (Konya: Yediveren Yayınları, 2001), 268; Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 513.

²²⁵ Kuddûsî, *Divân*, 110.)

²²⁶ el-Bakara, 2/97; eş-Şu'âra, 26/194.

²²⁷ William C. Chittick, *Âşığın Aynası*, çev. Ömer Saruhanoğlu, (İstanbul: Okyanus Yayınları, 2018), 20.

²²⁸ el-Bakara, 2/32.

alı koyup aydınlatan bir nûr olduğunu²²⁹ idrâk ederler. Tasavvuf literatüründe Allah'a dair olan bilgiye, "ma'rifet-i Hâkk" yani ma'rifetullah denilirken, sûfinin kendi benliğine/nefsine dair bilgisine de "ma'rifet-i nefis" denir.²³⁰ İnsanı merkeze alan tasavvufa göre, kişinin Allah'ı bilmesinin temel ilkesi, kendisini/nefsini bilmesidir. Kuddûsî, "Nefsini bilen Rabbini bilir"²³¹ düsturunca hareket eden sûfilerin tüm âlemi özünde barındıran benliği/nefsini bilmekle Hakk'ı da bileceklerini ve kişinin kendini bilmeden ma'rifet ilmine sahip olamayacağını aşağıdaki beyitte ifade eder:

Bilmez bir kimse Hakk'ı kendi nefsin bilmeden

*Cevher-i 'irfân bulunmaz behr-i fikre talmadan*²³²

Sûfilerden Senâullâh Pânîpeti (ö. 1225/1810), "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi" (el-Ahzab, 33/72) ayetinde "emanet" ile kastedilenin, akıl ve aşk nûru olduğunu ve bu nûru kişinin ancak ma'rifet ilmiyle elde edebileceğini söylemektedir.²³³ Tasavvufta sûfinin en önemli gâyesi, şanı yüce olan Allah'ı tanımak ve bu doğrultuda bir yaşantı/hâl ortaya koyabilmektir. Allah'ı, O'nun muradı gereğince yani Kur'ân'daki yazılı ayetler ve âlemdeki dikili ayetleriyle doğru orantılı bir şekilde tanıma, kişi için en büyük kazançtır. Tasavvufî eğitimin en zirve noktası olarak Allah'ı gereği gibi tanıma/ma'rifet olarak gören Kuddûsî, bu ilmi tasavvuftaki seyr u sülûkun önemli ritüelleri olan zikir, tefekkür ve aşk zincirinin son halkası olarak görmektedir.

Ma'arif devletin insana ihsân eyledin çün

Bu hasletle kamudan efdal oldın ev'-i insân

'İbâdetler içinde ma'rifetten bihteri yok

²²⁹ el-En'âm, 6/122.

²³⁰ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakât'üs-Sûfiyye*, (Beyrut: Daâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1998), 164; Süleyman Uludağ, "Mâ'rifet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: 2003), 28:56-57.

²³¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa*, 2/262.

²³² Kuddûsî, *Divân*, 546.

²³³ Şaban Karasakal, *Kur'ân'ın İşârî Yorumu-Senâullâh Pânîpeti'nin Tefsiri'l-Mazharî Adlı Tefsiri-*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 221.

Bana fazlınla ihsân eyle vecd û 'ışk û irfân²³⁴

Seyr u sülûk yolunda hakke'l-yakîn²³⁵ öğrenilen ma'rifet ilminin, bir takım aklı istidlal ve kıyaslar yoluyla yahut birtakım metin okumalarıyla elde edilen ilme'l-yakîn²³⁶ bilgilerden çok daha üstün olduğu görüşünde olan sûfîler, bu ilmin kesbî yönü yanında vehbî bir yönü de olduğu görüşündedirler.²³⁷ Kuddûsî, ilm-i ma'rifetin sadece çalışmakla elde edilemeyeceğini “*Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et*” (*el-Hicr, 15/99*) ayetinde “*yakîn*” ile ma'rifetin kastedildiği ve bu bilgiyi elde etmenin hem kişinin gayretine bağlı hem de Hakk'ın takdir etmesine dayalı olduğunu aşağıdaki beyitlerde ifade etmektedir:

İlm-i zâhir ehli Allah'ı bilür 'ilme'l-yakîn

Bilmez 'ayne'l-yakîn her fenne dâna olsa da

Ma'rifetden zerre mikdârı olmaz hisse-yâb

Okusa bin cild kitâb hem ahl-i takvâ olsa da²³⁸

Dünyevî ihtiraslardan nefis ve şehvetini soyutlayıp mâsivâdan arınan mü'minlerin gönlünü, Allah, hakikatin nûru ile doldurur. “*Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir? Allah'ı anmak hususunda kalpleri katılaştırmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler.*” (*ez-Zümer, 39/22*) ayette geçen ‘nûr’ ile bahsedilenin mâr'ifet bilgisi olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan, mahlûkat içinde yaratılış bakımından diğer varlıklardan farklı olarak özel bir hüviyette yaratılmıştır. Zira Allah, insana muhabbet edip ruhundan üflemeyle,²³⁹ onu tüm mahlûkat içinde özel kılmıştır.²⁴⁰ Aynı zamanda insana tüm

²³⁴ Kuddûsî, *Divân*, 574.

²³⁵ Hakka'l-yakîn: Bir şeyi bizzat yaşamak suretiyle elde edilen bilgi. Yakinde şüpheye yer yoktur; zira kalp bir şeyin hakikati konusunda tatmin durumundadır. Yine yakîn, delil ile değil inanç kuvveti ile apaçık görmeyi ifade eder. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 532-533.)

²³⁶ İlme'l-yakîn: Bir şey hakkında habere dayanan bilgi. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 532-533.)

²³⁷ Serrac, *el-Lüma'*, 299; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 143; Tenik, *Tasavvuf Düşüncesi*, 515.

²³⁸ Kuddûsî, *Divân*, 154.

²³⁹ es-Secde 32/9.

²⁴⁰ el-İsrâ, 17/70.

varlığın bilgisi olan esmasını öğretmesi,²⁴¹ insanı diğer varlıklardan ayrıcalıklı bir konuma koyup meleklerin kıblesi konumuna getirmektedir. Nitekim melekler, insanda bulunan bu ilmin insana kattığı değerle Allah'ın “*Âdem'e secde edin*” hitabına boyun eğerek insana secde etmişlerdir.²⁴²

Allah, insana bahsettiği bu ayrıcalığın yanında insandan kendisini tanımmasını²⁴³ istemektedir. Nitekim Hakk'ı tanıyıp, O'nu kendisini tanıttığı sıfatlarıyla müşâhede eden kimse gayr-i ilâhî olandan uzaklaşıp Yaratıcıyla kurbiyet içinde bulunmaktadır. Böylece sûfî, halkın ünsiyetine ihtiyaç duymayıp yalnızca Allah'a yönelir. Aşağıdaki beyitlerde Kuddûsî, Allah'ı bilmekle kişinin varlık âleminde erişeceği güzelliği dile getirmektedir:

Ma'rifet didikleri bir feyz-i Rabbânî-durur

'ilm-i zâhir ile ancak kişi anı bulamaz

Mâ'rifet virildi insana hemin gayride yok

*Anın için oldu insân cümle mahlûkdanfirâz*²⁴⁴

Kesrette vahdeti yakalayan sûfîlerden Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), “*Bilesin ki Allah kullarına, onların kalplerinin kendisine yakınlığı ölçüsünde yakındır. Öyleyse sen kalbinin neye yakın olduğuna bak*”²⁴⁵ diyerek Allah'ın insanlara yakınlığının, insanların da Allah'a yakınlığı nispetinde olduğuna vurgu yapmaktadır. Kuddûsî'nin şiirlerine baktığımızda o mü'minlerden Allah'a yakınlığa vesile olan aşk ve ma'rifet ile vuslata ulaşmaya gayret etmelerini istemektedir. Mü'min, ma'rifet ile Allah'ı tanımaya ve O'nun muradınca bir yaşantı ortaya koymaya gayret ederse, kalpte aşk ve muhabbet duygusu meydana gelir. Dolayısıyla kalp sahibi, varlık âleminin idrâkını, tüm organlar da Yaratıcıyla ünsiyet kuran kalbe itaatını gerçekleştirir.²⁴⁶

Buldunsa eğer yâri sürûr û tarâb eyle

²⁴¹ el-Bakara 2/31-33; el-Âraf 7/180; el-İsrâ 17/110; et-Tâhâ 20/8; el-Haşr 59/22-24.

²⁴² Ali Tenik, vd, “Tasavvuf Bilgisi-Allah'ı Allah'la Bilme İlmine Giriş”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14/1, (2016):177-202.

²⁴³ ez-Zariyat, 5/56.

²⁴⁴ Kuddûsî, *Divân*, 134.

²⁴⁵ Serrâc, *el-Luma'*, 35.

²⁴⁶ Kuddûsî, *Hazînetü'l- Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 82.

*Bulmadın ise turma çalışub taleb eyle*²⁴⁷

Allah dostu, baktığı her eşyada Allah'ın dikili ayetleri olan sanatını, esmâsını ve tecellîsini görür. Allah'ın kendisini sevdiğini, gözüyle gördüğü nimetlerin varlığından benliğinde hissettiği dönüşüme kadar pek çok şekilde yaşayarak tecrübe eden kimsenin Rabbiyle arasında bir sevgi meydana gelir. Böylece Allah, O'nun gören gözü, işiten kulağı ve tutan eli olur.²⁴⁸ Nitekim Allah'la ünsiyet ve sükûnet bulan mü'minlere Allah, bir kuvvet verir. Kendisine ma'rifet bilgisi açılan kimse Hakk'ın tecellîsinin olduğu tüm varlık ile bir yakınlık kurar. Halka, Hakk'a yakınlaştıracı bir nazar ile bakar. Âlemdaki sırları ve tecellîleri Allah'ın kendisine bahşettiği ayna ile müşahede ederek her zerrede Yaratıcıyı görür.²⁴⁹ Sûfî, bilir ki varlık her ne surette ne fiilde olursa olsun bir yönüyle rahmanîdir. Yani mevcut olan her eşyada görülecek hikmetler, ders çıkarılacak, ibret alınacak yönler mevcuttur. Dolayısıyla kâmil bir iman, muhabbet ve ma'rifet birlikteliğiyle meydana gelen bir birliktelik sonucunda mümkündür. Allah'la varoluş gösterme ma'rifet ile başlayıp muhabbet ile devam etmektedir. Bununla ilgili “ *Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim ve mâhlukatı yarattım* ”²⁵⁰ rivayeti âlemin yaradılış amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Allah kendi sıfatlarını izhâr etmek, bilinmek için varlık âlemini yaratıp ve âlemin devamına da sevgiyi hâkim kılmaktadır.²⁵¹ Kuddûsî, bu hakikati şöyle ifade eder:

*Salikâ dinle beni diyem sana bir hoşça râz*²⁵²

*Çün gereklidir be-gâyet eyle gönülden rikâz*²⁵³

Hakk Te'âla Hazretleri buyurdu gizli kenz idim

*Halkı yarattım ki bilsünler beni bî-inhicâz*²⁵⁴

İnsanın ontolojik olarak varoluş amacı sülûkunun gayesi olan gönlünü ağyârdan arındırıp ilâhî hikmetleri yansıtan bir ayna haline getirerek Allah'ı, Allah ile

²⁴⁷ Kuddûsî, *Divân*, 318.

²⁴⁸ Buhari, *Rikâk*, 38.

²⁴⁹ Kuddûsî, *Hazînetü'l- Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 83.

²⁵⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa*, 2/132.

²⁵¹ Serrâc, *el- Luma'*, 371.

²⁵² Râz: Sır, gizli.

²⁵³ Rikâz: Define.

²⁵⁴ Kuddûsî, *Divân*, 132.

bilme, tanıma ve yaşama bilgisi olan ma'rifet ilmine ulaşmaktır. Mü'minin bu hakikat arayışı doğumundan vefatına dek devam eder. O, bu dünyada "*İlim, mü'minin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır*"²⁵⁵ düsturunca adeta bir keşifçi gibi ilmin ve hikmetin peşindedir. İnsanın bu arayışı, nihayeti olmayan bir süreçtir. Kuddûsi'ye göre sûfînin bu hakikat arayışında öncelikle Beşerî benliğini/*nefsini* tanıması gerekir. Bu tanıma olmadan kişinin öz benliği olan ilâhî ruha ulaşmasının zor hatta imkânsız olduğunu ifade eden Kuddûsî, kişiye fayda vermeyip öz benliğine ulaştırmayan bilgiyi, ilim olarak görmemekte²⁵⁶ ve kişinin "*Faydası olmayan ilimden Allah'a sığınırım*"²⁵⁷ rivayeti mucibince sûfînin korunmasını istemektedir.

Nefi'siz 'ilim virme el emân ey Rabb ü Settâr

*Ki anın ehli olur 'âkıbet Şeddâd-ı bidâd*²⁵⁸

2.4.2. Allah'ın Bilgisine ve Muhabbetine Ulaşmada Zikrin Mahiyeti

Tasavvufta sûfîlerin ana gıdası olup kişiyi Allah'la vuslata ulaştıracak önemli amellerden biri de zikirdir. Sûfî epistemolojisinde kalbin, gayr-i ilâhî olandan tamamen arınarak Allah'a bağlamasının neticesinde, gaflet alanından müşahede alanına çıkış²⁵⁹ olarak ifade edilen zikrin hakikati ise kişinin unutmamak üzere sürekli olarak Allah'ı hayatının her aşamasında hatırlayıp yaşamasıdır.²⁶⁰ Kur'ân'da Allah pek çok ayette kurtuluşun ve bağışlanmanın Allah'ı yaşamak suretiyle hatırlamak olan zikre bağlı olduğunu, bu yüzden de mü'minlerin kendisini zikretmelerini istemektedir.²⁶¹

Allah, kalbin mutmain oluşunu²⁶² ve kurtuluşa/felaha ermesini²⁶³ zikre bağlamaktadır. "*Allah'ı çokça an ve gafillerden olma*" (*el-A'raf*, 7/205) ayetiyle de mü'minlerin zikri unutmamalarını, her hâl ve surette Allah'la yaşamalarını istemektedir. Allah'tan gafil olan kalplerin ilacı O'nu, çokça anmaktır. İşlemeyen demirin pas tutup işlev kaybetmesi gibi, gayr-i ilâhî zikirlerle dolan kalpler de

²⁵⁵ Tirmizi, *İlim*, 19; İbn Mâce, *Zühd*, 17.

²⁵⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 529.

²⁵⁷ Müslim, *Zikir*, 73

²⁵⁸ Kuddûsî, *Divân*, 304.

²⁵⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 546.

²⁶⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 251.

²⁶¹ el-Enfâl, 8/45; er-R'ad, 13/28; el-Ahzâb, 33/35; ec-Cum'a, 62/10.

²⁶² er-Ra'd, /28.

²⁶³ el-Enfâl, /45.

fonksiyonlarını kaybedip ruhsuz cesetler hükmüne geçmektedir. Kalbe diriliğini kazandıracak olan en etkili yol, Allah’la varoluş göstermek suretiyle O’nu çokça zikretmektir/anmaktır. Aksi takdirde Allah, zikirden gafil olanların sapkınlığa uğrayıp karanlıklar içinde kalacaklarını ayetle bildirmektedir.²⁶⁴Kuddûsî’ye göre kişi Rabbini yaşamaktan/zikretmekten mahrum ise o kimse sülûkun gayesi olan muhabbet ve ma’rifetin lezzetini tadamamış demektir.²⁶⁵

Basiret gözi açılmaz zikirsiz anla Kuddûsî

İdersen rûz û şeb zikri bulursun kalbde işrâkı²⁶⁶

Kuddûsî’nin anlayışında sûfî, tasavvufî tüm hâl ve makamlarda olduğu gibi Allah’ı tanıma konusunda da bir cehd ve gayret içinde olmalıdır. Sûfîler, Allah’la varoluş ortaya koymak isteyen kimseler için akıl ve cüz’i irade gibi vasıtalarla yetinmeyip tasavvufî eğitimin esaslarından olan zikir, tefekkür, muhabbet gibi sülûkun gereklerini öngörürler. Zira sûfînin “ilâhî ben”e kavuşması için öncelikle kalbi, mâsivâ gibi gayr-i ilâhî olan her türlü angajmanlardan arındırıp kalbin padişahın sarayı hükmüne gelmesine kadar, Kuddûsî’nin tabiriyle zikir akrebiyle tezkiye etmesi gerekir.²⁶⁷Kuddûsî, bu arınmanın başlıca yolunu aşağıdaki beyitlerde ifade etmekte olduğu üzere aşk, zikir ve ma’rifet birlikteliğine bağlamaktadır:

Her kimin kim ‘ışk-ı Hudâ gönlinde mihmân olmadı

Ders-i Hakdan almadı öyle ehl-i ‘irfân olmadı

Zikr-ile hâsıl olur ‘ışk sâlikîn gönlünde bil

Levh-i dilden kir ü pası çalışub zikr-ile sil²⁶⁸

Kuddûsî’ye göre sûfî, Allah’ı her an hatırd tutma kaydıyla, her eşyanın hak ve hukukuna riayet ederek yaşar ve onun kalbi ilâhî aşka mekân hükmüne kavuşursa, Allah kendisine katından bir ilim olan ma’rifet bilgisini nasip eder. Duyular ve aklın algılayamadığı bir nûr olan Allah’ı tanıma bilgisi, sûfîyi ma’rifet-i nefsten, ma’rifet-i

²⁶⁴ ez-Zümer, 39/22.

²⁶⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 277.

²⁶⁶ Kuddûsî, *Divân*, 400.

²⁶⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 519.

²⁶⁸ Kuddûsî, *Divân*, 838.

Hakk'a yani kendi nefs/benliğinin bilgisinden, ilâhî aşkta fani olmuş öz benliğinin bilgisine ulaştırır. Onun için ma'rifet ibadetin anahtarı olup İslâm bilincinin kazanılmasının ve Allah'a gereği gibi ibadet etmenin temel şartıdır. Bu yönüyle ma'rifet, muhabbetin oluşmasına zemin hazırladığı gibi muhabbet de ma'rifete götürür. Kuddûsî, zikirle hâsıl olan, aşk ve ma'rifetin seyr u sülûkta hem son aşama hem de birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını ifade eder.

Zikir olmayacak âşık-ı Yezdân olamazsın

İşk olmayacak ma'rifete kân olamazsın

Hem sırr-ı hakikat bilinür ma'rifet ile

Sa'y itmeyicek zikre Hudâyı bilemezsin²⁶⁹

Kuddûsî'ye göre muhabbet ve zikre dayanmayan sülûkun neticesinin aşığın şeb-i arusu olan vuslat denizine ulaşması mümkün değildir. Ona göre sûfînin bu süreçte karşılaştığı her türlü zorluğu aşmasının etkili yolu “*la ilâhe illallah*” olan kelime-i tevhîd zikri ile Allah'ı birlemesidir.²⁷⁰

Çalış sen zikr-i tevhîde dem â dem dîni tecdide

Gönülden mâsivâ ana ol dem sığar Mevlâ²⁷¹

Allah'ı anmak suretiyle yaşamak kişiyi, Hz. Peygamber'in (s.a.v) “*Ey Allahım! Senin rahmetini umuyorum, beni göz açıp kapayıncaya kadar (da olsa) nefsimle baş başa bırakma*”²⁷² diyerek kısa bir zaman diliminde bile Allah'tan gafil olmaktan sakındığı nefs-i emmârenin esaretinden kurtarıp gerçek hürriyetine ulaştırır. Kuddûsî'ye göre kişi Allah'ı yaşamak/zikir suretiyle kalbi ağyârdan arındırıp Allah'ı gereği gibi tanıyıp bilirse o kimsenin gönlü ilâhî feyzlere açılır. Kuddûsî'ye göre vuslata ulaşmak isteyen sûfînin olmazsa olmaz yol azığı hayatının her anını kuşatan Rabbinden gafil olmayıp O'nu hatırdaki tutmak suretiyle bir yaşantı ortaya koymaktır.

Buldu bulanlar seni zikrin ile ey Ganî

²⁶⁹ Kuddûsî, Divân, 608.

²⁷⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 521.

²⁷¹ Kuddûsî, *Divân*, 32.

²⁷² Ebu Dâvûd, *Edeb*, 110.

*Lütfîn ile kıl beni sana mürid hem murad*²⁷³

Kuddûsî'ye göre zikir, dilde devamlı icra edilip kalbe yerleşirse sûfî için nefes alıp vermek gibi tabii bir durum olur. Zikrin, cezb ediciliği kalbi kuşattığında, sûfî istese dahi onsuz yaşayamaz. Bedenin temel ihtiyaçları gibi Allah'ı anmak suretiyle yaşamak da kalbin hayy oluşu için temel bir ihtiyaçtır. O artık bir tesbihattan öte ruhun gıdası, derdin devâsı ve kalbin cilasıdır. *“Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar”*(en-Nûr, 24/37), Zikrin cezb ediciliğine kapılan bir mü'mini, zikrinden dünyevî hiçbir şey alıkoyamaz. Kalp, Allah'ın iradesiyle hükmederse artık nefis, şeytan ve ağyâr orda hüküm süremez. Nitekim Allah'ı sürekli hatırda tutmanın aktif eylemi olan zikir, mü'min kalbin diriliğini sağlayarak mâsivâyâ karşı onun her an tetikte olmasını sağlamaktadır.

Allah'ı seven eylemez ağyâr ile sohbet

Ağyârı seven kande ide yâr ile ülfet

Sevmek der isen şâhını bende nice olur

*Turmaz dili her dem iderezkâr ile ülfet*²⁷⁴

Kişinin zikretmesi ve zikrinde süreklilik göstermesi, zamanla onun kalbî bilgiye ulaşmasını sağlar. Sûfî, bu bilgiyle benliğinin sınırlarını aşıp evrensel bir kimliğe bürünür. Varlığı Hakk'ın sıfatlarının tezahürü olduğunun idrâkinde olarak kişi, tüm eşyaya karşı bir muhabbet besler. Zikirle bütünleşen bir kimsenin, varlığa karşı her bir hareketi, Hakk'a karşı yapılmış bir fiil olarak görüldüğünden gayr-i insani bir durumun olması söz konusu olmamaktadır. Böyle bir durum, zikrin ihlasına aykırı bir hâldir. Sûfî, zikir ile sülûkunun üst noktasına, manevi olgunluğa ermiştir. Her zerresi Hakk ile mutmain olup tüm renklerden arınmış, renksizliği ile kendisine gelen

²⁷³ Kuddûsî, *Divân*, 298.

²⁷⁴ Kuddûsî, *Divân*, 752.

kimseleri “Mutlak Bir”in aydınlığına çıkarma gayreti içerisinde. Her anını Hakk’ın iradesine uygun yaşayarak varlığa adeta bir ayna rolünü üstlenmektedir.²⁷⁵

Kuddûsî, Hakk’ın güzelliğini seyredabilmenin yolunun gözünü kırpmadan devamlı olarak O’nu zikretmekten geçtiğini ancak bu şekilde gönülden mâsivânın yerini, aşka bırakacağını dile getirmektedir.

Ey İbn-i Hâli kokîl û kâli û kalî

Kesb eyle hâli seyr it cemâli

Cümle sivâdan kes nazarı sen

Gönlünü ‘ışkda eyleme hâlî

Zikre devâm it ‘ışkı idâm it

Nefsini râm it ‘ışkı idâm it²⁷⁶

Zikirde süreklilik esas olup, kalpte tek Mâ’suk olan Allah’a muhabbetin meydana gelmesi için vücudun zikre alışması, zikirle bütünleşmesi gerekmektedir. “Zikreden kimse ile zikretmeyenin hali, diri ile ölü gibidir”²⁷⁷ rivayeti zikrin, insanın idrâkmerkezi olan kalp için fonksiyonu açıkça ortaya koymaktadır. Kuddûsî’ye göre zikir, sûflerin yemek, içmek gibi elzem bir ihtiyacıdır. Zira o, zikre “açlık zâhidlerin taâmı, zikir ise âriflerin taâmıdır”²⁷⁸ anlayışı ile yaklaşmaktadır. Allah’ı anmanın/zikrin bir kimseye ağır gelmesini Kuddûsî, nifâkın alameti olarak görmekte olup, mü’ridin zikri terkini de en büyük noksanlık olarak kabul etmektedir. Nitekim o, sâlikin, Hüma Kuşu gibi Rabbine uçup, vuslatını gerçekleştirebilmesi için devamlı olarak Allah’la hemhâl olması gerektiğine dikkatleri çekmektedir.

Kird-gârı isterem görmeğe didârı men

Ârzûlayub iverem görmeğe didârı men

²⁷⁵ Tenik, *Zikir*, 75-76.

²⁷⁶ Kuddûsî, *Divân*, 80.

²⁷⁷ Buhârî, *Da’âvât*, 67.

²⁷⁸ Kuddûsî, *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, 39.

Kapıda o perverdigâr gönlümü etti şikâr

Eylere ley û nehâr 'ışk-ıla ezkârı men'²⁷⁹

Kuddûsî'nin Allah'ı zikretme gerekliliğinin üzerinde bu denli hassasiyetle durmasının nedeni, bu ibadetin ma'rifet ve aşkla harmanlanıp kişiyi kâmil insan olgunluğuna ulaştırın adeta imanın mihengi olmasıdır.²⁸⁰Kuddûsî'ye göre Allah'ı zikreden mü'minler, zikri insanların hoşnutluğuna gibi gayr-i ilâhî gayelerle değil samimi bir kalple yalnızca Allah'ın muhabbetine ve hoşnutluğuna erişmek gayesiyle yapmalıdır.

2.4.3. Sevgide Kalp ve Aklın Fonksiyonu

Tasavvuf epistemolojisinde kalp, insanın mahiyeti, madde ve mananın birleştiği yer, Allah'ın tecellî ettiği mahal, ilahî latife gibi pek çok manayı ihtiva eder.²⁸¹Sûfîler kalbi, insanoğlunun idrâk merkezi, özü ve bütün iyi olan pozitif davranışların mahalli olarak görürler. Nasıl ki bir et parçası olarak kirli kanı temizleyip bütün vücuda kanı pompalayan ve bu işlemi sürekli tekrar eden kalp ise aynı şekilde tasavvuf literatüründe insanın tüm organlarını sevk ve idare eden, kişiyi Allah'la yaşatan idrak merkezi olan da kalptir.

İnsandaki her bir uzvun kendine göre bir görevi bulunmaktadır. Nasıl ki göz görme, kulak duyma görevini ihata ediyorsa aynı şekilde kalp de Allah'ın muhabbetinin kaynağıdır.²⁸² Kalp, Allah'ın ilmiyle aydınlanırsa o kalbin sahibi Allah'ın dilediği gibi eşyanın hak ve hukukuna riayet eden bir hayatı ortaya koyabilir. Nitekim tüm organlar, "*Hepsi ister istemez O'nun buyruğuna uyup itaat eder*"(er-Rûm, 30/26) ayetiyle Allah'ın ifade ettiği üzere kalbin iradesiyle hareket edip kalbe boyun eğer. Bu yönüyle kalp, bir şehrin kalesi hükmündedir.

Kur'ân'ın pek çok ayetinde de kalpten bahsedilmektedir. Bu ayetlerde Allah, "*İman edip salih amellerde bulunanlar ve 'Rablerine kalpleri tatmin bulmuş olarak*

²⁷⁹ Kuddûsî, *Divân*, 588.

²⁸⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 524.

²⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 264.

²⁸² Vahit Göktaş, *Muhammed Es'ad-ı Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, 1. bs. (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2013), 226.

bağlananlar', işte bunlar da cennetin halkıdır. Onda süresiz kalacaklardır” (Hud, 11/23) buyurarak kalbi ile idrâk edenlerin iyi niteliklerinden bahsederken kalbi idrâktan yoksun olanların ise, “Kalplerinde kilit mi var?”(Muhammed, 47/22), “Kötülükler kalplerini paslandırmıştır” (el-Mutaffifin, 83/14), “Kalperinizkatılaştı; taş gibi, hatta daha katı.” (el-Bakara, 2/74) buyurarak kalplerinin netice olarak düşmüş oldukları kötü durumlar anlatılmaktadır. Yine başka bir ayette Allah’ın, “Allah kalplerini mühürledi, onlar anlamazlar” (el-Münafikûn, 63/3) buyurup idrâkın merkezini, akıl ile değil de kalp ile ifade etmesi, kalbin herhangi bir sınırlamayı kabul etmeyip her türlü suret ve sıfatları kabul eden her an bir oluş ve yaratılış üzere olan özelliğinden kaynaklanmaktadır.²⁸³

Tasavvufta üzerinde hassasiyetle durulan kalp, insanlarda ve hayvanlarda hatta ölümlerde dahi mevcut olan maddi varlık değil, ilâhî bilginin tecelligâhı olup ma’rifetin özü olan kalptir. Bu bakımdan âzâların kalbe itaatini, meleklerin Allah’a olan itaatine benzeten İmâm-ı Gazzâlî (ö. 505/1111),²⁸⁴ bu organın ne denli önemli bir fonksiyona sahip olduğuna vurgu yapmaktadır.

Sûfîler tasavvufu kalbin tasfiyesi ve nefsin tezkiyesi olarak tanımlarlar. Meşhur sûfîlerden Bîşr Hafî (ö. 227/841), “Süfî, kalbini Allah için tertemiz yapan kimsedir”²⁸⁵ diyerek kalbin tezkiye edilmesinin gerekliliğine vurgu yaparken, sûfîlerden Ebü Saîd Harraz (ö. 268/881), “Süfî, Allah’ın, kalbini tasfiye edip nurla doldurduğu kimsedir. Böyle kalbine nur giren kimse zikr-i ilahîden lezzet duyar”²⁸⁶ demekle kalbin tasfiyesinin gerekliliğini ifade etmektedirler. Zira kalbin, mâsivâ denen kirlerle hastalanması, kişiyi cehaletin karanlığına, inkâra ve kınanan fiillere sürüklemektedir. Bu sebeple kalbin tezkiye ve tasfiyesi, güzel ahlakın olmazsa olmazıdır.²⁸⁷ Kuddûsî’ye göre insan, akıl ve kalbin harmonisiyle meydana gelen Allah’ı ve âlemi idrâk etmesi yönüyle mahlukâta üstün kılınmıştır.²⁸⁸ Kuddûsî bu hakikati şiir diliyle şöyle ifade etmektedir:

²⁸³ Tenik, *Tasavvuf Düşüncesi*, 536.

²⁸⁴ Hüccetü’l-İslâm Ebü Muhammed b. Ahmed İmâm Gazâlî, *İhyâ ü Ulûmi’-d-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 5, 25.

²⁸⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, “Tasavvuf ve Kalb”, *Altınoluk Dergisi*, 104, (Ekim 1994): 31.

²⁸⁶ Yılmaz, “Tasavvuf ve Kalb”, 31.

²⁸⁷ Chittick, *Âşığın Aynası*, 20.

²⁸⁸ Kuddûsî, *Hazînetü’l- Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, 82.

Kalbinde 'irfân güneşi toğub olur rûşen²⁸⁹ dahi

Mevlâ celîsin olmağa zikr-i kesîrdür bil sebab²⁹⁰

“Ben yere göğe sığmam mü'min kulumun kalbine sığarım”²⁹¹ rivayetinde ifade edildiği gibi Kuddûsî de kalbi, Allah'ın tecellîgâhı olan keşf ve ilhâmın odağı olarak görmektedir. Ona göre Allah, ulvî fonksiyonlara sahip olan kalbi, arşın etrafındatemiz ruhlarla beraber tesbih eden Mele-i A'laya yükseltmiştir.²⁹² Bu özellikleri itibariyle ilmin mahzeni olan kalp,²⁹³ kişi üzerinde en az aklın rolü kadar etkilidir.

Kalp, Allah'ın tecellîlerini ve bütün hakikatleri aklın birlikteliğiyle birleştirerek keşf ve müşahedeyi meydana getirir.²⁹⁴ Kuddûsî'ye göre kişi bu ulvî bilgiye ancak gayr-i ilâhî olandan arınmış bir kalbin idrâki ve Hakk'ın muradınca yaşadığı takdirde ulaşabilir.

Dir ki Kuddûsî irilmez 'ışka câh û mâl ile

Kâmil olmaz kişi ancak 'ilm ile a'mâl ile²⁹⁵

Kuddûsî'ye göre kişi, devamlı surette Allah'ı yaşamaya gayret ederek Allah'ı hatırında tutarsa, kalp de Yaratıcıyı tefekkür edip ona hayran olur. Böylelikle tüm organlar kalbin istemiyle yer, gök ve her ikisi arasında bulunanları, geceyle gündüzün birbiri ardınca gelmesini tefekküre başlarlar. Dilin zikri, kalbin tefekkürüyle diğer uzuvlar Hakk'a rükû ve secde ederler. İşte bu durum mü'minin kalbine ma'rifetin yerleşip arif-i billah oluşunun neticesidir.²⁹⁶ Zira diğer organlar kalbi bir idrâkle varlığa bakmadıkları sürece varlıktaki ilâhî tecellileri idrâk etmeleri mümkün olmamaktadır. Kuddûsî'ye göre kalp, varlık ile Yaratıcı arasındaki en sağlam bağ ve köprüdür.

Kul tefekkür ki toğar gönülde şems-i ma'rifet

²⁸⁹ Rûşen: Aydınlanma

²⁹⁰ Kuddûsî, *Divân*, 288.

²⁹¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/195.

²⁹² Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 193.

²⁹³ Hüccetü'l-İslâm Ebû Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Kalp Risalesi*, haz. Kadir Yetkin, 2. bs. (İstanbul: Ahir Zaman Yayınları, 2014), 37.

²⁹⁴ Ali Tenik, *Tasavvufî Bilgi-Allah'ı Allah'la Tanımının Hakikati*, 1. bs. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 150.

²⁹⁵ Kuddûsî, *Divân*, 822.

²⁹⁶ Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 82.

'Arif olamdir isen tut 'ârifân ahlâkını

Kimse bilmez zât-ı pâkin ihemân kendi bilür

Fikre zikri kıl mukânin kalbde bul eşvâkini²⁹⁷

Kalbin bilgi ve ilâhî nefesten uzak kalması kişiyi manen kör, sağır, dilsiz hükmüne sokması kişiyi hakikatlerden alıkoymaktadır. “Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur.” (el-Hacc, 22/46) Allah, insan gerçekliğinin özü, hakikati olan kalbe bakar. Allah’ı aramak, kalbi, gayr-i ilâhî olandan arındırıp müşâhede için hazırlamayı ihtiva eder.²⁹⁸Kuddûsî, basiret gözü kapalı olanın tecellilere de kör olacağını ve dolayısıyla inkâra yelteneceklerini beyitlerinde şöyle dile getirmektedir:

Nûr-ı şemsi kör ne bilsünider inkâr dâ'imâ

Gözi açık olana zâhir hüveydâ olsa da

Keşf-i eşyâ eyleyen kalb gözidir 'ayne'l-yakîn

Baş göziyle Hakk bilinmez bellü peydâ olsa da²⁹⁹

Kalp, varlığın mahiyetini anlama idrakini daima diri tutup tüm azaları Yaratıcı ile sürekli irtibat içinde tutan bir hakikattir.³⁰⁰Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda: “Haberiniz olsun ki insan vücudunda bir et parçası vardır. O iyi ve sağlam olursa vücud da iyi ve sağlam olur. Eğer o kötü olursa vücudun tamamı kötü ve fasid olur. Biliniz ki o et parçası kalptir”³⁰¹buyurarak kalbin diğer organlar üzerindeki rolüne vurgu yapmaktadır. Zira kalp, insandaki Allah’ın tecellî mahzeni olma yönüyle terbiye edici mekanizmadır. Bu konuda Konfüçyüs’ün önemli klasiklerinden biri olan Yüksek

²⁹⁷ Kuddûsî, *Divân*, 288.

²⁹⁸ William C. Chittick, *İlâhî Aşk Erken Dönem Farsça Tasavvuf Metinlerinde Allah ve İnsan*, çev. Ömer Saruhanoğlu vd., 1. bs. (İstanbul: Nefes Yayınları, 2018), 171.

²⁹⁹ Kuddûsî, *Divân*, 154.

³⁰⁰ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 143.

³⁰¹ Buhari, İman, 39; Müslim, Müsakat, 107.

Bilgi kitabında kalbin kişi ve dolayısıyla toplumlar üzerindeki yadsınmaz rolüne vurgu yapılmaktadır:

“Göğün altındaki apaçık erdemi açıklamak isteyen eskiler öncelikle kendi memleketlerine hükmederlerdi. Kendi topraklarını yönetmek isteyenler önce kendi ailelerini düzenlerlerdi. Kendi ailelerini düzenlemek isteyenler önce kendi kişisel hayatlarını ıslah ederlerdi. Kişisel hayatlarını ıslah etmek isteyenler önce kalplerini doğrulturlardı. Kalplerini doğrultmak isteyenler önce niyetlerinde samimi olurlardı. Niyetlerinde samimi olmak isteyenler ise önce bilgilerini arttırdırlardı.”³⁰²

Fıtrî özelliğini kaybetmemiş saf kalbin istediği, Hakk’ın istediğinden ayrı bir şey değildir. Kalbini bulup onun idrakiyle hareket eden kişinin fiilleri, ilâhî olan amellerdir. Çünkü kalp, insan bedenindeki arş ve levh-i mahfûzun karşılığına denk gelen bir organ olarak kabul edilir.³⁰³

Kuddûsi’ye göre insanlar değişime asıl öz, merkez ve kök olan kalplerini temel olarak başlamaları gerekmektedir. Aksi takdirde kökü sağlam olmayan bir ağacın dal ve meyveleri de sağlam olamadığı gibi kayıp kalbin sahibinin de hayatı eksik, öz benliğinden uzak ve fiilleri bozuk olmaktadır. Kalbi bilgiyi bulan kimseyle Yaratıcı arasındaki ikilik ortadan kalkar ve vahdet/birlik meydana gelir. Kuddûsî’ye göre artık o kalp hakikati yansıtan bir ayna hükmündedir.

İdemez idrâk anın esrârını ‘akl-ı beşer

Zâhidin kalbine sığmaz zerre âsâ olsa da

Şol ki açıkdır basiret gözi ‘arşı seyri der

Her ne denlü cümle göklerden mu’allâ olsa da³⁰⁴

Hakikati idrâk etme noktasında kalbin rolüne dikkatleri çeken Kuddûsî, sözlükte; anlama, kavrama, düşünme ve idrâk etme gibi anlamlara gelen akıl cevherine de beyitlerinde yer vermektedir. Zira akıl, kişiyi tefekkür ve tezekküre götüren bir

³⁰² Chittick, *Âşığın Aynası*, 271.

³⁰³ Ali Tenik vd., *Allah’la Var Olmanın Yolu Zikir*, 2. bs. (Ankara: İlâhiyât, 2014), 63.

³⁰⁴ Kuddûsî, *Divân*, 154.

faktör olması yönüyle, sûfiler için vazgeçilmez bir konumdadır.³⁰⁵ Kuddûsî'ye göre de akıl, insanda bulunan potansiyel bir güç, şükredilmesi gereken bir nimet olup ruhun lisanı, basiretin tercümanıdır.³⁰⁶ Kuddûsî'nin şiirlerinin beslendiği ana kaynak Kur'ân'a da baktığımızda Allah, “*Andolsun, biz akledebilecek bir toplum için orada apaçık bir ayet bırakmışızdır*” (el-Ankebut, / 35) buyurarak bunun gibi pek çok ayette akla vurgu yapmakta ve mü'minlerden âlemdeki her varlığı tefekkür etmelerini, ilâhî tecellîleri düşünüp öğüt almalarını dolayısıyla akletmelerini istenmektedir. Başka bir ayette de Allah, “*Kur'ân, temiz akıl sahipleri için bir hidayet rehberi ve bir zikirdir.*” (el-Mü'min, 40 / 54) buyurmakta ve mü'minlerin kendisini bilip, tanıyıp, yaşamaları hususunda akla önemli vazifeler yüklemektedir. Aksi takdirde aklını kullanmayanların kör, sağır ve dilsiz hükmünde olduğunu³⁰⁷ ve kötü sonuçlarla karşılaşabileceklerini bildirmektedir.³⁰⁸

Hiz. Muhammed'den (s.a.v) gelen rivayetlere baktığımızda Allah'ın akıl için, “*Senden daha sevimli bir şey yaratmadım. Seninle bilirim, seninle yönelirim, seninle itaat edirim, seninle alırım, seninle veririm, sana itap ederim. Sevap senin lehine, ikap, ceza senin aleyhinedir*”³⁰⁹ buyurması sûfilerin aklın önemine dair görüşlerini destekler mahiyettedir. Nitekim bu rivayet de kişinin sorumluluklarının öncelikli şartı olarak bizlere aklın gerekliliğine işaret etmektedir.

Tasavvufta akıl, iyiye ve güzele yönelene “*akl-ı me'âd*”, fenalığa meyledene ise “*akl-ı me'âş*” şeklinde iki şekilde ele alınmaktadır.³¹⁰ “Sahih nakil, sarih akla muhalif düşmez” düsturunca hareket eden arif mutasavvıflar gibi Kuddûsî de me'âd aklın önemine çokça vurgu yaparak sûfilerinkendilerini kâmil insan vasıflarına ulaştıracak muhabbet ve ilme ulaşmada me'âd akli kullanmalarını istemektedir:

Uyma hem 'akl-ı ma'âşa yok anın hiç bildiği

Pes bilür dünya umûrın gösterir eğri yolu

³⁰⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 547.

³⁰⁶ Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 184.

³⁰⁷ el-Bakara, 2/171; el-İsra, 17/97.

³⁰⁸ el-Mülk, 67/10.

³⁰⁹ Ebû Dâvud, *Sünnet*, 16.

³¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 39.

Var ise 'akl-ı ma'âdın olur o mürşid sana

Sâlik-i Hakk'ın odur yolda delil-i kâmilî³¹¹

Kuddûsî'ye göre insanı beşer vasfından insan olma vasfına yükselten değerler olan ilim, amel, aşk ve irfan ile beraber beş temel değerden biri de akıldır. ³¹² Zira akıl sûfînin sülûkun vazgeçilmez yol arkadaşı, onu kemâlata, vuslata ulaştıracak önemli bir faktördür. Ancak Kuddûsî'ye akli, seyr u sülûk sürecinde varlığın ilâhî iradeye bağlı olan yönünü tanımada kişiye yeterli bir azık olmadığını vesûfîlerindaha üst bir mertebe olan, hakikatin iç yüzünü gösteren aşk ile yol alması gerektiğini söylemektedir. ³¹³

Böyle hayrân û perîşân olduğın 'aklım neden

Turmayub yanımda benden 'âkıbet itdinzüyû³¹⁴

Hüdâ'nın olduğu için nişânı bilmesi âsân

Ki cümle halk nişân ana bilinsün akli olana³¹⁵

2.4.4. Kuddûsî'nin Düşüncesinde İlâhî Aşka Bir Çağrı Olarak “Zikir”

Tasavvuf terminolojisinde zikir, sûfînin kendisini Allah'tan alıkoyan her türlü arzu ve isteklerden tamamen arınarak Allah'a bağlanması, gaflet perdelerinin aralanmasıyla kişinin tefekkür etmesi ³¹⁶ yahut kişinin unutmamak üzere sürekli olarak hayatının her aşamasında Allah'ı hatırlayıp yaşamasıdır. ³¹⁷ Kuddûsî'ye göre kişi, Allah'ı hatırd tutmakla/zikirle kendisini var edip sayısız nimet lütfeden Allah'a karşı kendi beşerî yokluğunu idrak edip ilâhî benliğiyle Allah'a karşı derin bir saygı içinde bulunur.

Kur'ân'a baktığımızda insan, varlık âlemine Yaratıcı tarafından ilâhî donanım ile şekillendirilip mükemmel bir şekilde, eşref-i mahlûkat ³¹⁸ olarak gönderilmektedir. Yaratılanların en şerefli olan insan, âlemlerin Yaratıcısına muhatap olabilme

³¹¹ Kuddûsî, *Divân*, 408.

³¹² Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 185.

³¹³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 548.

³¹⁴ Kuddûsî, *Divân*, 774.

³¹⁵ Kuddûsî, *Divân*, 36.

³¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 546.

³¹⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 251.

³¹⁸ el-İsrâ, 17/70.

cihetiyle sair varlıklara nispeten en mükemmel şekilde var edildi. Tüm bu donanımın yanında Allah, insana ruhundan üfleyerek³¹⁹ onu tüm varlığa halife tayin etti.³²⁰ Kişi kendisine verilen bu şeref ve üstün vazifeyi ancak Allah'ın iradesine bağlı kalarak, ilâhî akıl ile her hâlinde “Rakîb” olanın kendisini görüp gözetlediğinin bilinciyle hareket ettiğinde koruyabilecek ve buna kendi iradesinden vazgeçebildiği ölçüde erişebilecektir.

Allah, “*Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık*” (el-İsrâ 17/70) buyurmak suretiyle insanı, yaratılış itibarıyla madde ve mana teşekkülünün ötesinde beden ve ruh birlikteliğiyle bir bütün olduğunu ve yaratılan en kerîm varlık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilâhî yaratılıştan dolayı Kuddûsî'ye göre insanın, bütün bedenini Allah'ı zikrederek/yaşayarak bir amel ortaklığına gerektirir.

Allah, zikri Kur'ân'da geniş bir şekilde beyan etmektedir. Bu kelime, altmışın üzerinde ayette doğrudan, iki yüz elli altı ayette ise türevleriyle birlikte dolaylı olarak geçmektedir.³²¹ Bu ayetlerde zikir; Kur'ân,³²² ilim,³²³ namaz,³²⁴ Allah'ı hamd ile tesbih şeklinde övmek,³²⁵ rızık olarak verdiği nimetlerine şükretmek,³²⁶ kevnî/yaratılış ayetleri üzerinde düşünerek tefekkür etmek;³²⁷ yaratılışının gereklerini bütün benliğiyle yaşayarak ilâhî akıl, kalp, beden ve mal ile de yerine getirmek anlamlarında kullanılmıştır. Allah'ı zikirle yaşamak, gayr-i ilâhî olan her şeyden soyutlanarak her ibadetle Allah'a yönelmekle zikrin her şeyden daha üstün olduğu³²⁸ belirtilmektedir.

Kur'ân'da zikir diğer ibadetlerden farklı olarak herhangi bir kayda bağlı kalmadan kişinin sabah-akşam³²⁹ yüksek olmayan bir sesle, ürpertiyle, içten ve

³¹⁹ el-Hicr, 15/29; es-Secde, 32/9.

³²⁰ el-Bakara, 2/30.

³²¹ Tenik, *Zikir*, 37.

³²² el-Hicr, 15/9.

³²³ el-Ankebût, 29/45.

³²⁴ el-Cuma, 62/9.

³²⁵ Âl-i İmrân, 3/58.

³²⁶ ez-Zuhuf, 43/13.

³²⁷ Âl-i İmrân, 3/191.

³²⁸ el-Ankebût, 29/45.

³²⁹ Âl-i İmrân, 3/191.

yalvararak;³³⁰ kimi zaman ayaktaiken, otururken ve yan üzere yatarken³³¹ kısacası her hâl ve vaziyette çokça yapılması istenmektedir, “Göklerde ve yerde olanlar da Allah’ı tesbih ederler. O, Güçlüdür, Hâkimdir”³³² ayeti evrende varlığın en şerefli olan insanın âlemdeki her eşyanın önce Allah’ı zikrettiğini fark etmesi, sonra bu zikre iştirâk etmesini istenmektedir. Kuddûsî, Allah’ı anmakla ilgili ayetlerin, mü’minleri gafletten uyandırmayı gaye edinip zikrin devamlılığı noktasında teşvik etmekte olduğunu ifade ederek beyitlerinde insanlara Allah’a yakın olmanın yollarından biri olan zikir fırsatını kaçırmamalarını istemektedir:

Hak yollarının akrebi budur gidub bul matlebi

Hâlî koyma rûz û şebi gel fırsatı fevk eyleme

Dirseneiş Hakka olam ‘âyne’l-yakîn Hakkı bilem

Eyle hemân zikre devâm gel fırsatı fevt eyleme

Dinle beni sen sözi kes zikr eyle her nefes her dem

*Hakk zikri bes Bâkî heves, gel fırsatı fevt eyleme*³³³

Kur’ân’da zikrin mü’minler için vazgeçilmez bir ibadet olduğu gayr-i ilâhî meşgalelerin, mal ve çocukların onu zikrinden alıkoymaması,³³⁴ mü’minin ticaret ve alışveriş gibi zamanlarında bile zikirden/Allah’ı yaşamaktan gafil olmaması³³⁵ gerektiği belirtilmektedir. Aynı zamanda zikrin, kişinin, her konuda mutmain olmasına, bağışlanması ve kurtuluşuna vesile olacağı çeşitli ayetlerde defaten vurgulanmıştır.³³⁶ Öte yandan zikirden gafil olanların kalplerinin durumunun taştan daha sert olduğu, “Kalpleri katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarıılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer”(el-Bakara, 2/74), vurgulanmaktadır.

³³⁰ el-A’râf, 7/205.

³³¹ en-Nisâ, 4/103.

³³² el-Hadid, 57/1; el-Haşr, 59/1; es-Saf, 61/1.

³³³ Kuddûsî, *Divân*, 814.

³³⁴ el-Münâfikûn, 63/9.

³³⁵ en-Nûr, 24/37.

³³⁶ el-Enfâl, 8/45; er-R’ad, 13/28; el-Ahzâb, 33/35; el-Cum’a, 62/10.

Yine münafıkların Allah'ı çok az andıkları,³³⁷ zikre karşı duyarsız kalıp kalpleri katı olanların ise, apaçık bir sapkınlık³³⁸ içinde oldukları konusunda ihtar edilmektedir. Kuddûsî, zikirden gafil olan kimselerin, zararda olduklarını, en büyük zararın da Allah'a/Dost'a kavuşmamak olduğunu ifade etmektedir:

Her kimin dâ'im lisânı zikr-i Cebbâr'da değil

Bil tehi-destdir anın asla eli kârda değil

Zikre hasr eyle hemân sen şıglını Kuddûsîyâ

Vasıl olmaz yâre ol kim şıglı ezkârda değil³³⁹

Allah'ın, insanlara zikri yerine getirmelerinin ötesinde nasıl yapabilecekleri noktasında rehber olarak görevlendirdiği peygamberlerin ve hassaten Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatına baktığımızda onun zikirsiz geçen bir ânı olmadığını ve her hâliyle Allah'ın nasıl zikredilmesi gerektiğini görmekteyiz. Nitekim o, bize mâsivâdan arınıp, muhabbetullahla dolan kalp sahibinin; Allah'ın gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı ve tutan eli olmakla müjdelemektedir.³⁴⁰

Kalbin Allah'a olan iştıyakı, kalbin zikri olup bu iştıyakın neticesinde hâsıl olan Allah'a muhabbetten daha büyük bir lezzet yoktur. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmaktadır: “İçinde Allah ve Kur'ân olan kalbe Allah azap etmez.”³⁴¹ İşte bu kalp, artık Hakk'ın bir aynası, tecellîgâhı olmuştur. Hadislerde en hayırlı amelin Allah'ı zikretmek olduğu öyle ki bu zikrin dünyanın her türlü süsünden altın ve gümüşten daha değerli olduğu, hatta düşmanla savaşıp cihâd etmekten üstün bir konumda olduğu³⁴² belirtilmektedir. Yine zikrin ve zikir meclislerinin faziletinden dolayı, zikir meclislerinin Allah'ın içinde olduğu mekânlar olduğu tasvir edilmiştir.³⁴³ Kuddûsî bu hakikati aşağıdaki beyitte dillendirmektedir:

Çündimiş Mevlâ celîsîyem beni zikr idenin

³³⁷ en-Nisâ, 4/142.

³³⁸ ez-Zümer, 39/22.

³³⁹ Kuddûsî, *Divân*, 494.

³⁴⁰ Buhârî, *Rikak*, 38.

³⁴¹ Hâkim, *Müstedrek*, 4:245.

³⁴² Tirmizî, *Da'avât*, 6; İbn Mâce, *Edeb*, 53.

³⁴³ Tirmizî, *Da'avât*, 83.

Bil muhakkak eylemez ol zâkirehişm û gazab

Götürürler 'arş-ı Rahmâna melekler zikr-ile

Gafil olmazlar zikirden bil ki yir gök ehl-i heb³⁴⁴

Tasavvufta zikir, tarikatların yapmış olduğu bireysel veya toplu olarak belli şekil ve sayılarda yapılıp tekrar edilen sözlerin ötesinde “*bezm-i eleste*” verilen âhdin gereğini yerine getirmenin esası olup sâlikin her anında tüm zerreleriyle Hakk’la hemhâl olarak benliğini O’nda “hiç”lemesidir.³⁴⁵ Bu yönüyle zikir, sadece dil ile olmayıp bununla beraber kalp ve bedenın tüm organlarının iştirakı ile yapılmalıdır. Aksi takdirde sadece dil ile yapılan zikir, Kuddûsî’ye göre kişinin, kuru bir sevgi iddiasından öteye geçememektedir. Şöyle ki; dilin zikri, Allah’ı unutmamak, sürekli hatırdı tutmak için O’nu isim ve sıfatlarıyla anmasıdır. Dilin bu anmasıyla idrak merkezi olan kalbin yönlendirmesiyle benliğin, Allah’a dair her türlü şüpheden arınıp, Allah’ın âlemdeki dikili ayetlerini tefekkür ederek Allah’ı, her varlıkta yaşamalıdır. Kalp, bu eylemiyle, Allah’ın ilmini varlıkta müşâhede ederek hayret ve hayranlığının artmasının neticesinde O’nun sevgisiyle hemhâl olur. Dilin anması, kişiyi kalbî idrakle tam bir birlikteliğe götürerek neticede öyle bir hâl peyda olur ki, bedende her kıl bir baş kesilip, nefse karşı Allah’ın muradını yerine getirip yasaklarından sakınmalıdır. Kuddûsî’ye göre dil, kalp ve tüm uzuvların birlikteliği ile meydana gelen zikir gerçek anlamda Allah ile velî insan arasındaki muhabbetin göstergesidir.

Virir zâkirlerine o bülede câh

Anın zikri güzel güftâr³⁴⁶ değil mi?

İren maksûdına zikr-ile irdi

Mukarrebler kamu zükkâr değil mi?³⁴⁷

³⁴⁴ Kuddûsî, *Divân*, 286.

³⁴⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 251-252.

³⁴⁶ Güftâr: Söz, konuşma.

³⁴⁷ Kuddûsî, *Divân*, 410.

Sûfîler, zikri, Allah'ı anmaktan gafil kalmayıp her an O'nu hatırdâ tutmak olarak tarif ederler. Mutasavvıflara göre, sûfîlerin gönülleri Allah'a murakabede istiğrâk olmuştur.³⁴⁸ Öyle ki sûfî, gördüğü her eşyanın Hakk'ın bir yansıması, esması ve tecellîsi olduğunu ayne'l-yakîn olarak müşâhede eder. Zira sadece lafızda kalıp renksiz bir modda tekrar edilen bir zikir ile kişinin benliğinden sıyrılıp Allah ile bütünleşmesi mümkün olmamaktadır. Zikrin hakikati, sûfî için bir sözden öte nefsin/benliğini terbiye eden psikolojik bir terapidir. Bu yönüyle Kuddûsî'ye göre tasavvufî hayatın, sûfînin sülûk eğitiminde nihai hedefi, kişiyi sayı, kelime, hâl, makam gibi kayıtlardan soyutlayıp ma'rifet bilgisiyle müşâhede ve muhabbetullahâ erdirmektir.

Salât û hacc û savm-ıla ledûn 'ilmi bilinmezmiş

Bu dersi anlamaz molla cihânda hem ferîd olsa

Muhakkak bil ki zikrullah kılar âdemleri 'ârif

'Aceb midir ki 'âşık zikr ile bahr-ı sefid olsa³⁴⁹

Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesinde, kişinin Allah'ı sevmesinin en belirgin özelliği, Allah'ı nasıl bir ihlas ile andığıyla doğru orantılıdır. “Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım”(el-Bakara, 2/152) Allah'ın mü'minleri anması, mü'minlerin Allah'ı anmalarına bağlıdır. Nitekim seven sevdiğini anar ve onun bu zikrinden herhangi bir gayr-i ilâhî meşgale alıkoyamaz. Çünkü sevgi, kişiyi, sevilenin dışındaki tüm bağlardan kopararak, arındırarak özgürleştirir.³⁵⁰ Zikir hakikatiyle, hayatının her evresinde Allah'la hemhâl olan kişi, Hakk'ın dışında kalan her şeyden/mâsivâdan kurtulmaktadır. Kuddûsî, zikrin salık için ehemmiyetini şöyle dile getirmektedir; “Allah, kişiye kendi istikâmetini göstermeyi dilerse, ona kendisine bağlamanın yollarını göstererek kûrbiyet kapısını açar. Allah, o kişi ile Kendisi arasında muhabbete dayalı ünsiyeti oluşturarak, tevhîdi gerçekleştirerek tüm perdeleri kaldırır. Allah, o kimseye bütün esmasıyla görünür. Artık kişi, Allah'la varoluş kazanmıştır, yani her tür mâsivâdan temizlenerek Allah'tan fâni olup, O'nunlabekâyâ ulaşır.

³⁴⁸ Tenik, Zikir, 38.

³⁴⁹ Kuddûsî, Divân, 258.

³⁵⁰ Kuddûsî, Hazinetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr, 136-137.

Allah'a vuslatı gerçekleştiren kimse, nefsinin arzularından kurtulmuş ve Hakk'ın koruması altına girer."³⁵¹ Bu yönüyle Allah'ı hatırlama ve yaşamanın yolu olan zikir, bütün ibadetleri kuşattığı için faydalı bir ibadettir. Allah'ı zikrederek yaşamak, dünya ve ahiret için yaşamayı da bir tarafa bırakarak dünyevî her şeyden, yani ağıyârdan geçip, ayne'l-yakîn olarak Hakk'ı tanır ve yaşar. Mü'minin her varlıkta Allah'ın tecellilerini ayne'l-yakîn müşahedesi, kendisini Hakk'la hemhâl kılıp, Allah'a olan hayret ve hayranlığını artırır. Bu anlayışı, Kuddûsî beyitlerinde şöyle ifade eder:

*Gice gündüz seni zikri eylemek ister hemân gönliüm
Aradım bulamadım efdal 'amel hergiz çü ezkârdan*

*Geçüb iki cihandan eyleyem ikbâl sana ancak
Seni 'ayne'l-yakîn bilüb olayım vâlih û hayrân*³⁵²

Kuddûsî, Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen, "Rabbini zikreden ile zikretmeyenin durumu diri ile ölüünün durumu gibidir"³⁵³ rivayetinden hareketle, bir mü'minin Allah'ı daima yaşaması gerektiğini belirtir. Bu yaşamak ya da zikir, cennete kavuşmak yahut cehennemden uzaklaşmak gibi kaygılardan tamamen uzak olup, Allah'ı yaşamakta gaflete düşmemeye gayret etmektir. Kuddûsî'nin düşüncesinde, sâlik için zikrin ehemmiyeti, canlıların yaşamını sürdürmek için temel besin maddelerine olan ihtiyaçlarıyla eşdeğer olup sülûkun vazgeçilmezidir.³⁵⁴ Bu yüzden Allah'ı, daima hatırlamaktan gafil olan kişinin halini Allah, "Yazıklar olsun ki kalpleri Allah'ın zikrinden (gafil olup) katılmış olanlara"(ez-Zümer, 39/22) hükmüyle açıklamaktadır. Onun için mü'minler, huzuru, zikir yoluyla Allah'ı yaşamakta bulur. Zikrin ve tefekkürün birlikteliğinden doğan ilâhî rahmet, kişiyi dünyevî her türlü angajmandan arındırır.

Zâkir huzûritenhâda bulur zikr û fikrinde

³⁵¹ Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 38.

³⁵² Kuddûsî, *Divân*, 554.

³⁵³ Buhârî, *Daavât*, 66; Müslim, *Müsaafirîn*, 221.

³⁵⁴ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 254.

Halvet de rikkat, rikkat de safvet³⁵⁵ olmamak olmaz³⁵⁶

Kuddûsî'ye göre, ihlâsla yapılmayıp, hayata yaşantı olarak etki etmeyen bir zikrin, dilde sayıca çok olmasının herhangi bir önemi olmayıp kişiye faydası da yoktur. Allah, ibadetlerin kemiyetine değil, keyfiyetine göre kişiye karşılığını verir. Allah'ın insanlar için ortaya koyduğu her ibadet onların faydası içindir. Bundan ötürü her ibadet, insana Allah'ın farklı bir ilmini/*esmâsını* yaşatır. Allah'ı, her an yaşamak hakikati olan zikrin, kişiye tesiri de ancak kalp sahibinin kabiliyetine bağlıdır. Nitekim kalbin mâsivâdan arınmayıp ağyâra bağlı olması, zikrin oluşmasının önündeki en büyük engeldir.³⁵⁷ Kuddûsî'ye göre gaflet ile perdelenmiş olup kötü amellerle paslanmış, taşlaşmış kalplerin cilası, samimiyet ve muhabbetle kalpten südür eden ve devamlı surette yapılan zikirdir.

'Aliye eylemiş telkin anı iki cihân fahri

Çalış ana dir isen kalmasun gönümde kir û pâs

Okumak câ'iz imiş bil anı âbdestli âbdestsiz

Heman zikr eyle rûz û şeb idüb anınla istînâs³⁵⁸

"Rabbini çokça an, sabah ve akşam tesbih et."(*el-A'raf*, 7/205), ayeti ile Allah, mü'minlerden kendisini belli bir zamana kayıtlı kalmadan gerektiği gibi anmalarını istemektedir. Kuddûsî'nin hayatında ilâhî aşka adeta bir çağrı mahiyetinde olan zikir, aynı zamanda kişinin her türlü ihtiyaçlarının Allah tarafından karşılanmasının da gerekliliğidir.³⁵⁹ Her durumda, her şartta sâlikin zikir ile hemhâl olması³⁶⁰ kalbi gayr-i ilâhî her şeyden arındırır. Zira *"Allah bir kimsenin göğüs başluğunda iki kalp yaratmamıştır"*(*el-Ahzab*, 33/4) buyurarak kendi sevgisi ile mâsivânın aynı kalpte yer alamayacağını bildirmektedir. Aşağıdaki beyitlerde Kuddûsî, sâlikin ilimle Allah'ın hükümlerine göre yaşayıp, O'nun bilgisiyle sürekli

³⁵⁵ Safvet: Saf, temiz, duru olmak, arılık.

³⁵⁶ Kuddûsî, *Divân*, 138.

³⁵⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 256-257.

³⁵⁸ Kuddûsî, *Divân*, 716.

³⁵⁹ Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 49.

³⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/191.

aydınlanmayı “zikir denizine dalmak” olarak tasvir eder. Zira ağyârdan temiz olmayan bir saraya, padişahın girmesi mümkün değildir.

Serâya pâdişâh girmez süpürüb silmeyince

Dahi kalbe Hudâ girmez süpürüb silmeyince

Gönül pası silinmez ‘ilm-ile Kuddûsî’ye bil

Çalışub zikre ‘ışkın lüccesine’³⁶¹ talmayınca.³⁶²

Kuddûsî’ye göre ilâhî aşka ulaşmanın gereği olan zikir ritüeli, tüm mü’minlerin herhangi bir zamana ve mekâna kayıtlı kalmadan devamlı surette Allah’ı beden bütünü uzuvları ve kalbin idrakiyle yaşaması gereken ibadetlerdendir. Nitekim câmi’u turûk bir anlayışa sahip olan Kuddûsî, zikir konusunu beyitlerinde çokça ele alıp Allah’ı arzulayan her bir sûfîye zikir için icâzet verdiğini ve bu icâzetin devamlı geçerli olduğunu beyitlerinde dile getirmektedir.

Kesme dilden her nefes her dem beher hâl zikri sen

Zâkirin kalbine şeytan mâsivâyı koymaz

Bulamadım bir şeyh deyüb, terk itme zikrullahiçün

Sana Kuddûsî icâzet virdi, oldun sen mücâz

Bu icâzet ‘âmedir virdim izin isteyene

Tâ kıyâmet gününe dek zâkirine var cevâz³⁶³

2.4.5. Tefekkürden Muhabbete Ulaşmak

İslâm dininin esasını teşkil eden ve Kur’ân’da da Allah’ın üzerinde hassasiyetle durduğu pek çok ayetle bize, tekrar tekrar teşvik ettiği düşünme eylemi olan tefekkür, insanî kimliğimize değer katan entelektüel geleneğimizi canlandıran aklî bir çabadır.

³⁶¹ Lücce: Engin deniz

³⁶² Kuddûsî, *Divân*, 152.

³⁶³ Kuddûsî, *Divân*, 136.

Tefekkür, Arapça bir kelime olup derûnî olarak düşünme, iç dünyaya dalarak akletme, hatırlama, muhakeme yapma ve fikir edinme gibi pek çok anlamlara gelmektedir.³⁶⁴ Tasavvuf terminolojisinde ise tefekkür, sûfînin kavuşmak istediği bilgiye kendisini ulaştıracak idrak merkezi olan kalbin aydınlanma ve muhakeme etme ameliyesidir. Kalbin aydınlanıp nurlanmasını sağlayan tefekkür ibadetiyle kalp, iyiyi kötüden ayırt ederek kişiyi ma'rifet ve hakikat bilgisi olan hikmete, doğru yola ulaştıran önemli bir ritüeldir.³⁶⁵

Sûfîler, tefekkürü iyi ve güzel olanı kötü olandan ayırt eden kalbin aydınlığı olarak görürler. Bu yüzden tefekkürle aydınlanmayan kalp, karanlıklar içinde kalıp, aslından uzaklaşarak gayr-i ilâhî olana yönelir. Allah'ı bir ayna olarak yansıtan kalp, varlıklar üzerinde gerçekleştirdiği tefekkürle, Allah'a olan iştiyakıyla vecde gelince, kişinin basiret gözünün açılmasını sağlar. Yani tefekkür bu yolla insanda Allah'ın hikmetinin/*ilminin* gerçekleşmesinde ana unsurdur.³⁶⁶ Kuddûsî'ye göre kalp nûru, ancak derûnî bir zihni faaliyet olan tefekkür ile kalbe dolar. Aynı zamanda Kuddûsî, aşağıdaki beyitlerde belirttiği üzere sûfîlerin tefekkür ederken Hakk'ın zâtını değil mahlûkatına aksettirdiği esmâsını, yani tecellîlerini düşünmeleri gerektiğine vurgu yapar:

Semâda yıldıza bak 'ibret al Hallâkını bil sen

Dir isen kalbim olsun ma'rifetnûrî ile Ruşen

Yedi kat gökleri ref' eylemişdür kudretiyle ol

Hem itmiş dürlü yıldızlar ile tezyîn û müstahsen

Cemî-i halk âlem kün hitâbı ile var oldı

Kamusın eyledi icâd cihânda biri yoğ iken

³⁶⁴ Tenik, *Zikir*, 100.

³⁶⁵ Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2013), 44: 409-412.

³⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 483.

Tefekkür it hemân mahlûkına bakıben ol 'ârif
Hazer kıl zât-ı pâkinde te'emmülden tefekkürden

Yiter Kuddûsî ya 'ibret alana nefsi insanın
*Ki oldur katre-i nâcîz iken bu hey'eti viren*³⁶⁷

Allah, pek çok ayette mü'minlerden tefekkür etmelerini ve ibret almalarını istemektedir, "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz." (Âl-i imran, 3/190-192). Bu minvaldeki ayetlerden yola çıkarak aslında insanın en asli vazifesinin ve yaratılış sebebinin bir yönüyle tefekkür olduğunu söyleyebiliriz. Bütün varlıklarda sıfat ve isimleriyle varolan Allah, gereği gibi bilinmesini yaratmış olduğu mevcûdat üzerinde idrak edilmesini dilemektedir. İlâhî isimler varlığını nefesü'r-Rahman olan âdemin varlığından tıpkı bir aynanın yansıması gibi almaktadır. Bu yönüyle varlık âlemi, Hakk'ın tezahürünün mekânıdır. İnsan, ancak Allah'la varoluş ortaya koyduğu ölçüde var olabilir.³⁶⁸ Çünkü mevcûdat, Allah var olduğu için vardır.

Kuddûsî'ye göre, sûfîyi Allah'a ulaştıran önemli ibadetler tefekkür, zikir, ma'rifet ve muhabbettir.³⁶⁹ Zira kişinin varlık âlemini, yaratılanları tefekkür nazarıyla müşahede edip, eşyada Hakk'ın tecellilerine bakıp ilâhî sınırlara vakıf olması ve Esmâ'nın tecellilerini düşünüp ibret alması bir zikir olup bu hal sûfînin kalbinde Hakk'a karşı bir pencere açar. Kalpte hakiki aşkın çekiciliğiyle meydana gelen üns ve cezbe neticesinde sûfî, seyr u sülûkun gayesi olan vuslata vasil olur. Kuddûsî, beyitlerinde bu durumu şöyle ifade eder:

Kıyâs eyle kamu mahlûkı sana kıl tefekkür
Anı bil bilmeye zîrâ tefekkür hoş sebildir

³⁶⁷ Kuddûsî, *Divân*, 600.

³⁶⁸ Annemarie Schimmel, *Tasavvuf Notları*, çev. Dilara Yabul, 1. bs. (İstanbul: Sufi Kitap, 2018), 43-44.

³⁶⁹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 258.

Tolar kalbe tefekkür itmek ile cezb-i 'ışk

Gidilmez 'ışka cezbe olmayınca yol mehîldir³⁷⁰

Kuddusi, “Allah’ı anmak şüphesiz en büyük ibadettir” (*el-‘Ankebût*, 29/45), ayetinden ve “Amellerin en iyisi Allah’ı çokça anmaktır”³⁷¹ rivayetinden yola çıkarak, Allah’ı tefekkür etmek suretiyle anmanın diğer ibadetlerden daha üst bir mertebede olduğu hakikatini ifade etmektedir. Kuddûsî, Allah’ı anmanın/*zikrin*, kalbi Allah’a has kılmak, Allah’a vuslatının garantisi olduğunu söyler.³⁷² Dolayısıyla tefekkür ve zikir, sülûkta, hâl ve makamların başlangıcı olup anahtar rolü görmektedir. Seyr u sülûk sürecinde Allah’ı tefekkür ederek yaşamak, kişiyi önce Allah’ı ma’rifet ile tanımaya ve yaşamaya nihayetinde de ilâhî muhabbetle kendisiyle hemhâl olmaya götürür.

Celîsidir Hudâ çün zâkirinin

‘İbadet var mıdır ezkâra benzer³⁷³

Kuddûsî’nin tasavvuf anlayışında sâlikin seyr u sülûkta gayesi, Hakk’a vuslattır. Zikir, tefekkür, ma’rifet ve cezbe halleri bu yolda kişiyi amacına yakınlaştıran birer vasıta olarak muhabbeti doğurur. Kişinin bütün varlığını Allah için heder etmeden Allah sevgisine ulaşması da mümkün değildir. Muhabbet, sûfînin kişiliği üzerinde öyle bir değişim, dönüşüm ve ruhî bir inkılap meydana getirir ki sûfî, “Allah anıldığı zaman yürekleri titrer ve üzerlerine O’nun ayetleri okunduğunda imanları artar” (*el-Enfâl*, 8/2), ayetinin hakikatini hakka’l-yakîn olarak yaşar. Bu hâl, Allah dostu olan sûfîlerinderûni düşünmeleri neticesinde kalbi hissedişlerinin üst boyutlara ulaşmasıyla meydana gelir.³⁷⁴ Sûfî, âlemde her varlıkta Hakk’ın tecellilerini müşâhede ettikçe kendi “hiç”liğini idrâk edip, kesretten vahdete doğru bir yol alır. Bu sayede kalbi ilâhî nurla aydınlanır.

Tefekkür eyle masnû’ında³⁷⁵ Hakk’ın,

³⁷⁰ Kuddûsî, *Divân*, 694.

³⁷¹ İbn Mace, *Edeb*, 53.

³⁷² Kuddûsî, *Hazînetü’l-Esrâr ve Ganîmetü’l-Ebrâr*, 53.

³⁷³ Kuddûsî, *Divân*, 120.

³⁷⁴ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 265.

³⁷⁵ Masnû’: Sanat

Ne var 'âlemde ki biürhân olunmaz

Hudâdan gâfil olma tarfetü'l-ayn³⁷⁶

Huzûrsız bendelik bir ân olunmaz³⁷⁷

Her eşyanın, yaratılan her varlığın kendi kabiliyetine göre Allah'a bir zikri/tesbihatı mevcuttur. Kuddûsi'ye göre, basiret gözü açık olan kimseler tefekkür nazarıyla, âlemin yaradılışındaki esrardan kendi vücudunun yaradılışının mucizeliğine kadar fikredebildiği kadarıyla incelikleri görüp, Yaratıcıyı düşünür ve bu hakikati tefekkür ederse kalp gözü açılır, kişi basiret sahibi olur. Zira kalp gözü açılmayan kimsenin cismani gözüyle Hakk'ı müşahede edebilmesi mümkün değildir. Çünkü varlığı ayne'l-yakîn olarak görebilen ancak, muhabbet ve tefekkür birlikteliğiyle aydınlanmış kalp gözüdür, basiret nazarıdır.

Şol ki açıkdır basiret gözi 'arşı seyri der

Her ne denlü cümle göklerden mu'allâ olsa da

Keşf-i eşyâ eyleyen kalb gözidir 'ayne'l-yakîn

Baş göziyle Hakk bilinmez bellü peydâ olsa da.³⁷⁸

Allah, "Beni ânın ki ben de sizi anayım" (el-Bakara, 2/132), buyurarak mü'minlerden kendisini anmalarını istemektedir. Ayette bahsedilen Allah'ı anma, kişinin sadece dil ile yaptığı bir anma olmayıp her nesnede Allah'ın tecellîlerini görüp ilâhî sırları idrak etmekle aydınlanan kalbin, derûnî tefekkürüyle gerçekleşen bir faaliyettir. Kuddûsi'ye göre kişi, cüz-i iradesini, külli iradeye tabii kılıp benliğinin Hakk'ın iradesinin karşısındaki hiçliğinin sırrına vâkîf olursa, basiret gözü açılır ve kişi her nereye bakarsa orda mevcut olan Allah'ın farklı isim ve sıfatlarını müşâhede ederek Zâtının tecellîsinin esrarını idrak eder.³⁷⁹ Aksi takdirde kişi mâsivâyâ meylederek kesrette boğulup kalbini ağyarın işgal etmesine fırsat verip Allah'tan

³⁷⁶ Tarfetü'l-ayn: Göz kapağının açılıp kapanma süresi kadar, ân.

³⁷⁷ Kuddûsî, *Divân*, 142.

³⁷⁸ Kuddûsî, *Divân*, 154-156.

³⁷⁹ Tenik, *Zikir*, 14.

gayrısını zikrederse, “Allah’ı unuttular, O’da onları unuttu” (et-Tevbe, 9/67), ayetinde ifade edildiği gibi, Allah da o kimseleri gafletlerinden dolayı unuttur. O kimseler bir insanın başına gelebilecek en büyük helak sebebi olan Allah’ı unutma felaketine giriftar olmanın farkında bile olamayacaklardır.

Her neye baksa görür anda Hudâ’nın vechini

Ol kişi kim çeşmini bir ehl-i ‘ışk-la hemîn³⁸⁰

2.4.6. Muhabbetin Özü Olarak “Tevhîd”

Kelime anlamı, “birlemek, birleştirmek, bir olduğunu kabul edip inanma” anlamlarına gelen tevhîd, tasavvuf terminolojisinde, sûfinin Allah’ı kendisine şah damarından daha yakın olduğunu³⁸¹ yakinen bilmesi ve Hakk’ın, Zâtını zihninde hayal ile tasavvur olunan her şeyden uzak tutmasıdır.³⁸² Kur’ân’da da tevhîd’in önemine binaen pek çok ayet bulunmaktadır. Allah, bu ayetlerde, “İlâhınız, bir olan ilâhtır” (el-Bakara, 2/163), “De ki; o tek olan Allah’tır” (el-İhlas, 112/1), “İki ilâh edinmeyin, çünkü O, sadece bir ve tek ilâhtır” (en-Nahl, 16/51) buyurarak âlemde tek Yaratıcının kendisi olup, başka bir ilâhın bulunmadığını³⁸³ ifade etmektedir. Tevhîd, ilâhî mesajın özü olup aynı zamanda her iş ve amelin de geçerlilik şartıdır.³⁸⁴ Kur’ân, Allah’ın birliğini içselleştirip bu bilinçle hareket eden liyakat sahibi mü’minlerin dini pratiğe döküp iman ve ahlak eksenli bir yaşantı ortaya koyabileceklerini,³⁸⁵ bu eylemin de en büyük ödülün nedeni olduğunu³⁸⁶ kabul eder. Nitekim “Allah, hiçbir kimsenin içine iki kalp koymamıştır” (el-Ahzab, 33/4) buyurarak ikililiğe karşı “bir”liğe davet etmektedir.

Şiirlerinde tevhîde sıklıkla vurgu yapan Kuddûsî’ye göre kim ki mâsivâyâ meyledip Hakk’a aşığıym derse o kimse ancak gafillerdendir. Çünkü aşk yolu tümüyle mâşukla meşguliyettir. Kişinin seyr u sülûkta beşerî benliğini/nefsini bu yola feda edip ruhu, kalbi ve tüm uzuvlarıyla yalnızca Allah’a yönelmeyi istemesidir. Kuddûsî’ye

³⁸⁰ Kuddûsî, *Divân*, 184.

³⁸¹ el-Kâf, 50/16.

³⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 495.

³⁸³ el-Bakara, 2/163; Âl-i İmran, 3/2,6,18,62; en-Nisâ, 4/78, 171; el-Mâide, 5/73; el-En’am, 6/19,46, 102, 106; el-A’raf, 7/59, 65, 73, 85, 158; et-Tevbe, 9/31, 129; Hûd, 11/14, 50, 61, 84.

³⁸⁴ el-Mâide, 5/5.

³⁸⁵ el-Hacc, 22/41.

³⁸⁶ el-En’am, 6/82.

göre sūfî, sevgilisinin tüm arzu ve isteklerini kendi arzu ve isteklerine tercih etmekte ve bu tercihten zevk, neşe duymaktadır.

Bu yolda sâlike ‘ışkdan gerekli yâr-ı gâr olmaz

İrişmez menzile şol kim bu ‘ışk-ı pâke yâr olmaz

Eğer ‘âşık olayım dir isen tevhide meşgûl ol

Sülûk ehli olana zikr-i Hakk’dan özge kâr olmaz³⁸⁷

Allah’la yaşamının ve Allah’a ulaşmanın yolu gafletten arınıp hayatın her aşamasında Allah’ı birlemek, yalnız ondan yardım dilemektir. Allah’a ulaşmada kişiye bilinç telkin eden tevhîd zikrini etkili bir vasıta olarak gören Kuddûsî, zikirler içinde de en faziletli olanının Allah’ı “bir”lemek olan, tevhîd zikri olduğunu şiirlerinde ifade etmektedir. Zira Kuddûsî’ye göre muhabbetin önündeki perdeleri yok edip kesretten vahdete gitmenin adıdır tevhîd. Bu fonksiyonları itibarıyla Kuddûsî’ye göre Allah’ı birlemek olan tevhîd zikri, zikirler içinde önemli bir yere sahiptir.

Cümle zikrin efdali tevhîd dimiş şâh-ı rûsûl

Bize inanmak ana farz dahi vâcib müstehab³⁸⁸

Kuddûsî’ye göre kişi ilâhî benlikle hareket edip varlıktaki tecellilerden yola çıkarak Hakk’ın “bir”liğinde kendi “hiç”liğini idrak edebilirse tevhîdin gereğini yerine getirmiş olur. Zira kişi, varlık ve yokluk idrâkından sonra artık mead aklın denetiminde “illâllah”ı yaşamış olup fenâ ile kurtuluşun, vuslatın yolunu bulur.³⁸⁹ Kuddûsî aşağıdaki beyitlerinde bu konunun önemine dikkat çekerek tevhîdi, sülûkun akrebi olarak görmektedir. Nasıl ki akrep zehriyle düşmanı yok, panzehriyle zehrini yok ederse mü’min de Allah’ı birlemekle vuslatın önündeki engelleri gayr-i ilâhî olanları bertaraf edip vuslata tevhîd ile vasil olur.

İt kamudan ‘uzleti ihtiyâr it vahdeti

Diler isen vuslatı lâ ilâhe illallah

³⁸⁷ Kuddûsî, *Divân*, 788.

³⁸⁸ Kuddûsî, *Divân*, 288.

³⁸⁹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 267.

Yolların çün akrebi didi tevhîddir Nebî

Çok diyüb bul matlabı lâ ilâhe illallah³⁹⁰

Başta tasavvuf olmak üzere birçok ilim dalının klasiklerine baktığımızda Allah'ı anmanın mü'minler için fayda ve öneminden bahsedilmektedir. Bir rivayete göre, Hz. Ali, Hz. Peygamber'den (s.a.v) kişiyi, Allah'a yakınlaştıracak ibadeti sorduğunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v) cevabı kelime-i tevhîd yani "lâ ilâhe illâllah" olmuştur.³⁹¹ Bu tavsiyenin doğrultusunda hayatını ikâme eden kişilerin Allah'ın muhabbetine ulaşması kolaylaşmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde Kuddûsi, bunu dile getirmektedir;

Çün 'Ali'ye bilmiş ol eyledi telkin Resûl

Didi Hakka toğrı yol lâ ilâhe illallah

TurmaKuddûsîhemân anı vird it her zamân

İsm-i a'zambî-gûmân lâ ilâhe illâllâh³⁹²

Tevhîd, "lâ" kelimesi kalbi, mâsivâdan ve ağıyardan temizleyip Allah'ta yoğunlaştıran etkili bir ibadettir. Kuddûsî'nin üzerinde çokça durduğu zikir, tefekkür, ma'rifet ve aşk birlikteliği, insanın ruhunu gayr-i ilâhî kirliliklerden arındırıp saf ve temiz olan fitratının özüne kavuşturur. Ancak böyle bir kalbin sahibi, vahdet sırrının zevkini yaşayabilir. Kişinin nefsinde/benliğinde, ağıyarın tamamen yok olması ve geriye sadece Allah'ın birliğinin kalması ancak tevhîdî bir bilinç ile meydana gelen ilâhî aşk ve ma'rifet neticesinde mümkündür.³⁹³ Kuddûsî'ye göre kalbi, bütün bağlardan kurtarıp, kalbe Allah'ın nûrunu ve ilmin güneşini doğduran faydalı ibadetlerden biri tevhîd zikridir.

Cümle zikrin efdâli tevhîd buyurmuşdur Resûl,

³⁹⁰ Kuddûsî, *Divân*, 866.

³⁹¹ Tenik, *Zikir*, 138.

³⁹² Kuddûsî, *Divân*, 866.

³⁹³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 404-405.

Ol kadar çalış ana, kim kalbinin bendin çöze.

Zikr ile toğar gönülde şems ü 'ırfânnûr-ı zât

Mâsivâ görünmez olur zerre mikdârı göze³⁹⁴

Allah'ın sevgisine mazhar olmanın gereklerinden biri olan Allah'ı yaşamak suretiyle anma, kalbi padişahın sarayı hükmüne getirdiğinde artık o kalp, Hakk'ın nazargâhı olur. Mü'minin bu yakınlık çabasına Allah daha fazlasıyla mukabele eder. "Ben kulumun beni zannı üzereyim. Beni andığı zaman ben onunlayım. O beni kendi içinde zikrederse ben de onu içimde zikrederim. O, beni bir toplulukta zikrederse ben de onu daha hayırlı bir toplulukta zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben de ona bir zir'â yaklaşırım. O bana bir zir'aâ yaklaşırsa ben de ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben de ona koşarak giderim."³⁹⁵ Kişinin Allah'a yakınlığı, kalbinin istidatları ölçüsünde olup Hakk'ın sevgisine ancak muhabbetin ölçüsünde ulaşılabilir. Seven, sevdiğini anar ilkesi gereği muhabbetin başlıca şartı Allah'ı yaşamak suretiyle anmaktır. Nitekim kişiyi Allah'ın boyasına daldıran, O'na şah damarı kadar yakınlaştıran, onu Allah'ın meclisine sokan Allah'ı birlemek olan, tevhîddir.

Toğarkalb 'âleminde şems-i 'ışk pür nûr olur ol dem

Ki 'ışkın şemsi gönlinde toğan tevhîde sa'y eyler

Beni çok zikr idin didi bize Kur'ân'da çün Allah

Bu izni Hakk Teâlâ'dan alan tevhîde say' eyler³⁹⁶

Tasavvuftaki eğitimin gayesi kişinin ruhunun mâsivâ ile özdeşleşmiş olan nefse galip gelmesini sağlamaktır. Nitekim nefis, kişiye gafleti telkin edip onu Hakk'tan, alıkoymakta ve fiziksel varlığını ön plana çıkarmaktadır. Ruh ve nefsin bu mücadelesi, rûhi tedrisin en önemli temrinidir.³⁹⁷Zira anmak kişiyi nisyandan alıkoyp

³⁹⁴ Kuddûsî, *Divân*, 62.

³⁹⁵ Müslim, *Zikir*, 2.

³⁹⁶ Kuddûsî, *Divân*, 672.

³⁹⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 266.

kalbe sevgi tohumu atar. Bu tohumun devamlı sulanması yani sâlikin her anını Allah'ın koyduğu hükümlerin gereğince yaşamasıyla kalpte muhabbet tohumu yeşerir ve sûfînin sülûkunun arzusu olan vuslat hali meydana gelir.

Olur, imiş celîsi zâkirin Mevlâ muhakkak bil

Gice-gündüz devâm it zikre olgıl bende-i mukbil

Buyurmuşdur Resûl tevhîd-durur bil efdâlî'l-ezkâr

Ana meşgul olub kalbde olan kiri koma heb sil³⁹⁸

2.4.7. Her Varlıkta Allah'ı Görüp Yaşamak

Varlık âleminde, her eşyanın kendi tabiatına göre bir zikri/tesbihatı vardır. Kur'ân'da, insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların zikrinden/tesbihatından çokça bahsedilmektedir. Her varlık kendi kabiliyetine ve özelliğine göre Allah'ı anmaktadır. Ne var ki insanlar farklı bir âlem olan diğer varlığın zikrini anlamamaktadır. Bu durum Kur'ân'da, “*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız...*” (el-İsrâ, 17/44) ayetiyle açıklanmıştır. Varlığın zikrini Allah, ayetlerde kimi zaman haşyet duygusundan paramparça olup, yarılan dağlardan, taşlardan;³⁹⁹ kimi zaman da gök gürültüsünün kendisini hamd edip, zikrettiğinden⁴⁰⁰ bahseder. Böylelikle Allah, âleme eşref-i mahlûkat⁴⁰¹ olarak gönderdiği insana varlığın periyodik bir zikir halinde olduğunu beyan etmekte ve insandan, kendisinin ilâhî bir akılla varlığın zikrinin idrâkine varıp, zikirden gafil kalmamasını istemektedir. Nitekim zikir, insanı Allah'ın razı olmadığı masiyetten alıkoyup, vuslata/kurtuluşa erdirir. Kuddûsî, beyitlerinde her nesnenin Allah'ı zikrettiğini defaten dile getirmiş olup, Allah'ın zikrini bir nefes dahi unutan kimseleri, insanların en divânesi olarak görmektedir.⁴⁰² Kişinin zikirden/Allah'la yaşamadan, bir an gafil olması, onun basiretini kapatıp kalbini karartır.

³⁹⁸ Kuddûsî, *Divân*, 492.

³⁹⁹ el-Haşr, 59/21.

⁴⁰⁰ er-Ra'd, 13/13.

⁴⁰¹ el-İsrâ, 17/70.

⁴⁰² Kuddûsî, *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 38.

Yir û gök 'arş û kürsi cümle mahlûkât û masnû'ât

Anın emriyle buldılar 'âdem zehrine tiryâkı

Basîret gözi açılmaz zikirsiz anla Kuddûsî

İdersen rûzû şeb zikri bulursun kalbde işrâkı⁴⁰³

Kuddûsî, dünyayı oluşturan dört unsuru/*anasır-ı erbaayı*⁴⁰⁴ meydana getiren varoluş hamurunun özüne aşkı yerleştirir. Ona göre canlı cansız fark etmeksizin var olan hiçbir varlık amaçsız yaratılmamaktadır. Ayna metaforu bağlamında eşyayı ele alan Kuddûsî, Hakk'ın muhabbet nazarıyla tecellî ettiği varlığı, sûfîlerin ancak derûni bir düşünme ile idrâk edebileceklerini ifade eder. Tefekkürün neticesinde kişi her anını varlığın zikrine iştirak etme gayretiyle geçirir. Nitekim tüm varlık her an bir oluş halinde Hakk'ı tesbih etmekle meşgul iken, varlığa nazaran daha üstün ve özel kabiliyetlerle donatılıp yaratılan veli insanın Yaratıcıya karşı gaflet halini yaşaması mümkün değildir. Sûfî, bu nazarla eşyaya bakıp varlıktaki ontolojik düzeni, ahengi ve güzelliği tefekkür edebilirse varlıktan edindiği bilgi ve yaşadığı bilinç halinin cazibesıyla ma'rifet sahibi olup, kalbî bir aydınlanma yaşar.⁴⁰⁵ Bu aydınlık mü'minin tüm varlığa sevgi, şefkat ve saygı ile yaklaşmasını gerektirir.

Zikre sa'y it 'âşık ol hem 'ârif ol Mevlâyı

'Işksız olan 'âbidin heb çektiği zahmet hebâ

Salikin gönlünde 'irfân 'ışk-ıla hâsıl olur

Zikr ile 'ışkla 'irfân tolar kalbe cilâ⁴⁰⁶

⁴⁰³ Kuddûsî, *Divân*, 400.

⁴⁰⁴ Anâsır-ı erbaa "dört unsur" demek olup klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibarettir. İslâm kaynaklarında anâsır-ı erbaa yerine ustukussât-ı erbaa, erkân-ı erbaa, tabâi'-i erbaa, mevâdd-i erbaa, ümmehât-i erbaa, ümmehât-i süfliyye, usûl, mebâdî ve kavâbis gibi daha başka terimler de kullanılmıştır. (H. Bekir Karlığa, "Anâsır-ı erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı*, (İstanbul: TDV 1991), 3: 149-151).

⁴⁰⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 369-371.

⁴⁰⁶ Kuddûsî, *Divan*, 194.

Varlığın Allah'ı zikrinden kaynaklı mü'minler, kuştan, karıncaya; göklerden, taşlara ve çiçekten, merkebe kadar her bir varlığa ilâhî nazarla bakarlar. Bu düşünceyle hareket eden bazı sûfiler, insanların beslenmek için farklı yollardan aldıkları bitkisel ve hayvansal gıdalardan dolayı o varlıkların mevcut zikirlerinin, haklarının mevcut olduğunu ve kişinin hayatta kalmak adına aldığı, temin ettiği her bir varlığın zikrini, tesbihatını ifâ etmekle de yükümlü olduğunu söylerler.⁴⁰⁷ Bu bilinçle hareket eden kimse tüm varlığı kendisinde cem' etme yönüyle evrensel bir özelliğe sahiptir.

Varlığın zikriyle ilgili anlatılan bir menkıbede, Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469), bir gün hocası Hüseyin Hamevî'nin huzuruna çıkar. O sırada mevsim bahardır, hep birlikte kırlara giderler. Hocası beraberindeki öğrencilere: “Dervişler bize biraz menekşe toplayın!” deyince, bütün dervişler etrafa dağılıp deste deste menekşeler toplayarak, şeyhin huzuruna getirirler. Bir müddet sonra Eşrefoğlu da elinde kurumuş bir menekşe ile hocasının huzuruna gelir. Hüseyin Hamevî: “Rûmî, sen misâfir olduğun için galiba menekşe bulamamışsın?” der. Eşrefoğlu, ona şöyle cevap verir: “Sultanım, buldum buldum ama hangi menekşeyi koparmaya gittimse bana: ‘Allah hakkı için beni koparma, tesbihimden beni ayırma!’ diye yalvardığımı duydum. Sonunda işte şu zikir ve tesbihi tükenmiş menekşeyi buldum ve onu alıp huzuruza geldim!” der.⁴⁰⁸

Görüldüğü gibi tabiatта yalnız veli insanların Allah'ı anmaları/zikirleri mevcut olmayıp tüm varlığın Allah'ı tesbih ettiği anlaşılmaktadır. İşte tasavvufun hedeflediği bakış açısı, “insan-ı kâmil” in bu varlığa bakmaktır.

Hız. Musa'nın asasının yılanı dönmesi, ikiye ayrılan Kızıldeniz;⁴⁰⁹ Hz. Süleyman'ın karıncalarla olan diyalogu, onun hayvanlar âlemini idare etmesi;⁴¹⁰ Hz. Yunus'un balık karnındaki hali⁴¹¹ ve Rasulullah'ın (s.a.v) üzerine çıkarak hutbe verdiği kütüğün artık kullanılmayacak olmasından ötürü ağlayıp inlemesine kadar birçok olay insan dışındaki varlığın zikrini ve hizmetini apaçık ortaya

⁴⁰⁷ Tenik, *Zikir*, 41.

⁴⁰⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı*, (İstanbul:1990), 78; Himmet Konur, "Medeniyet İnşasında Tasavvufun Rolü", *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 4, (2018):13-35. (Bu olayın Üftade ile Aziz Mahmud Hüdâyî arasında geçtiği de rivayet edilir.)

⁴⁰⁹ el-Bakara, 2/60.

⁴¹⁰ el-Enbiyâ,21 /81; en-Neml, 27/15-16.

⁴¹¹ es-Saffat, 37/142.

koymaktadır. Kuddûsî, varlıktan çıkan her bir sesin özünün, Allah'ı anmak olup, "Allah" lafzını çokça tekrar etmekle kalbe aşkın dolacağı ve dolayısıyla salikin vuslata ereceğini söyler:

Neml û tuyûr hem zikri der her dem

Natık û ebsemdir Allah Allah

Yirler felekler cümle melekler

Suda semeklerdir Allah Allah

İt hemântekrâr bu ismi her bâr

Salik-i cebbârdır Allah Allah

Zikr eyle 'âşık ol vasla lâyık

Tâlib-ı sâdıkdır Allah Allah⁴¹²

Âlemde, hayvanat ve cemadat içinde Allah'ın iradesinden ayrı hareket edip, gaflete düşen yalnızca insanlardır. Çünkü insanlar diğer varlıklar gibi tek yönlü olmayıp kendilerine verilen iradeden dolayı hayra istidatlı oldukları gibi şerre de meyilli varlıklardır.⁴¹³ İki yönlü olan insan, ya her zerresinde Hakk'ın kendisini mahlûkata âşikâr ettiği, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olup,⁴¹⁴ sınanma/imtihan yeri⁴¹⁵ olduğunun idrâkine varıp Allah'la varoluş göstermelidir. Yahut zikirde/Allah'ı yaşamaktan gaflete düşüp Hz. Peygamber'in (s.a.v), "*Nice binilen hayvan vardır ki sırtına binenden daha hayırlıdır. Ve Allah'ı ondan çok zikretmektedir*"⁴¹⁶ rivayetinde bildirilen, varlıktan daha aşağı bir mertebeye/*esfel-i safiline* düşmektedir.⁴¹⁷ Bu yönüyle zikir, ibadetler arasında en efdâl olanıdır.

⁴¹² Kuddûsî, *Divân*, 864.

⁴¹³ el-İsrâ, 17/11.

⁴¹⁴ el-Enam, 6/34; el- Ankebût, 29/64; el-Hadid, 57/20.

⁴¹⁵ el-Enbiya, 21/35; es-Saffat,37/106; Muhammed, 47/31; el-Mülk, 67/2.

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* III. 439.

⁴¹⁷ et-Tîn, 95/5.

Kuddûsi, mü'minlerden Allah'ı anmaktan/zikirten gafil olmayıp varlıkların zikrine iştirak etmelerini istemektedir.

Sen de ey mü'min bunu vird edin

İnsan, melek, cindir Allah Allah

Zî-rûh cemâdat ehl-i samâvât

Cümle beriyyâtdir Allah Allah

Her dem di Allah kevneyne ol şâh

Necm û şems û mâhdir Allah Allah⁴¹⁸

Kuddûsî, “Allah güzeldir, güzel olanı sever”⁴¹⁹ rivayeti gereğince Allah'ın yarattığı her bir varlığa, insanların nazarında çirkin, kötü olarak vasıflandırılmış olsa dahi, güzel olarak bakmaktadır. Zira Allah, âlemi, aşk ve muhabbetle yaratmaktadır. Aştan südür eden bir varlığın ise çirkin olduğunu düşünmek abestir. Yaratıcının tüm âleme bir muhabbet nazarıyla bakması mü'minlerin de Allah'a ulaşmada en güzel ve yegâne yolun aşk ve muhabbetle olduğunu ortaya koymaktadır. İşte bu noktada Kuddûsî, varlığa bir cisim, madde olarak bakmanın ötesinde hakikatin, güzelliğin yansımaları ve vuslatın biricik yegâne yolu olan aşk nazarıyla bakmaktadır. Her yaratılmış olan Yaratıcısının yansımasıdır. Aynı zamanda her yaratılan bir hikmete mebni olup Yaratıcısını kendi kabiliyeti ölçüsünde anmaktadır. Bu itibarla yaratılan hiçbir varlık yaratıcısından ötürü yaratılış vasfıyla hor ve hakir görülemez.⁴²⁰ Aşağıdaki beyitlerde Kuddûsî, Allah'ın tüm âlemi bir düzen ve ahenk içinde yaratıp her bir eşyada farklı farklı fayda ve mashalatların mevcut olduğunu ve bu idrak ile varlığı müşâhede eden kişilere hakikatlerin malum olacağını ifade etmektedir;

Hudâ her şeyi halk idüb komuş yirlü yirince

İderler cümlesi O'na 'ibâdet rütbesince

⁴¹⁸ Kuddûsî, *Divân*, 862.

⁴¹⁹ Müslim, *İmân*, 147.

⁴²⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 376-377.

'Abes bir nesne yoktur, kim ola bî-fa'ide hâşâ

Büyük küçük duruşur hidmetine cüssesince

Dahi bunlarda vardır çok menâfi' çok mesâlih

Sana ma'lûm olısar sıdk-ıla idrâk idince⁴²¹

2.4.8. Peygamber Muhabbetinin Örnekliği

Allah sevgisi, Allah'ın bizden dilediği, bizden istediği her şeyi yerine getirmektir. Bu bizim Allah'a olan bağlılığımızın, tutkumuzun bir gereğidir. Kastedilen bu sevgi kişiler arasında melankolik durumlardan öte kişinin Allah'ta yeniden dirilişini sağlayan, kişiyi tefekküre sevk edip varlığın hikmetini düşünerek dersler çıkararak ilâhî bir sevgidir. Hz. Peygamber (s.a.v) de bütün mü'minlere örnek olabilecek bir aşkın, muhabbetin en güzel örneğini ortaya koymaktadır. Bu aşkı bizzat bilfiil varlığında yaşayarak, uygulayarak ve insanlara göstererek üsve-i hasene olarak ilâhî aşkın nasıl yaşanabileceğini açık bir şekilde insanlara söz ve fiilleriyle göstermektedir. O yüzden kendisine *meşşail-ül Kur'ân*/yürüyen Kur'ân denilmiştir. İslâm tasavvufunda âlemlerin yaratılması ve bu yaratılıştaki Hz. Peygamber'e (s.a.v) duyulan muhabbetin rolü üzerinde durulan bir konudur. Ahmed Kuddûsî'ye göre taayyün-i evvel mertebesinde olan Hz. Muhammed (s.a.v), ontolojik olarak âlemin ve mahlûkatın varolma sebebidir. O, âlemler daha var olmadan önce yaratılmış olup bu gerçeği şöyle vurgulamaktadır: *"Ben peygamber iken, Âdem ruh ile beden arasında bulunuyordum"*⁴²² ve yine başka bir rivayette, *"Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur"*⁴²³ buyurarak bu hakikatı ifade etmektedir.

Sensin yaradub cümleten evvel Muhammed nûrını

Andan kamu mahlûkâ nûrı ihsân çıkad eyleyen⁴²⁴

⁴²¹ Kuddûsî, *Divân*, 48.

⁴²² Aclûmî, *Keşfü'l Hâfâ*, 2/129.

⁴²³ Aclûmî, *Keşfü'l Hâfâ*, 1/265-266

⁴²⁴ Kuddûsî, *Divân*, 600.

O, ilk yaratılandır aynı zamanda âlemlere rahmet⁴²⁵ olup insana ve mevcûdata bir aynadır. Bu yönüyle Hz. Muhammed (s.a.v) kendisinden sonra yaratılan bütün âlemlerin her bir zerresine, varlığın her bir hücreğine sirâyet eden hakikatleri bünyesinde barındırır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v), insanları epistemolojik olarak yani hakikatin bilgisine, ma’rifete ulaştırmada varlığın nuru, kaynağı ve kılavuzu olarak gönderildi.⁴²⁶ “*Sen sadece bir uyarıcısın ve bütün toplumlar için yol göstericisin.*”(er-R’ad, 13/7). Çünkü O’nun insanlara aydınlığı gösterirken sarf ettiği sözler nefsinin hevâsından olmayıp vahiy ile kendisine bildirilen hakikatlerdir.⁴²⁷ Zira O, bilgiyi asıl kaynağından turfanda olarak alıp insanlara sunan ilk mürebbidir. O, bütün peygamberlerin, velilerin ve âlimlerin bilgi kaynağı olan mürşid-i kâmil kişisidir.⁴²⁸ Kuddûsî’nin de şiirinde çokça dile getirdiği üzere Hz. Muhammed (s.a.v), iyiliğin, bilginin, sevginin ve özünde tüm güzelliklerin miftâhı ve kaynağı olan, tüm bu hakikatleri üzerinde izhâr eden kâmil insandır:

Muhammed bâ’is-i eflâk Muhammed mürşid-i süllâk

Muhammed ‘ârif-i zerrâk Muhammed kân-ı ‘irfândır

Muhammed fâtih û miftâh Muhammed müncî vû mısâh

Muhammed ebû’l-ervâh Muhammed cânlara cândır

Muhammed ümmete rehber Muhammed sâhib-i kevser

Muhammed şâfi’-i mahşer Muhammed kâmil insandır⁴²⁹

Allah, insanın yarıtlışamacını, “*Ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*”(ez-Zariyat51/56) şeklinde belirtmektedir. İbadet, içine muhabbeti de alan geniş yelpazeli bir kavramdır. Kişinin muhabbet duyacağı, sevmeye en değer tek varlık ise muhakkak ki Allah’tır. Bu hakikat gereği gibi anlaşılmadığı takdirde Hz

⁴²⁵ el-Enbiya, 21/107.

⁴²⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 342.

⁴²⁷ En-Necm, 53/3-4.

⁴²⁸ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 100.

⁴²⁹ Kuddûsî, *Divân*, 122-123.

Muhammed'in (s.a.v) insanları kendisini ve Allah'ı sevmeye davet etmesinin bir mahiyeti kalmamaktadır.⁴³⁰

Tasavvuf ilminin oluşmasında sacayağı olarak üçleyebileceğimiz kitap, mektep ve muallim yani Allah'ın kelâmı Kur'ân, Esmâ'nın sonsuz tecelligâhı Kur'ân'daki hakikatlerin cisimleşmiş hali olan kâinat ve bu ikisini insanlığa öğreten en ûlvi muallim olan Hz. Peygamber'dir (s.a.v). Bu öğretiyle hemhâl olan kimseler tıpkı gül bahçesinde dolaşıp gül kokan kişi gibi söz ve hallerinden daima Kur'ân ve sünnetin kokusu yayılır.⁴³¹ Bu hakikatleri derk edip eşyaya tefekkür nazarıyla bakan ve bu vesileyle hayretini arttırıp şükrünü ziyadeleştiren sûfi ile Yaratıcı arasında bir ünsiyet meydana gelir. Bu yakınlığın meydana gelmesini sağlayan hakikatleri ortaya çıkararak ve Kur'ân'ı yaşantısına en güzel şekilde tatbik etmesiyle üsve-i hasene⁴³² olan Hz. Peygamber'dir (s.a.v). Kuddûsî'ye göre O, genelde bütün insanlara özeldir ise mü'minler için en yetkin rehber en tesirli muallimdir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v), hayatının her anını kuşatan bu hakikatlerle bütünleşmiş ve en yakınlarının tabiriyle, "O, adeta yürüyen bir Kur'ân"⁴³³ olmuştur:

Muhammedle yağar yağmur, Muhammed cihan ma'mûr

*Muhammed nâsır û mansûr Muhammed ahl-i Kur'ândır.*⁴³⁴

Kuddûsî, âlemin yaratılışını Mevlânâ ve Yunus Emre gibi diğer âşık mutasavvıfların da hemfikir olduğu aşk unsuruyla ele alıp açıklamaktadır. Nitekim Allah, "Seni kendi nurumdan, diğer şeyleri de senin nurundan yarattım"⁴³⁵ buyurarak varlığın yaratılışında ilk olarak barındırdığı özelliklerle varlığın protipi olan Hz. Muhammed'i (s.a.v) yaratıp, Hz. Muhammed'in (s.a.v) nuruyla da tüm mevcudatı yarattığını belirtmektedir.⁴³⁶ Bu hakikati Kuddûsî aşağıdaki beyitlerinde ifade etmektedir:

⁴³⁰ Joseph Norment Bell, *İslâm'da Aşk Tasavvuru*, çev. Yücel Âşıkoglu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 131.

⁴³¹ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 102.

⁴³² el-Ahzâb, 33/21.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 188.

⁴³⁴ Kuddûsî, *Divân*, 124.

⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 127; Hâkim, *Müstedrek*, II, 600/4175; İbni Hibban, *El İhsân*, XIV-312/6404; Aclûnî, *Keşfü'l-Hâfâ*, I, 265/827.

⁴³⁶ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 269-270.

Sen olmasan yaratmazdım didi eflâki Yezdân

Vücûd-ı kâinâtınbâ'isi bir Şâh-ı serversin

Halâ'ik iktibâs itdi senin nurundan envârı

*Kamuya vâsıta oldın be-küllî halka rehbersin*⁴³⁷

Kuddûsî'nin düşüncesinde Allah'ın zatını nefsinde açığa çıkaran Hz. Peygamber (s.a.v), Allah'la insan arasında bir köprü vazifesi gören bir tercümandır. Üstün şahsiyet sahibi olmasına rağmen insanlar arasında mütevacı yaşantısıyla etrafındakilere, “*Ben de sizin gibi bir beşerîm*”(*el-Kehf, 18/110*) diyerek onlardan biri olduğu mesajını vermektedir. Aynı zamanda O, öyle bir hakikattir ki kendisinden sudûr eden her bir şey Hakk'ın kendisine vahyettiği hakikatlerdir. Zira Allah, O'nu sevmeyi, kendisini sevmeye⁴³⁸ ve yine O'na itaat etmeyi kendisine itaat etmeye⁴³⁹ eşdeğer tutmuştur. Onun bu özelliklerinden dolayı şiiirlerinde Allah muhabbetini merkeze alan Kuddûsî de Hz. Peygamber'in (s.a.v) sevgisinin önemini sıklıkla dile getirerek bu sevginin gerekliliğini vurgulamaktadır. Aşağıdaki beyitlerde de Kuddûsî, ontolojik ve epistemolojik olarak ulvî bir şahsiyete sahip olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) Mi'raç'ta Allah'ın rü'yetini ayne'l-yakîn olarak görmesinin önemine değinmiştir:

Muhammed sâhib-i Mi'râc, Muhammed'le doyar her aç

*Ben Kuddûsî ana muhtaç, Muhammed ehl-i ihsandır.*⁴⁴⁰

Hz. Muhammed (s.a.v), insanın ve melekût âleminin bilgisini aşarak en üst seviyeye, rü'yetullahı mazhar olup Hakk'ın sırlarına vakıf olmuştur.⁴⁴¹ Çünkü bu ilim kesbî bir ilim olmayıp rabbanî bir öğrenimle gelmektedir.⁴⁴² Hem Yaratıcının hem de âlemin bilinmesinde ve tanınmasında ilk ve tek epistemolojik ilke olan Muhammedî Hakikat bilgisi, her eşyaya zuhur ettiği için, sûfî bilginin de kaynağıdır. Sûfî, varlık

⁴³⁷ Kuddûsî, *Divân*, 622.

⁴³⁸ Âl-i İmrân, 3/31.

⁴³⁹ Âl-i İmrân, 3/132; en-Nisa, 4/13.

⁴⁴⁰ Kuddûsî, *Divân*, 124.

⁴⁴¹ en-Nisâ, 4/113.

⁴⁴² el-Ahzâp, 33/46.

âleminin bilgisinin üstünde bu hâkikati görmektedir.⁴⁴³Kuddûsî, varoluşun gayesi olan Allah'ın bilinip, tanınmasını ve dolayısıyla muhabbetine ulaşılmasının bu hakikate bağlamaktadır:

Muhammedle bilünür Hakk Muhammedle bulunur Hakk

*Muhammedle görünür, Hakk Muhammed Yâr-ı Yezdân'dır*⁴⁴⁴

Mü'minler, Allah sevgisine mazhar olup vuslatına ermeyi Hz. Peygamber'e (s.a.v) kalbî bir bağlılık ve beraberinde kişinin yaşantısına akseden bir hâl ile mümkün olacağına inanırlar.⁴⁴⁵ Bu sebeple de Hz. Peygamber'i (s.a.v) sevip sünnetine ittibâ etmeyi süluklerinin öncelikli şartı olarak görürler.⁴⁴⁶ Bazı sûfîler ise Allah insanı olma yolunda Hz. Peygamber'e (s.a.v) bağlılığı kendileri için vacip derecede ehemmiyetli ve gerekli olarak görmüşlerdir.⁴⁴⁷ Çünkü Allah'a kavuşmayı uman kimseler bilirler ki peygamberlerin görevleri insanların gözlerine perde olan mâsivadan onları uyandırıp yalnızca iyiliğe, sevgiye ve beraberinde huzura kavuşturmadır.⁴⁴⁸ Bu yönüyle Hz Peygamber'in (s.a.v) örnekliliği mü'minler için vazgeçilmezdir. Kuddûsî'nin anlayışında Hz. Peygamber'in (s.a.v) âlemdeki varlığı, ruhun bedendeki rolü ile eşdeğerdir. O, mahlûkatın arşıdır. Nasıl ki vücut, ruh ile can buluyorsa âlem de insan-ı kâmil olan Muhammedî Nûr ile zuhûr edip süreklilik göstermektedir.⁴⁴⁹Kuddûsî, bu hakikati şiirlerinde de dile getirmektedir:

Cirmde gerçi 'arş oldu bu halkın a'zamı lâkin

Hakîkatlerde kamusından mu'azzam müctebâsın sen

Senin için halkı yaratandan deyü buyurdu pes hâlik

*Bu kevn û ka'inâtın bâ'isi bir mehlîkâsın sen*⁴⁵⁰

⁴⁴³ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 343.

⁴⁴⁴ Kuddûsî, *Divân*, 122.

⁴⁴⁵ Âl-i İmran, 3/32.

⁴⁴⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâfî, *el-İ'tişâm*, çev. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şukayr, (Demmâm: 2008), I. 89-99.

⁴⁴⁷ Serrâc, *el-Lûma*, 97.

⁴⁴⁸ eş-Şûrâ, 42/52-53.

⁴⁴⁹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 344.

⁴⁵⁰ Kuddûsî, *Divân*, 596.

Mü'minler Hz. Peygamber'i (s.a.v) takip ederken herhangi bir kayda bağlı kalmadan benliğini Rabbin dilediği doğrultuda imânî akıl ve kalp birlikteliğiyle anlamaya ve sünnetini yaşamaya gayret ederler.⁴⁵¹ Onlar, Allah'ın “*Resul size neyi vermişse onu alın, sizi neyden nehyettiyse ondan sakının*” (*el-Hasr, 59/7*) ayetinin gereğine hayatlarının her anında uyanlardır. Çünkü onlar bilirler ki Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilmi, ilahî ilimle dizayn edilmiş olup varlığın özüdür.⁴⁵² O halde kalpte O'na duyulan muhabbet ve özlem sûfînin tüm benliğiyle Yaratıcıyı sevip, vuslatını istemesiyle eş değerdedir.⁴⁵³ Bu hakikati kavrayan Kuddûsî şiiirlerinde Allah'a kavuşmayı Hz. Peygamber'e (s.a.v) bağlamakta ve kendisinden şefaata dilemektedir:

Tevessül eyledi Hakk'a seninle nice peygamber

Şefa'at sana viridi Hudâ'ya âşinâsın sen

Ne haddi var senin ol Hudâ'ya âşinâsın sen

*Bülend oldu makâmın Sidreden fevk'al-'ulâsın sen*⁴⁵⁴

Kuddûsî'nin düşüncesinde insan, hayatını Kur'an ve “*en yüksek ahlak*”⁴⁵⁵ üzere olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti üzerine yaşarsa o zaman Allah kendisine ma'rifet ilmi ve bir nûr verir.⁴⁵⁶ Bu nûr ile sûfî tüm sırları aşikâr eden güneşin ziyâsı gibi Hakk'ın ilmine ve muhabbetine vâsıl olur. O halde kişi kâmil vasıflarla donanarak “Allah insanı” derecesini kazanır.⁴⁵⁷ Hz. Peygamber'in (s.a.v) tüm eşyaya tecelli eden maneviyatı ve varlığın ilk arketipi olması özellikleri sûfîlerin O'nun üstün şahsiyetini daima tanzim etmelerini sağlamıştır.⁴⁵⁸ Zira Kuddûsî, O'nu methetmeye mahlûkatın aciz kalacağını, güneşin dahi aydınlığını Hz. Muhammed'in (s.a.v) nurunun zerrelerinden ancak bir zerre olduğunu ifade etmektedir:

Kitâb-ı medhini tahrir sa'y itse halâ'ikheb

⁴⁵¹Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 109.

⁴⁵²Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 110.

⁴⁵³Âl-i İmran, 3/32.

⁴⁵⁴Kuddûsî, *Divân*, 596.

⁴⁵⁵el-Kalem, 68/4.

⁴⁵⁶el-Enfâl, 8/29.

⁴⁵⁷Sülemî, *Tabâkât*, 43.

⁴⁵⁸Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 114.

Olurlar cümlesi 'âciz 'aceb sırr-ı Hudâsın sen

Senin zerrât-ı nûrından olubdur âfîât zerre

*Kamu ins cin melek hayran ki pür nûr-ı ziyâsın sen*⁴⁵⁹

Hiz. Peygamber (s.a.v), Allah'ın kendisini vazifelendirdiği “ *Doğru yola iletme*”(eş-Şûra, 42/52) görevini yaparken en başta kendi nefsi/benliğiyle ilâhî terbiyeden geçmiş⁴⁶⁰ olup daha sonra insanları bu hakikatlere davet etmiştir.⁴⁶¹ Eğer sûfî bu çağrıya kulak verip Muhammedî hakikatten faydalanırsa o zaman seyr u sülûkunu tamamlayıp Hakk'a vuslatını gerçekleştirebilir.⁴⁶²

Da 'vet itdi kûyine çünki bizi ol şâhımız

Pes icâbet eyledik bugün açıldı râhımız

İtdita 'lim hem bize seyr û sülûkun tarzını

Pişvâ-yı sâlikin olan Resulullahımız

Toldı 'ışk û cezbe dil iklimine deryâ-misâli

*Bu sebeple mürtefi' olsı be-gâyet câhımız*⁴⁶³

Allah insanının perspektifinde Yaratıcının lütuf ve inâyetini üzerinde bulunduran⁴⁶⁴Hiz. Muhammed (s.a.v), insan-ı kâmilidir. Nasıl ki insan ruh olmadan bir yığın et parçasından başka bir önem arz etmiyorsa âlem de insan-ı kâmilsiz bir mâna ifade etmez.⁴⁶⁵ İnsan-ı kâmil olan Hiz. Muhammed (s.a.v) vuslatta adeta bir anahtar rolünü üstlenmektedir. Allah, O'na itaati⁴⁶⁶ ve muhabbeti⁴⁶⁷ kendisine olan itaat ve

⁴⁵⁹ Kuddûsî, *Divân*, 596.

⁴⁶⁰ el-Bakara, 2/285.

⁴⁶¹ Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 117.

⁴⁶² Mekkî, *Kâtu'l-Kulûb*, 129.

⁴⁶³ Kuddûsî, *Divân*, 796.

⁴⁶⁴ en-Nisâ, 4/113.

⁴⁶⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 344.

⁴⁶⁶ en-Nisâ, 4/69.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/32.

muhabbet ile eş değer tutmakta olup O’nu, âleme halife tayin etmiştir.⁴⁶⁸ Kısacası Kuddûsî’nin tasavvuf anlayışında Hakk’a vuslatın yolu kâmil insan olan Hz. Muhammed’den (s.a.v) geçmektedir.

Nun nebîler serveridür bana ‘ışkı bildiren

Vav vesîlendür benim ol görmişem envârını

He hidayet buldum anın himmetiyle çünkü ben

*Lâm elif lâ yezâlin gösterir yollarını*⁴⁶⁹

Kuddûsî, bütün varlığın kendisi için yaratıldığı, “*Sen olmasaydın âlemi yaratmazdım*”⁴⁷⁰ övgüsünün mazharı olan Hz. Muhammed’in (s.a.v) “*Allah güzeldir, güzelliği sever*”⁴⁷¹ rivayeti bize hem yaratıcının hem de O’nun tecellî ettiği her varlığın güzel olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Allah ile insan arasında meydana gelen sevginin oluşmasının önemli unsurlarından biri de Resûlullah’a (s.a.v) duyulan sevgidir. Kuddûsî bu sevgiyi şiirlerinde de ifade etmektedir.

Hezâr elhamdülillah kim nasîbitdi bize ‘ışkı

Tehi zann itme ey sûfî delil-i pişvârımız var

Bu ‘ışkı iktibâs itdik Resûl-ı Hakk Muhammed’den

*Gideriz isrine anın ne güzel muktedâmız var*⁴⁷²

⁴⁶⁸ el-Bakara, 2/30.

⁴⁶⁹ Kuddûsî, *Divân*, 380.

⁴⁷⁰ Chittick, *İlâhî Aşk*, 78.

⁴⁷¹ el-Bakara, 2/165.

⁴⁷² Kuddûsî, *Divân*, 656.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLÂHÎ AŞKIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Kuddûsî hikmet dolu mısralarını, halkı Hakk'a davet edip gafletten uyandırmak için ele almaktadır. Nitekim şiirlerinde aşktan ve muhabbetullahtan nasiplenememiş olanların dünyada gafiller, bilgili olsalar dahi cahil kimseler olduklarından bahseder. Sûfînin maksadının Hakk'ı temâşa etmek olduğunu ve bunun, sâlik için en büyük şeref olduğunu sıklıkla şiirlerinde dile getirmektedir. Bu bölümde de Kuddûsî'nin şiirlerinde sıklıkla vurgu yapmış olduğu Allah'ın muhabbetine ulaşmada kişiye engel teşkil eden hususlar ele alındı.

3.1. Nefs ve Benlik

Lügatte benlik/*nefs* kavramı lügatte ruh, akıl, bir şeyin cevheri, insanın ruh ve beden bileşimi gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf terminolojisinde ise; benlik/*nefs*, kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan, kötülüğü emreden olmasının yanında Allah tarafından insana üflenen ve rûh-ı Rahmânî, ilahî ben manalarına gelen bir cevherdir.⁴⁷³ Kur'ân'da bu kavram Allah'ın Zâtı,⁴⁷⁴ kalp, sadır,⁴⁷⁵ insan ruhu⁴⁷⁶ ve bedeni,⁴⁷⁷ aynı zamanda ruh ve beden birlikteliği,⁴⁷⁸ kişiye kötülüğü emreden kuvvet⁴⁷⁹ gibi pek çok anlamlarda kullanılmıştır.

Tasavvufta sûfînin yegâne gayesi, benliğini kötülüğe sevk edip,⁴⁸⁰ hevâ ve hevesinin iradesi altında olan, “*Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder*” (Yûsuf, 12/53) ayetinde de belirtildiği üzere kötülüğü emreden “*nefs-i emmâre*”nin kötü sıfatlarından benliği arındırmaktır. Nefsi, mâsivâdan arındıran sûfînin gayreti, İslam'ın temel aldığı hakikatleri özünde barındıran, Hakk'ın iradesi altında olan, “*Ey huzura kavuşmuş/mutmâin olmuş nefis! Sen O'ndan razı O'da senden razı olarak Rabbine dön*” (Yûsuf, 12/53) ayetinde geçen “*mutmâin nefis*”

⁴⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 363.

⁴⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/28; el-Mâide, 5/116; el-En'âm, 6/12-54; et-Tâhâ, 20/41.

⁴⁷⁵ el-Bakara, 2/77-109-235; Âl-i İmrân, 3/154; en-Nisâ', 4/113; el-En'âm, 6/158; el-A'râf, 7/205; Yûnus, 10/100; Yûsuf, 12/77; el-Enbiyâ, 21/64; en-Neml, 27/14; el-Fussilet, 41/53.

⁴⁷⁶ el-En'âm, 6/93; ez-Zümer, 39/42; el-Fecr, 89/27.

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/146-185; Yusuf, 12/26-30-61; İsrâ', 17/33; el-Enbiyâ, 21/35; Ankebût, 29/57.

⁴⁷⁸ el-Bakara, 2/286; el-En'âm, 6/152; Yûnus, 10/23-30-44-49-54; el-İsrâ', 17/7; et-Tâhâ, 20/15; el-Ankebût, 29/6; ez-Zümer, 39/70; el-Mü'min, 40/17; el-Câsiye, 45/15.

⁴⁷⁹ el-Mâide, 5/30; Yûsuf, 12/18-53; et-Tâhâ, 20/96.

⁴⁸⁰ en-Nisâ', 4/79.

mertebesinde Allah'ı idrak edip, O'nunla varoluş göstermektir. Kur'ânın da bir mü'minden istediği “*mutmain nefis*” vasıflarını elde edip ona göre bir benlik inşa etmektir.

Kuddûsi'ye göre sûfnin, Allah'ın hükümlerini temel alarak seyr u sülûkunu yerine getirmesi gerekir. Sûfnin gaye edindiği vuslata ulaşmasının öncelikli şartı, kendisine nefsânî olanı telkin eden benliğini/*nefsini* “hiç”lemesidir.⁴⁸¹ Onun anlayışında, mü'min kimse canını, malını kısacası tüm benliğini/*nefsini* Allah'a satmış olan kişidir.⁴⁸² O, ağyârdan vazgeçip yalnızca Allah'la huzur bulan kişidir. Zira benliğinde Hakk'tan gayri bir iz bulunan kimsenin Allah'a kavuşması mümkün olmamaktadır. Kuddûsî, sûfnin terk-i terk ile “*yok*” oluştta bulunduğu huzuru beyitlerinde şöyle ifade etmektedir:

Dû cihandan eyler istikrâh Hudâ'nın 'âşığı

Mâsivâya bakmayıp eyler Hudâ ile ferah

Terk-i terk ider fenâfillah makamına iren

*Bahr-ı mahva gark olub eyler fenâ ile ferah*⁴⁸³

Sûfnin sırlarla dolu olan kâinatta gayr-i ilâhî olan her şeyden arınıp gerçek aşkı bulma seyrinde karşısına çıkan en büyük engellerden biriside kendi benliği/*nefsidir*. Hz. Yusuf'un Züleyha'nın çirkin teklifi karşısında, “*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder*” (Yusuf, 12/53) belirttiği gibi nefis, kişiyi ilâhî olandan uzaklaştırıp gayrî ilâhî olana yönlendiren negatif güçlerin koleksiyonundan ibarettir.⁴⁸⁴ Kuddûsi'ye göre de kişinin gerçek anlamda kendi nefsinin/*benliğini* “hiç”leyerek Allah'ta “yok” olması, aslında o kişinin Allah'la ebediyete kadar var olmasıdır.⁴⁸⁵ Bu durum tıpkı güneşin doğmasıyla eriyip varlığını kaybeden buz kütesinin asıl özü olan saf bir suya dönüşmesi gibi, sûfî de hakikât güneşinin nuruyla her türlü makam, mevki gibi öz benliğini perdeleyen her

⁴⁸¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 120.

⁴⁸² et-Tevbe, 9/11.

⁴⁸³ Kuddûsî, *Divân*, 342.

⁴⁸⁴ Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, 30-31.

⁴⁸⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 123.

türlü ağyârdan arınarak öz benliğine kavuşur. Kuddûsî, kişinin varlığını Hakk’a vermesinin ancak Allah’ı çokça anmak, yaşamakla kalpte meydana gelen ilâhî muhabbet ve samimiyet dayalı bir bağlılıkla mümkün olacağını ifade eder:

Bu ihlâs ‘ışk ile kalbde dur hâsıl karar eyler

Hemîn ‘ışk ile zikr-ile dâhil olur kalb şehrine bil hâ⁴⁸⁶

Kuddûsî’nin âşık sûfiler için öngördüğü seyr u sülûk anlayışında yolun vazgeçilmez azığı olan zikir, pasif bir ibadet olmayıp, sûfilerin tüm benlikleriyle Yaratıcıyı yaşamalarıdır. Allah’tan gafil olan kimsenin durumu düşmana karşı silahsız, mermisiz savaşan kimsenin durumu gibidir. Zikir ile kalbe dolan aşk, mü’minlerin nefis, şeytan ve mâsivâyâ karşı her daim kuşandıkları kılıcıdır. Hz. Peygamber’in (s.a.v), “Allah’ım beni göz açıp kapayıncaya kadar bile nefsimle baş başa bırakma”⁴⁸⁷ sözü nefsin, ne derece kuvvetli, azılı bir düşman olduğunu ortaya koymaktadır. Sokrates (MÖ. 470-399), dünyadaki kötülüklerin bilgisizlikten kaynaklandığını ve bu bilgisizliğin başta kişinin kendini/*nefsini* tanımamak olduğunu ifade eder ve kişilerin dikkatlerini “nefsini bil” sözüyle dış âlemden iç âleme yöneltir.⁴⁸⁸ Kuddûsî’ye göre Allah insanı, düşmanına/*nefsine* karşı her daim uyanık olup aşk ve ma’rifete dayalı zikir silahını bir an dahi elinden düşürmeyen kimsedir.

‘ışkı ister isen ol zikre meşgul

Ben de zikr-ile bu kâne geldim

‘İşkdur silâhım destime anı

Alubankahr-ı düşmana geldim.⁴⁸⁹

Kuddûsî’nin tasavvuf düşüncesinde kişi, ancak Allah’ı, Allah’ın ortaya koymuş olduğu hadler/sınırla çerçevesinde benimseyip yaşarsa o vakit O’nu gereği gibi sevmiş olur. Bu sevgiyle O’nun hâkimiyeti altına girdiği vakit, Allah ile arasındaki gaflet perdeleri aralanır. “Şüphesiz ki kalpler ancak Allah’ı anmak ile mutmain

⁴⁸⁶ Kuddûsî, *Divân*, 264.

⁴⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 42.

⁴⁸⁸ Çetindağ, *Doğuda Aşk Bir Başkadır*, 151.

⁴⁸⁹ Kuddûsî, *Divân*, 108.

olur/huzura erer.” (er-Ra’d, 13/28) ayetinde bildirildiği üzere ilâhî hakikate erebilen mü’minler gerçek manada Allah’ı seven ve Allah’ın da sevdiği kimselerdir. Allah’la yaşamanın lezzetini tadan kişi, Allah’ı yaşamasının mesabesinde ikiliği meydana getiren benliğinden arınıp Allah ile bütünleşmeyi, birleşmeyi gerçekleştirebilir.⁴⁹⁰ Kuddûsî’ye göre, Allah’ı ilâhî iradenin denetiminde önce tanımaya daha sonra yarattığı her varlık üzerinde O’nun ilmîni almaya ve en sonunda da bu ilimden aldığı feyz ve aydınlanmayla Allah’ın muhabbetine ulaşılır.

Cezbe zikr ile gelür kalbe hemân sa’y it ana

Kalbde ‘irfân şemsi toğmaz ‘ışk û cezbe tolmadan⁴⁹¹

“Kendini/nefsini bilen, Rabbini bilir” sözüne telmihte bulunan pek çok ayette⁴⁹² kişinin nefsini/benliğini tanıyınca da nefsinin arzu, istek ve yönlendirmelerine kanmayacağı, onun kölesi olmayıp efendisi olacağı ifade edilmektedir. Allah’ın ahlâkıyla, ahlaklanan kişinin ilâhî benliğiyle yükselişinde ontolojik olarak herhangi bir değişme meydana gelmemektedir.⁴⁹³ Ancak mü’minin gönlü, Allah’ı yaşamakla kendisine gelen ilâhî havâtırlar neticesinde Allah’ın müşâhede ettiği ilmiyle mutmain olup, büyük bit tutkuyla kendisine bağlanır.⁴⁹⁴

Neyleremağyârı ben sen bana hoş yâr iken

‘İşkini vird â ki sen ‘âşık olayım sana

Benliğimi benden al vaslını eyle nevâl

Ey Samed û bî-zevâl sana olam âşinâ⁴⁹⁵

Sûfîlere göre, “Ölmeden önce ölünüz” ve “Nefsinizi öldürün” gibi ifadelerden kastedilen mana, kişinin nefsini/benliğini gayr-i ilâhî huy ve fiillerden tezkiye ve terbiye yoluyla arınma ve kurtulmadır.⁴⁹⁶ Benliğini Yaratıcının varlığında “hiç”leyen,

⁴⁹⁰Kuşeyrî, *er-Risâle*, 83.

⁴⁹¹Kuddûsî, *Divân*, 546.

⁴⁹²eI-Fussilet, 41/53; ez-Zariyat, 51/21.

⁴⁹³Tenik, *Zikir*, 69-70.

⁴⁹⁴er-Ra’d, 13/28.

⁴⁹⁵Kuddûsî, *Divân*, 214.

⁴⁹⁶ Tuncay Öksüz, “İnsan Benliğinin Arınması”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/31, (Haziran 2015): 83.

Allah'la hemhâl olan mü'minin Allah, gören gözü, işten kulağı, tutan eli ve idrâk eden kalbi olur.⁴⁹⁷Bu yüzden benliğin inşasında vuslata giden yolda önemli bir faktör ve ilk merhale olan, “benlik”i unutup her nesnede mevcut olan ilâhî sırları/*tecellileri* düşünüp tefekkür etmektir. Bu hâl, devam ettikçe kişinin tüm organlarıyla Allah'la bütünleşerek gayr-i ilâhî bütün hâllerden uzaklaşır. Sâlikin bu seyri onu Allah'la olan yaşantısında fenâ bulup bekâ ile var olmasını sağlar. Öyle ki sûfi, bu halin lezzetinden bir daha nefse/benliğe geri dönmez.⁴⁹⁸

Câhid û fillâhi geldi gerçi Kur'an'da velî

Fahr-ı âlem didi nefis-ile gazâ ekber cihâd

Uçmağa girmek dilersen 'ışka rabt it özünü

Çün meseldir bi 'azîzim uçmağa lazım kanad⁴⁹⁹

Genel anlamda tasavvuf, “benliği/nefsi Hakk'ın dilediği doğrultuda terbiye etmek” mücadelesidir. Kuddûsî'ye göre, ruh ve beden arasında süregelen bu mücadelede nefsi tezkiye etmenin en etkili yollardan birisi de Allah'ı sürekli hatırdâ tutma hakikatidir. Çünkü Allah'ı hatırlamak, kişiyi Allah dışındaki güçlerin hâkimiyetinden kurtararak, onun benliğinin özgürce hareket etmesini sağlar. O, benliğinin dönüşüm sürecinde mü'minler, altın gibi saf ve katıksız olan öz bir benlik elde ederler. Kuddûsî'ye göre, Allah'la kişilik kazanan kişiye hakikatin önündeki bütün perdeler açılır. İşte sûfi, bu hayatıyla Hakk'ın ilâhî nûrunu varlığa yansıtan bir ayna konumuna gelir.

Cümle mahlûka olmuşam mir'ât.

Sırr-ı pinhânı tibyâna geldim⁵⁰⁰

Kuddûsî'nin düşüncesinde, mü'minlerin nefisleriyle olan mücadelelerinin asıl gayesi, mâsivâyâ boyun eğip eşyanın iradesiyle hareket eden insanı, Hakk'ın iradesiyle hareket eden “ilâhî ben” sahibi bir kişilik kazandırmaktır.⁵⁰¹ Ona göre, kişi,

⁴⁹⁷ Buhârî, *Rikak*, 38.

⁴⁹⁸ Tenik, *Zikir*, 73.

⁴⁹⁹ Kuddûsî, *Divân*, 298.

⁵⁰⁰ Kuddûsî, *Divân*, 108.

⁵⁰¹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 154.

varlık âleminde Allah'ın ahlakını yansıtmayı vasfıyla ayrıcalıklı bir konumda olup, bütün eşyanın özünü kendi temsil ettiğini idrak etmelidir. Zira Allah, tüm âlemi insanda kuvve halinde mevcut kılarak, âlemi onun hizmetine vererek onu da âleme halife tayin etmiştir. Tüm bu özelliklerle donatılan insanın Allah'ın hükümlerini yol azığı edinerek benliğin/*nefsin* hâkimiyetinden kurtulup Hakk'a yürümesi gerekir. Kuddûsi'ye göre kişi karşılaştığı problemlerin çözümünü kendinde bulmalıdır. Çünkü âlem öz olarak insanda mevcuttur. Kuddûsi'ye göre eğer kişi iç dünyasına yönelip benliğini/*nefsini* tanırsa o zaman âlemdeki her ilâhî sır, tecelliye vakıf olur. Allah ile aydınlanmayı beraberinde getiren bu durum, kişiye ilahî bir benlik kazandırır. Mü'min, bu benlik ve ilâhî aşktan aldığı güçle âlemi müşahede ederek gerçek mutluluğa erişir.

Bilmez bir kimse Hakk'ı kendin nefsin bilmeden

Cevher-i 'irfân bulunmaz bahr-i fikre talmadan

Zâtına kendi bilür ancak sakın düşünme hiç

*Fa'ide yok var zarar çok zatına dil salmadan*⁵⁰²

Allah'la varolmanın hakikati olan aşk, kişinin "benlik" duygusunun üzerindeki tüm engelleri, perdeleri bertaraf ederek, ondaki ilâhî nuru ortaya çıkarır. Kişi kendisindeki ilâhî gerçeği ortaya çıkaramadığı sürece varlık âleminde sıradan bir nesnedir. Kişiyi Hakk'a muhatap ve Hakk'ın halifesi kılan, özünde barındırdığı ilâhî nefhadır. Kuddûsi'nin de üzerinde önemle durduğu konu, kişinin kendisini bilmesi ve tanınmasıdır. Çünkü bu tanıma gerçekleştiği zaman, insan âlemdeki mevcudatın sınırlarına ulaşır, Allah'ın mevcudattaki ilmiyle beşerî benliğini aşarak Allah'la varoluş gösterebilir. Aksi halde kişinin hürriyetini engelleyen nefsin prangalarından kurtulması ve Hakk ile kûrbiyet kurması mümkün değildir. Kuddûsi, bu yolun Allah'a ulaşmanın yagâne çözümü olduğunu beyitlerinde şöyle ifade etmektedir;

'İşk la kat'ı mesâfe eyler ebdâlin senin

⁵⁰² Kuddûsî, *Divân*, 546.

‘Işk la uçar melâ’ik anlara ‘ışdurcenâh⁵⁰³

Kuddûsi, sûfinin kendi farkındalığını inşa etmesini derûnî tefekkür ile oluşan Allah’ı tanıma ve yaşama bilgisi olan ma’rifete bağlamaktadır. Nitekim bu bilgi ile kişi benliğini, âlemi ve Rabbini hakkıyla tanıyarak sûfiler için ulaşılabilecek bir mutluluğa kavuşur. Bu yönüyle Allah bilgisi sûfinin psikolojik bir ihtiyacı olup en az fizyolojik ihtiyaçları kadar ehemmiyetlidir. İnsanın kendini keşfedip, âlemi, ilâhîtecellîler bağlamında kavramaya çalışması sülûkunun vazgeçilmezi olup aynı zamanda kişinin ilahî ilimden pay alıp iradesini Hakk’ın iradesine teslim ederek vuslata kavuşmasının yoludur.⁵⁰⁴

Kiyâs eyle kamu mahlûkı sana kıl tefekkür

Anı bir bilmeye zirâ tefekkür hoş sebildir⁵⁰⁵

Aşk, insanın gönlünde Yaratıcısına karşı bir hâl bulmasıdır. Sûfinin içinde bulunduğu Allah’a muhabbet hâli onu kendisini her türlü kötülüğe sevk eden, heva ve hevesinin arzularını kendisine telkin eden nefs-i emmâreye⁵⁰⁶ karşı kılıcını kuşanmasıdır. Kuddûsî’ye göre, Hakk’ın ilâhî emirlerini her şeye tercih eden kişi dünyevî hazlardan uzaklaşarak Rabbe karşı acziyetinin farkına varır.

Nefs-i emmârem fesâda meylider durmaz hemân

Nâr-ı ‘ışkınla anı yak ki ola işi salah

Düşmenim yanımdadır pes fırsatım gözler müdâm

‘Işkını vir-gil Huda’ya arayım ana mızrak

Enbiyâ vü evliyâ vü sâlik ü mürşid kamu

⁵⁰³ Kuddûsî, *Divân*, 70.

⁵⁰⁴ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 153.

⁵⁰⁵ Kuddûsî, *Divân*, 694.

⁵⁰⁶ Nefs-i Emmare: Emredici nefis. Şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlakın kaynağı. Bedeni tabiata meyleden, lezzet ve hissi şehvetleri körükleyen nefis. Yani kalbi, ulvi değil, süfli (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefis-i emmâre denir. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 364.)

*Eyledile 'ışkını nefis-i Azâzîle silâh.*⁵⁰⁷

Tasavvufî eğitim, kişinin benliğinden başlayarak hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreçte sûfînin en büyük düşmanı nefsidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "*büyük cihad*"⁵⁰⁸ olarak tanımladığı nefis ile mücadele müridler için oldukça ehemmiyetli bir görevdir. Müridin sülûku süresince nefisini terbiye etmede farklı farklı riyazetler mevcuttur. Ancak bu ritüellerin tümü Allah'ın helâl kıldığı ve Rasûlullah'ın da yaşantısıyla mü'minlere gösterdiği hakikatlerdir. Kuddûsî'ye göre Allah, sûfînin gönlünde yer etmeye başladıktan sonra onun nefisini terbiye ederek kalbini gayr-i ilâhî olan duygulardan arındırır. Zira bilfiil yaşanan bir hâli ifade eden ve tasavvufta mürid olarak tezahür eden Allah sevgisi kişinin nefisini, duygularını, bedenini kısacası her halini kontrol etmektedir.

Selâmet yok bu yolda 'ışka yoldaş olmayınca

*Gönül içinde 'ışk derya misâli tolmayınca*⁵⁰⁹

3.2. Mâsivâ

Mâsivâ, sözlükte "başka, gayrı, öteki olan"⁵¹⁰ gibi anlamlara gelirken tasavvufta âşık ile ma'şûk arasındaki engellerin toplamına denilmektedir.⁵¹¹ Sûfînin ruhî yapısını bozan, sülûkunu sekteye uğratan engellerin başında gelen mâsivâyı Kur'an'da Allah, "*Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ne de zarar verebilecek mâsivâyâ meyletme*" (Yunus, 10/106) buyurarak mü'minlerin gayr-i ilâhî olana meyletmemelerini istemektedir. Yine başka bir ayette Allah, mâsivâyâ meyledenleri, "*O vakit Allah'ı bırakıp yönedikleri, mâsivâsından yakınlık diledikleri kimseler onları kurtarsalardı ya! Hayır, bilakis onları yüzüstü bıraktılar*" (el-Ahkâf, 46/28) diyerek mü'minleri mâsivâyâ karşı uyanık olmaya, "*Rabbinin adını an, mâsivâdan kesilerek yalnız O'na yönel*" (el-Müzzemmil, 73/8) buyurarak kendisine yönelmeye çağırmaktadır.

⁵⁰⁷ Kuddûsî, *Divân*, 68.

⁵⁰⁸ Aclûnî, *Keşfü'l Hâfâ*, I,424.

⁵⁰⁹ Kuddûsî, *Divân*, 152.

⁵¹⁰ Süleyman Uludağ, "Mâsivâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28, (Ankara: DİA, 2003), 76.

⁵¹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 320.

Kuddûsî'ye göre Allah'ın sevgisini kazanma ve hakikatlerin idrakine varmayı .imkân verebilen bir akıl ya da akıl yürütme varsa, o sevginin ilâhî olduğunu söylemek mümkün değildir.⁵¹² Zira o sevgi saf ve gerçek değildir. Ne zaman kişi, Allah'a yönelip, kalbini hakikatin önünde kendisine engel teşkil eden prangalardan kurtarırsa, işte o vakit gerçek bir mü'min kişilik ortaya koymuş olur. Nitekim Allah'ın muhabbetiyle, mâsivâyâ karşı hürriyet doğru orantılı olup kişi, Allah'a muhabbeti mesabesinde mâsivâdan özgürdür.⁵¹³ Kuddûsî, Allah'ın muhabbetine ulaşmada gayr-i ilâhî engelleri aşmanın ve sûfînin, seyr u sülûkunda ayaklarına dolanan bağlardan arınmasının yegâne yolunun aşk olduğunu beyitlerinde sıklıkla ifade eder. Aşağıdaki beyitte Kuddûsî, sûfînin vuslatına mani olan engelleri aşk ile ortadan kaldırmasını istemektedir:

Aramızda sivâ tağı olubdur vuslata mâni'

Küliing-i 'ışk-ıla anı bana deldirsene olmaz mı?

Mâşûkına elbette iner 'âşık eğer kim

Ağyârını terk eyleyüben gitse yolınca⁵¹⁴

Sûfîlerden Cüneyd-i Bağdadi (ö. 297/909), muhabbetullahı, “*kalbin meyletmesidir*”⁵¹⁵, şeklinde ifade ederek bu meylin dünyevî her türlü angajmanlardan sıyrılmak yoluyla Allah'a doğru bir yöneliş olduğunu ve bu yönelişin olmadığı kalpte Allah'a tutkuyla bağlanma hali olan aşk nurunun doğmayacağına vurgu yapmaktadır. Nitekim kişi, bakışını hangi tarafa çevirirse göreceği manzara ancak baktığı yön ile sınırlı olur. Bu sebeple Kuddûsî, “*Allah onları sever ve onlar da Allah'ı sever*” (*el-Mâide 5/45*) ayetinde de ifade edildiği üzere mü'minlerden yalnızca Allah'ın muhabbetine talip olanların bu sevgiye ulaşabileceklerini ve ancak o kimselerin, “*Allah sizi sever ve günâhlarınızı bağışlar*” (*Âl-i İmrân 3/13*) bu sevgiyle arınabileceklerini ifade etmektedir.

⁵¹² Muhyiddin İbn'ul-Arabî, *İlâhî Aşk*, çev. Mustafa Kanık, 20. bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 37.

⁵¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, 1. bs. (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2011), 97.

⁵¹⁴ Kuddûsî, *Divân*, 152.

⁵¹⁵ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 128.

Allah'ı seven eylemez ağyâr ile sohbet

Ağyârı seven kande ide yâr ile ülfet⁵¹⁶

Mülki gözi görmez mâlikini görenin

Kird-i sivâdan kamu taht-ı dili boş olur⁵¹⁷

Allah'ı yaşamak suretiyle hatırlayıp anan, ilâhî muhabbetin hazzına eren sûfinin gönlünde bambaşka pencereler açılır. Bu pencerelerden varlığa bakan kimsenin mâsivâyâ meyli kalmaz. O, maddenin varlığı ve yokluğunun kendisi için bir olduğu, asıl özgürlüğe kavuşur.⁵¹⁸ Nitekim nefsin prangalarından kurtulamayıp Allah'la varoluş ortaya koyamayan sûfinin, Hakk'a vuslatından bahsetmek mümkün değildir. Sûfilere göre, gayr-i ilâhî olana meyli olanın âşıklık iddiasında bulunmaması gerekir. Sûfi, seyr u sülûkunda kendisine engel teşkil eden her türlü arzu ve istekten sıyrılmasını sağlayacak ritüellere sınıksız sarılmalı, bulunduğu durumdan şikâyet etmeden sabretmelidir.⁵¹⁹ Kuddûsî, ilâhî sevgiye mahzen olan gönlün ancak aşk suyuyla kir ve pastan arılabileceğini aşağıdaki şiirinde dile getirir:

Dilde kir û pas her ne var ise

Komayub zerre sildin 'ışkınla⁵²⁰

Gaflet hallerine gark olan kalp, bir takım vesvese ve bozuk düşüncelerle tıpkı paslanıp tozlanmış bir aynanın hakikati yansıtmaması gibi karşılaştığı durumların kendisi için doğru olup olmadığını ayırt edemez.⁵²¹ Bu durum Kur'ân'da “*Onların duyan kulakları Hakk'ı duymuyor, konuşan dilleri Hakk'ı konuşmuyor ve gören gözleri hakikati görmüyor. Bu sebeple Hakk'a dönemiyorlar*” (el-Bakara 2/18) şeklinde ifade edilir. Kuddûsî'ye göre mü'minlerin Allah'a olan bağlılıklarını bozan etmenlerin

⁵¹⁶ Kuddûsî, *Divân*, 752.

⁵¹⁷ Kuddûsî, *Divân*, 708.

⁵¹⁸ Michaela Mihriban Özelsel, *Kalbe Yolculuk-Alman Psikoloğun Hac Günlüğü ve Bir Manevi Uyanışın Hikâyesi*, çev. Seda Çiftçi, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003), 112.

⁵¹⁹ Mustafa Öztürk, “Divan'ı Bağlamında Fuzûlî'de Sevgili Kavramının Beşerî ve İlahî Boyutları İle Sevgiliden Şikâyet”, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of SocialSciences)* 1/1, (2017):41-59.

⁵²⁰ Kuddûsî, *Divân*, 180.

⁵²¹ Mahmud Esad Erkaya, “Tasavvufî Eğitim Metodu Olarak Halvet (Gümüşhânevî Örneği)”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, (Kasım, 2016): 1505-1515.

başında gönüllerini mâsivâyâ gark etmeleri gelmektedir. Nitekim mâsivâ, kulun maslahatlarına ve mutluluğuna perde olup kalbini Allah'tan uzaklaştıran her şeydir.⁵²² Allah, mâsivâyâ bağlılığı Kur'ân'da örümcek ağına benzetmektedir, “Allah'tan başka (varlıkları, güçleri) sığınak kabul edenlerin durumu, kendisine ağ ören örümceğin durumuna benzemektedir. Çünkü barınakların en zayıfı örümceğin ağıdır. Keşke bunu anlasalardı.” (el-Ankebût, 29/41) Aşağıdaki beyitlerde de Kuddûsî, varlığın varoluş gayesinin aşk ve Allah'ı hakkıyla tanıma bilgisi olan irfan olduğunu ifade ederek mü'minleri en büyük şeref olan bu iki değere davet etmektedir:

Zâhidâ gel 'ışka âr ol eyleme 'âr û 'inâd

'Işk û irfân oldı ins û cini îcâddan murâd

Şol ki 'ışka dil virüb 'uryân olan izzet bulur

Zühd û ilmîne irişür 'âkibet anın kesâd⁵²³

Kur'ân'da Allah, geçici olana aldanıp maddeyi tağut edinen kimseleri “Hevâsını kendine tanrı edineni gördün mü” (el-Furkan, 25/43) diyerek dikkatleri “hevâ” kelimesine çeker. Böylece Allah, kusurlarını görmeyip onları bir erdem sanıp put edineni kınamış başka yerlerde ise onları kör, sağır ve dilsiz olarak nitelemiştir.⁵²⁴ Seküler dünyanın cezbediciliğine kapılan insan esasen hayatının gayesini kaybedip bir o yöne bir bu yöne yalpalanmakta, rotasız bir geminin hedefe ulaşamaması gibi yaratılış gayesinden günden güne uzaklaşmaktadır. Zira gayr-i ilâhî bağların tümü insanı metâ ve negatif davranış kalıplarına indirgeyerek insanın özbenliğini temsil eden fitratını hiçe saymakta ve onu metâlaştırmaktadır.⁵²⁵ Oysaki kişi, kalbini ruhun erdemi olan aşka bıraktığı zaman gayr-i ilâhî olanla pürsümüş beşerî benliğinden tıpkı bir yılanın mevsimi geldiğinde derisini değiştirmesi gibi sıyrılıp ilâhî bir benlikle yenilenir.⁵²⁶ Kuddûsî'ye göre insanın idrak merkezi olan kalbin ilâhî muhabbete hazır

⁵²² Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 171.

⁵²³ Kuddûsî, *Divân*, 296.

⁵²⁴ el-Bakara, 2/18, 171.

⁵²⁵ İsmail Göktürk, “Medeniyetin İhyası İçin İnsanın İnşası”, *Terkip ve İnşa Dergisi* 1, (Ocak 2017): 605-610.

⁵²⁶ Julian Baldick, *Mistik İslâm Sufizme Giriş*, çev. Yusuf Said Müftüoğlu, (İstanbul: Birey Yayıncılık 2002), 31.

hale gelip “Biz, kalbini açıp ferahlatmadık mı, belini büken yükünü üzerinden alıp kaldırmadık mı” (el-İnşirâh, 94/1-3) ayetinde “yük” olarak kastedilen mâsivâdan arınmasının yolu, insanlardan kalbî bir kopuştur.⁵²⁷ Bu kopuşu sağlayamayan kimseler, Allah’la bir varoluş ortaya koyamadığı gibi hırs ve tamaha kapılıp dünyevî huzuruna da halel getirir:

Virdi ‘alâik fitnessi dahi huzûrîma halel

Gökde iken gönlüm yine düşüb ve dün oldu bugün

Dünyâyâ meyl itmez idim oldum tama’-kâr û harîs

Şimdi işim hırs û tama’ hem ehl-i dünyaya rükûn⁵²⁸

Kuddûsî’nin düşüncesinde renksizlik, insan ruhunun madde sevgisinden arınıp beşerîyetten sıyrılarak maneviyatta yüksek ve ileri bir makam olan aşka ulaşmaktır. “Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ın boyasından daha güzel olan kimdir?” (el-Bakara 2/138) Allah’ın nuru mutlak olup renk ve şekillerden âridir. Ancak eşyada tecellilerini görmek mümkündür. Cüneyd’i Bağdadi’ye öğrencileri, “Hakk nasıldır?” diye sorduklarında şöyle cevap vermiştir: “Suyun rengi yoktur, suyun rengi kabının rengidir.”⁵²⁹ Bundan dolayıdır ki, Hz. Musa (a.s) döneminde şirk, küfür ve delaleti temsil eden Firavun ve onu takip eden halkı Nil nehrinden su aldıklarında su onlar için necis olup gözlerine kan olarak görünüyordu. Oysa Hakk’ı temsil eden Hz. Musa’nın (a.s) kavmi için ise Nil Nehri saf ve berrak olarak görünmekteydi. Renk burada iman ve inkârı temsil etmektedir. Sûfî, gaflet perdelerini araladıkça Allah’ın tecellilerini, ilâhî esmaları değişik mertebelerde müşahede eder.⁵³⁰

Mâsivânın rengini boz gel boyan ‘ışk mûyına

Çağlayub ak turma siller gibi ‘irfân cûyına⁵³¹

⁵²⁷ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 210-211.

⁵²⁸ Kuddûsî, *Divân*, 630.

⁵²⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 321.

⁵³⁰ Schimmel, *Tasavvuf Notları*, 45.

⁵³¹ Kuddûsî, *Divân*, 842.

Kuddûsî'ye göre mü'minlerin ihlasla yaptıkları ibadet, taat ve riyazat gibi dini ritüellerle meydana gelen, ilâhî muhabbet, onların idraklerinin önündeki mâsivâ perdesinin kalkmasını sağlayıp her eşyada Hakk'ın tecellilerini görmelerini sağlamaktadır. Ancak bu durum sürekli bir mücâhede halini gerektirmektedir. Nitekim mâsivâ büsbütün ortadan kalkmış olmayıp kişinin ilâhî benliğine dair iradesi beşerî benliğe hâkim olmaktadır. Bu konuda İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624), güneş ışığını gören kimsenin yıldızları görmemesine benzetmektedir.⁵³² Burada güneş ışığı yıldızların hükmünü ortadan kaldırmış olsa da yıldızlar büsbütün ortadan kaybolmuş değildir. Ne zaman ki güneş aydınlığını geri çekse yıldızlar tekrardan beliriverir. Bu sebeple Kuddûsî, sûfilerin mâsivâyâ karşı sürekli bir uyanıklık hali olan yakaza halinde olmalarını istemektedir.

'Âşık-ı dîdâr olan meyl-i sivâ eylemez

Levha-ı gönülde dost çehresi menkûş olur

Mültefit olur mu hiç 'âşık-ı zât gayriye

Bakmaya ağıârâ bî-tâkat û bî-tuş olur

Mülki gözi görmez mâlikini görenin

Kird-i sivâdan kamu taht-ı dili boş olur⁵³³

Kuddûsî'ye göre insanın elestteki öz benliğine doğru yaptığı yolculukta kurduğu ilişkiler büyük önem arz etmektedir. Kişinin seyr u sülûku ilerleten yahut sekteye uğratan önemli unsurlardan biri de kimlerle beraber olup kimleri kendisine muhatap seçtiğidir. Tasavvufî açıdan da insan ilişkilerinin gayesi hakikate varmaktır. Aksi takdirde kişi tıpkı el yordamıyla birbirini yoklayan âmâ kimseler gibi bitmez tükenmez bir hararetle “Can”ı tende arar ve ömrünü bir hiç uğruna feda eder.⁵³⁴

⁵³² Çetindağ, *Doğuda Aşk Bir Başkadır*, 236.

⁵³³ Kuddûsî, *Divân*, 708.

⁵³⁴ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, 17. bs, (İstanbul: Kaknüs Yayınları 2017), 243.

3.3. Dünyanın Kalbi Meşgul Etmesi

Dünya kelimesi sözlükte, “yaklaşmak, yakın olmak” gibi anlamlara gelmekte olup tasavvuf literatüründe, “kişiyi Allah’tan uzaklaştıran her şey” için kullanılmaktadır.⁵³⁵ Kur’ân perspektifinden dünya kelimesine baktığımızda ise bu kelime genellikle tek başına kullanılmayıp “dünya hayatı” şeklinde sıfat olarak kullanılmaktadır.⁵³⁶

Kur’ân’da Allah, dünya için “*Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâta çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah’ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldaticı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.*” (el-Hadid, 57/20) buyurarak mü’minlerin kısa, geçici ve aldaticı olanı ebedi ve gerçek olanla değişmemelerini istemektedir. Genel olarak dünya ile ilgili ayetlerin muhtevasına baktığımızda, dünya her ne kadar yukarıdaki ayette geçen özellikleriyle tanımlansa da, özünde dünya kötülenmeyip önemsizleştirilmemektedir. Dikkat çekilen husus dünyanın kısalığı ve aldaticı güzelliğine aldanıp gerçek maşuk olan Allah’a karşı kişilerin gafil kalmalarıdır. Yoksa dünya Said b. Cübeyr’in (ö. 94/713) ifade ettiği gibi, “*Seni ahireti talep etmekten alıkoyup meşgul ederse aldaticıdır; seni Allah’ın rızasını ve ahireti talep etmeye çağırırsa ne güzel vesile ne güzel nimettir*”⁵³⁷ şeklinde iki yönlü bir hakikattir.

Tasavvuf ilmi, dünya hayatı ve dünya hayatına dair meşgâleleri sûfilerin ruhî tekâmülünün önündeki birer engel olarak değil, seyr u sülûktaki tecrübelerinin mekânı, hayatın bir parçası olarak görmeyi öğretir.⁵³⁸ Nitekim “*el kârda gönül Yâr da*” düsturuyla hareket eden sûfiler, gündelik sorumluluklarından kaçınıp münzevî bir hayatı yaşamak yerine, bu sorumlulukları başkalarından daha iyi bir şekilde yerine getirmeye gayret ederler. Çünkü sûfî, hayatın cezbedici süsüne kendini kaptırmadan Allah’ın kendisine bahşettiği idrakla hareket edip eşyanın hak ve hukukuna en iyi

⁵³⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 135.

⁵³⁶ İbrahim 14/27; en-Nahl 16/108; el-Kehf 18/28; et-Tâhâ 20/72; el-Fâtır 35/5; eş-Şûrâ 42/36; el-Hadid 57/20.

⁵³⁷ Ömer Faruk Yavuz, “Kur’ân Perspektifinden Dünya Ahiret Bütünlüğü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV/3, (2006): 167.

⁵³⁸ Frager, *Kalp, Nefis ve Ruh*, 39.

şekilde riayet edendir. Böyle bir şuurla hâl yaşamak, kişinin Allah'ın sevgisini kazanmasına vesiledir.⁵³⁹

Kuddûsî'nin tasavvuf düşüncesinde sûfî, “*Ben sadece Allah'a ibadet etmek ve O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben yalnız O'na çağırırım ve dönüşüm de O'nadır.*” (er-Ra'd, 13/36) ayetinin gereğince bir yaşam ortaya koyandır. Kuddûsî'nin, “*mal sana gülse de sen ona gülme*”⁵⁴⁰ deyişi, onun aldatıcılık ve geçicilik yönüyle dünya hayatına karşı ortaya koymuş olduğu tavrı açıklamaktadır. Kuddûsî'ye göre eğer kişi, vuslatı talep edip Allah'ın rızasını kazanmak istiyorsa o kimse bakışını dünya ve ahiret nimetlerinden çekmelidir.⁵⁴¹ Nitekim Kuddûsî, kalbi Allah'tan alıkoyan, dünya ve dünyaya ait olan mal, mülk ve servetin sûfîninsülûkunda bir engel olduğunu, aynı şekilde ahiretteki ziyneti ve süsleri için ibadet etmeye çalışanların da kendileriyle Allah'ın arasına perde çektiklerini ifade etmektedir. Fakat Allah dostlarının bu ikisine de meyletmeyip sadece Allah ile huzur bulduklarını şiirlerinde belirtmektedir:

Ehl-i dünya cem'-i sîm û zer ile eyler ferah

Ehl-i 'ukbâ ziyet û ziver ile eyler ferah

Ehl-i Mevlâ ikisinden cife-veş nefret eder

*İstemez mülkü mâlı bihter ile eyler ferah*⁵⁴²

Kuddûsî'nin manevi mürşidi Mevlânâ'nın, Mesnevî'de, “*Dünyayla bağını kopar, maddeye olan bağlıktan kendini kurtar da, hür ol, ey oğul ne zamana kadar altının, gümüşün esiri olacaksın?*”⁵⁴³ diyerek dikkatlerimizi çektiği önemli buhranlarımızdan biri olan, maddeye esaretten ancak Allah'a duyulan katışıksız bir aşk ile kurtulabiliriz.⁵⁴⁴ Kuddûsî'nin şiirlerinde mü'minleri defaatle davet ettiği asıl

⁵³⁹ Ali Bolat, “Muhasibi (ö. 241/855)'nin el-Mekasib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakiki Zühd Anlayışı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 11, (Ankara 2003): 177-196.

⁵⁴⁰ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 166.

⁵⁴¹ Kuddûsî, *Hazinetü'l-Esrar ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, 260b.

⁵⁴² Kuddûsî, *Divân*, 348.

⁵⁴³ Kadir Özköse, *Aşk Derdi-Mesnevi'den Hikâyeler*, (İstanbul: Ufuk Yayıncılık, 2011), 49.

⁵⁴⁴ Hülya Küçük vd., “Râbia el-Adeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34, (İstanbul: 2007), 380-382.

özgürlük, kişinin her türlü arzu ve ihtiraslarından gönlünü arındırıp yalnızca Allah'ın muhabbetine yönelmesiyle mümkün olmaktadır.

Garaz 'ukbâ ise kardaş bu cem'-i sîm û zerden geç

Eğer dünyâ ise cennât-ı huld-ı bî-kederden geç

Eğer Mevlâ ise maksûd nidersin gayriye meyli

Ana ikbâl-i külli it sivâsına nazardan geç

Dirersin cife-i murdârı dirsın 'âşık-ı Hakkam

'Azîzîm gel bu tarzı ko bu kâr-ı pür-zarardan geç⁵⁴⁵

Kuddûsî, bu âlemi, bir padişahın halkına sunmuş olduğu bir ziyafet sofrasına benzetir. Halk sofradaki her bir nimette, padişahın cömertliğini ve halkına olan sevgisini görür. O sofraya, halka padişahın sıfatlarını yansıtan adeta bir aynaya dönüşür. Oysaki halk, sofradaki nimetlere muhabbet besleyip padişahı gafil olursa hüsrana düşer. Kur'an'da Allah, "Bu dünyada Allah'ı tanımayanlar, ahirette de kör olup yolunu şaşırırlar" (el-İsrâ 17/72) buyurarak mü'minlerin varlık âlemindeki tüm mevcudatın ve oluşan bütün fenomenlerin arkasındaki Yaratıcının ilminden ve gücünden bihaber olmamalarını istemektedir. Kuddûsî, bu konuda mü'minlerin Allah'ın hükümlerine göre bütüncül bir hayat anlayışına sahip olup "dünya, ahiretin tarlasıdır"⁵⁴⁶ bağlamında dünyayı ele almalarını ister. Aşağıdaki beyitlerde de Kuddûsî, düalistik bir hayat anlayışına sahip kimselerin hüsranda olduklarını ifade eder:

Buyurdun dünyada kör olan pes 'ukbâda kördür

Seni her zerrede kim görmez anın işi hüsr

Kamu eşyâ sana kulluk iderler şübhemîz yok

⁵⁴⁵ Kuddûsî, *Divân*, 294.

⁵⁴⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-Hâfâ*, I, 412.

*Sana mal'lûm-durur cümle velâkin bize pinhân*⁵⁴⁷

Kuddûsî, dünyayı anlamının yolunun insanın kendini bilmesine, tanımına ve anlamasına bağlar. Zira insan, varlık olarak, Allah'ı en güzel şekilde yansıtan bir aynadır. Nitekim Allah, insana, “*kendi ruhundan üflemiştir*”(el-Hicr, 15/56) hakikatiyle, insanı varlıklar arasında özel bir konuma yükseltmiştir. Sâlikin tek gayesi Hakk'a vuslat ise, nefsanî hevâ ve heveslerden sıyrılarak, ilâhî benliğine/ruhuna doğru yol almalıdır. İnsan kendisi dışında kalan mahlûkatın yaratılış sırrına vâkif olup, eşyanın mahiyetini doğru bir şekilde idrak edebilirse, o zaman kişi kendini tanımış olur. Benliğini gerçek anlamda ortaya koyabilen sûfî, seyr u sülûk yolundaki basamakları gayr-i ilâhî olana takılmadan kolaylıkla geçebilir. Sûfnin dünyevî/Allah dışı arzu ve isteklerinden korunup mâsîvadan uzaklaşarak kendini ve dolayısıyla Rabbini tanımakla ulaştığı ma'rifet bilgisi, onun biyolojik ihtiyaçlarından daha elzemdir. Bu konuda Kuddûsî, “*Sûfnin 'nefs' mücadelesindeki amacı; eşyaya nefsi ile boyun eğen insanı, eşyayı ona boyun eğdiren bir 'Yaratıcı benlik' haline getirmektir*”⁵⁴⁸ diye belirterek insan ile eşya münasebetinin olması gereken halini açıklamıştır.

Sevinme ey birâder şu cihânın gülşenine

Sakın aldanmayı anın güline bülbüline

Virüben kendine zîneti der sihr ile meftun

Sonunda indirir virmez mehil zîr û zemîne

Anın Hallâkına ikbâl idüib terk it sivâsın

*Eğer dirsen ki yanmayam cahîmin ateşine*⁵⁴⁹

Kuddûsî'nin yüzyıllar boyunca halk arasında rağbet görüp sevilmesinin, şiiirlerinin dilden dile aktarılmasının en önemli sebeplerinden birisi de onun sevgi üzere

⁵⁴⁷ Kuddûsî, *Divân*, 574.

⁵⁴⁸ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 154.

⁵⁴⁹ Kuddûsî, *Divân*, 322.

kurulu olan bir yaşantı ortaya koymasındır. Nitekim onun nazarında, zâhid kimselerin kötiledikleri, ibadetini kendisine en büyük sermaye edinmiş âbidlerin ise sırtını döndükleri âlem, güzelliklerle dolu ve pekçok hikmete mebni oluşuyla fevkaladedir. Kuddûsî, kendisine bir sevgi dini, sevgi dünyası kurmuş olan ve: “*Benim dinim sevgi dinidir, ben sevgi kablesine yöneldim*” diyen İbnü’l-A’râbî (ö. 341/952)⁵⁵⁰ gibi sevgiyi hayatının merkezine koymaktadır. Şiirlerine baktığımızda onun kendisini insanlara aşkı, muhabbeti anlatmaya memur olarak gördüğünü ve dolayısıyla buna kendisini aşkla dönüştürmekle başladığını görmekteyiz:

Dilimde zikri kalbimde fikri

Özimi ana tavsîle⁵⁵¹ geldim

Bed huylarımı ‘ışk himmetiyle

Hulk-ı hamide tahvile geldim

Zühdün safâsını bulamadım hergiz

‘İşkî kamuya tafsile geldim⁵⁵²

Kuddûsî’nin şiirlerinde kişiyi Allah’tan alıkoyan engellere baktığımızda onun özellikle vurgu yaptığı noktalar mal, makam, kadın ve evlattır. Nitekim Kur’ân’da da Allah, “*İnsanlara kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş yığınları, salma atlar, davarlar, ekinler kabilinden aşırı sevgiyle bağlanan şeyler çok süslü gösterilmiştir. Hâlbuki bunlar dünya hayatının geçici faydalarını sağlayan şeylerdir. Oysa varılacak yerin (ebedî hayatın) bütün güzellikleri Allah katındadır.*” (Al-i İmran 3/14) buyurmakta ve yine bu minvalde yer alan pek çok ayette dünya nimetlerinden en çekici olanlarının mal, mülk, kadın ve evlat olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda bu nimetlerin amacına uygun kullanılmadığı takdirde süflileşip kişileri Allah’ı anmaktan alıkoyan birer fitne olduklarını haber vermektedir.⁵⁵³ Zira kişinin ağıyâra meyli ve

⁵⁵⁰ Çetindağ, *Doğuda Aşk Bir Başkadır*, 101.

⁵⁵¹ Tavsîl: Ulaştırma.

⁵⁵² Kuddûsî, *Divân*, 114.

⁵⁵³ el-Enfal 8/28; el-Kehf 18/46; el-Hadid 57/20; et-Teğabun 64/15.

muhabbeti, onu ilâhî mesajın ortaya koyduğu değerlere karşı kayıtsız kılabilmektedir.⁵⁵⁴ Kuddûsî, mü'minlerin, Allah'ı yaşamak suretiyle anması olan zikirle, gaflete karşı uyanık olmalarını ve kişinin sultan dahi olsa makam ve mevkiye muhabbet beslemeyip Allah'ın sevgisine talip olmalarını istemektedir:

Zikr eyleye dâ'im çalısub olmaya gâfil

Fâriğ ola emlâk û düir ü sîm ü zerinden

Şâh olsa dahi dünyaya itmeye mahabbet

*Usana kamu u taht-ı la tâc û kemerinden*⁵⁵⁵

Yukarıdaki beyitlerde de ifade ettiği üzere Kuddûsî, sûfilerin dünyanın cezb ediciliğine aldanmayıp gayr-i ilâhî olana karşı uyanık olmalarını istemektedir. Nitekim dünya nimetlerine karşı kalbinde arzu ve istek bulunduran kimsenin Allah'ın aşkına ulaşması ve bu kişilerin gönlünde ilâhî nûrun yansımalarını görmek mümkün olmadığı gibi dünya sevgisinin ahiret sevgisine nispeten daha fazla olması kişiyi küfre kadar götürebilmektedir.⁵⁵⁶ Allah, bu hakikati, “Bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır”⁵⁵⁷ buyurarak ortaya koymaktadır. Tarihte dünyevîleşmenin prototipleri olan Nemrut, Karun, Firavun ve Şeddadların hazin sonlarını örnek veren Kuddûsî, şiirlerinde mü'minlerin bu kimselerden ibret almalarını istemektedir.

Şol mürâ'î zâhidîn aldanma hay ü huyına

*Çünriyâ hoş gelmez aslâ kird-gârın huyına*⁵⁵⁸

Çife-i dünyaya her kim ki mahabbet eyler ol

*Kopısar Kârûn ile Nemrûd ile Şeddâd ile*⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Mustafa Öztürk, “Kur’ân’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevî Hayatın Anlamı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16, (2006): 71.

⁵⁵⁵ Kuddûsî, *Divân*, 578.

⁵⁵⁶ İbrahim, 14/3; en-Nahl, 16/105-107.

⁵⁵⁷ el-Ahzab 33/4.

⁵⁵⁸ Kuddûsî, *Divân*, 842.

⁵⁵⁹ Kuddûsî, *Divân*, 60.

İslâm dini, mü'minlerin dünya ve ahiret mutluluklarını sağlayan ilâhî kurallar bütünüdür.⁵⁶⁰ Kuddûsî'ye göre mü'minler, Allah'la bir varoluş ortaya koyma adına dünyevî angajmanlardan arınıp yaşadıkları takdirde dünya hayatı adeta ilâhî bir armağana dönüşür. Zira Allah, her şeyi insan için,⁵⁶¹ insanı da kendisi için yarattığını ifade edip, bu âlemi hakikat âlemine giden ve en nihayetinde sûfinin gayesi olan vuslata ulaşmasında bir köprü olarak görmemizi ister.⁵⁶² Bu konuda nasıl dua edeceğimizi de yine vahiyle “*Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver*” (*el-Bakara 2/201*) hükmüyle bize bildirir. Kuddûsî, Allah sevgisinin tüm değerlerden üstün bir mahiyette olduğunu ve her iki dünyanın da bu muhabbete ulaştıracağı mukabilde değer kazanacağını; gaflete sevk edeceği nispette de süflileşip değersizleşeceğini ifade eder. Bu perspektiften mecazî aşka bakılırsa, Kuddûsî'nin aşağıdaki beyitlerinde ifade ettiği üzere, mecazî aşk hakiki aşka eşdeğer olur:

‘Işk-ı mecâzî kantara ‘ışk-ı hakikiye işit

Zann itme sûfî ‘ışk ‘abes Mecnûn ‘abes Leylâ ‘abes

Zemm eyleme dünyâyı çün ‘ukbâya oldur armağan

Tahsîl-ı zât iden mücâhid der mi hiç dünya ‘abes⁵⁶³

3.4. Kuddûsî'nin Zühd ve Zâhide Getirdiği Eleştiri

Zühd, sözlükte bir şeyden yüz çevirmek, eşyaya ilgi ve alaka duymayıp değersiz görmek, rağbet etmemek gibi anlamlara gelir. Tasavvuf literatüründe ise, Allah dışındaki her şeye, yani dünya/mâsivâ denilen gayr-i ilâhî her arzu ve istekten tamamen soyutlanmaktır.⁵⁶⁴ Sûfîlerin “*el kârda, gönül Yârda*” düsturuyla, dünyada Allah'ın insan için yaratmış olduğu her nimetten ilâhî ölçüye göre faydalanmaktır.

⁵⁶⁰ Mehmet Demirci, “Zâhidlik nedir? Dünya-Ahiret Dengesi Nasıl Kurulur?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV, (1987): 105-128.

⁵⁶¹ el-Bakara 2/29.

⁵⁶² Zafer Erginli, “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2, (2006): 112.

⁵⁶³ Kuddûsî, *Divân*, 720.

⁵⁶⁴ Semih Ceyhan, “Zühd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44, (İstanbul: DİA, 2013): 530-533.

Kur’ân’da Allah, mü’minleri: “*Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir*” (el-En’âm 6/32), “*Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan vesilesidir*”(el-Enfâl 8/28) ayetleriyle ağıyâra karşı uyarmaktadır. Nitekim Allah’ın mü’minlerden istediği, insanın istifadesi için yaratmış olduğu sayısız farklı türden nimeti, O’nun koyduğu ilâhî iradeye göre kullanmasıdır. Ancak bu şekilde davranmak kişi için gerçek anlamda zühd olur. Başka bir ayette de Allah, dünya hayatında insanlara verdiği nimetlerin mislince kendi istikâmetinde yürüyen dostlarına kendi indinden daha fazla olduğunu şöyle beyan etmektedir: “*Dünyanın metaı azdır ahiret ise muttakiler için daha hayırlıdır.*”(en-Nisâ 4/77)

Kuddûsî’ye göre, Allah’a tutkuyla bağlanan ve hayatını O’nun hükümlerince yaşayan “âşık” insanı, gerçek “ma’şuk” olan Allah’a ulaştıracak yegâne hakikat, aşktır. Ancak bu aşkı elde edebilmek, ilâhî iradeye tam teslimiyet ve bu iradeyi sürekli bir şekilde kesbetmekle olur. Dolayısıyla sûfinin ilâhî hayatın kendisi olan aşkı, tadabilmesi için, Allah’a sülûkunun gereklerini yapması gerekir. Sûfinin kalbi, Allah’la bütünleşmesine yardımcı olacak bütün tasavvufî hâl ve makamlarla gayr-i ilâhî olandan arınarak, Allah hükümlerinin yaşanması için hazır hale gelir. Aksi takdirde ağıyarın kalıntılarını üzerinden atamamış kalp, ilâhî tecellileri yansıtan bir ayna olamayacağı gibi hakikatleri de idrâk edemez. Bu yönüyle zühd hayatı, mâsivâ/dünyevî denilen Allah dışındaki bağlardan özgürleşme itibariyle sûfilerin sülûku için gerekli olan bir eylemdir. Ancak Kuddûsî’nin beyitlerinde sıklıkla tenkit ettiği kimseler, elinde bulunmayan her türlü dünyevî arzu ve isteklere gönülden bir muhabbet besleyen zahîd, vâiz, hatip, sûfî ve mürşid sıfatlı kişilerdir.⁵⁶⁵ Böyle kimselerin ilâhî hayatın mayası olan aşktan mahrum olduklarını ifade eden Kuddûsî, bu kişilerin ihlâstan yoksun olarak yerine getirdikleri ibadetlerinin gurura ve kibre sebebiyet vermesinden dolayı ibadetlerinin ilâhî aşkın önünde büyük bir engel olduğunu da beyitlerinde dile getirir:

Zâhidin ‘ucb û gururıdır iden ‘ışkından cüdâ

Kendini müflih sanub hizlân ile eyler ferah⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 440.

⁵⁶⁶ Kuddûsî, *Divân*, 346.

Kuddûsî'nin şiiirlerinde çokça eleştirdiği zâhid kişi, yukarıda ifade edildiği gibi Allah'a bağılılığın özü olan aşk ve ihlâstan mahrum olup, ahiret uğruna dünyadan el etek çeken kimsedir. Sûfilerden birinin, "Allah'ım! Seninle meşğûl olmam, Senden uzak düşmeme sebep olmasın. Önceleri talebim yok iken benimle idin; şimdi beni, Seni talep etmekle meşgul et"⁵⁶⁷ diye dua etmesi zühdün görünürde Hakk ile görünen ancak netice olarak Hakk'tan uzaklığa sebebiyet verebilecek bir ritüel olduğunu örneklemeindedir. Nitekim zâhidin gayesi, Hakk'a vuslat olmayıp o cenneti arzulayan, cehennemden de korktuğu için zühd hayatına yönelen kimsedir.⁵⁶⁸ Dolayısıyla zâhidin zühdü, içinde nefsin hâkimiyetinin olduğu kâr ve zarar muhasebesinin yapıldığı hasbi/gönülden değil, hesabî bir eylemdir. Oysaki âşık sûfî için cennet ile cehennem birdir. O bir elinde suyla cehennem ateşini söndüren diğer elinde ateşle de cenneti yakan ve Allah'la arasına perdeler girmesine müsaade etmeyen kimsedir. Onun tek arzusu, Hakk'a vuslattır. Bu yönüyle Kuddûsî'nin düşüncesinde aşk, tasavvufî mertebelerin en üstünü ve en şerefliisidir.⁵⁶⁹ Aşk; saf, berrak ve hesapsız bir teslimiyettir:

Devlet-i 'uzma imiş 'ışk nâ'il oldum ben ona

Gözime görünmez oldımâ'adâsı yârimin

Ben sanurdum zühd ü takvâ ile yâre irilür

Bildim ancak 'ışk-ılalikâsı yârimin⁵⁷⁰

Kuddûsî gibi aşk ve muhabbetle bekâ bulan mutasavvıflar, zühdü sadece dünyevî olanı bırakmak olarak görmeyip, Hz. Peygamber'in (s.a.v); "*Dünya ahiret ehline haramdır. Ahiret dünya ehline haramdır. Allah ehline ise ikisi de haramdır*"⁵⁷¹ rivayetiyle ortaya koyduğu hakikate binaen uhrevî olanı da terk etmek olarak görürler. Zira vuslata ulaşmak, dünya ve ahiret nimetlerinin üstünde ikisiyle de kıyas edilemeyecek büyüklükte bir öneme sahiptir. Kuddûsî, zâhidin cehennem endişesi,

⁵⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, 111.

⁵⁶⁸ Kuşeyri, *er-Risâle*, 115.

⁵⁶⁹ Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, 237.

⁵⁷⁰ Kuddûsî, *Divân*, 614.

⁵⁷¹ Aclûnî, *Keşfu'l Hâfâ*, I, 493.

cennet ümidiyle ihlâs ve muhabbetten uzak bir formda yapılan bin yıllık ibadetinin âşik denilen Allah dostlarının bir anlık hâline eşdeğer olamayacağını ifade eder:

Bir lahza ‘ârif sohbeti uşşâka virir hayreti

Hem zikr ile ünsiyeti bin yıl ‘amel uymaz ana⁵⁷²

Bil murâ’î zâhidin a’ mâli benzer meyyite

Cânu olmayan şehi evlâdı tahtında komaz⁵⁷³

Kuddûsî’nin şiirlerine baktığımızda, o, Allah’ı kendi nefsi isteklerine göre yaşamayı gaye edinen ve bu haline “zühd”, kendisine de “zâhid” diyen kişinin zühdünü ilâhî aşkın önünde bir engel ve perde olarak görmekte olup bu sebepten ötürü zâhidi, zühdünden dolayı sıklıkla eleştirmektedir. Zâhidin gönlü, yaptığı ibadetlerin karşılığı olacak bağışların arzu ve isteği ile dolduğu için Allah’ın muhabbetine yer kalmaz. Allah bu konudaki hükmünü açık olarak beyan etmektedir: “*Allah bir kimsenin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır*”(el-Ahzab 33/4) sûfinin gönlü cennet nimetleri dâhil olmak üzere gayr-i ilâhî olandan arınmadığı sürece ilâhî aşkın oraya yerleşmesi mümkün olmamaktadır. Zâhidin ihlâsa dayalı olmayan ibadet ve amelleri, onun gurur ve kibir kaynağı olup kendisini delâlete sürükler. Kuddûsî, bu durumda olan sûfiyi leşin etrafında pervaneye dönen kargalara benzeter:

Zühd ü Takvâ ‘ilm û a’ mâl gerçi hoş lâkin eğer

Sâhib-i kibr û riyâ eyleser dirler ona zağ

Bülbülün yeri gülüstan olmasına ‘ışk sebeb

Cîfenin etrafını cevlânidr miskin kelağ⁵⁷⁴

Kuddûsî’ye göre, kişi ibadetlerini, insanların beğenisini kazanmak gayesiyle yapıp bu ibadetlere riya karıştırırsa, o kimse büyük günahlardan olan şirke bulaşmış

⁵⁷² Kuddûsî, *Divân*, 194.

⁵⁷³ Kuddûsî, *Divân*, 782.

⁵⁷⁴ Kuddûsî, *Divân*, 330.

olur.⁵⁷⁵ Ancak sūfi, ma‘rifet ilmine ulaşıp onunla amel ederse, ibadetlerini riyâdan koruyabilir. Kuddûsî, ma‘rifete ulaşmanın ancak aşk ile mümkün olduğunu ifade eder. Mutsavvıfların konu edindiği aşk, Allah’ı bir bütün olarak her anında yaşamının hazzıdır. Aşksız zâhid, kanatsız kuş misalidir. O, kanatsız olduğu için uçuşunu gerçekleştirememektedir. Zâhidin de ihlâs ve muhabbetten mahrum olarak yaptığı ibadetler, Allah’ın da ayette buyurduğu gibi, “*Yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan merkebin durumuna benzer*” (el-Cumâ 62/5), kişiye yük olmaktan öteye geçemez. Kuddûsî, aşağıdaki beyitte zâhidin namaz, oruç, hac gibi birtakım ibadetleri rutin bir şekilde yerine getirmesiyle Allah’la huzur bulmanın kendisi olan aşka ulaşamayacağını bilmelidir. Asıl kerametin, “*Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler*” (el-Mâide 5/54) ayetindeki sevgiyi karşılıklı yaşamaktır. Kuddûsî, beyitlerinde şöyle ifade etmektedir:

Kerâmet kesret-i savm û salât ile bulunmaz

*Ana dirler kerâmet kim baka didâre toğrı*⁵⁷⁶

Aşk, vuslatın anahtarı olarak gören Kuddûsî, muhabbetten yoksun olan zâhidî içinde bulunduğu gaflet uykusundan dolayı çokça eleştirmekte ve onu defaten aşka davet etmektedir. Ancak zahidin kibir ve ucbundan kaynaklanan basiret gözünün kör oluşu, kendisini aşktan alıkoymaktadır. Kuddûsî, kendisinin yaşadığı aşkı, zâhidlerin “*boş bir kavga*” olarak görmesinden rahatsız olmakta ve bunu aşağıdaki şiirinde eleştirmektedir:

Bu ‘ışkı bana zâhidler kerîh gavgâ dimişler

Bize lâzım değildir öyle bed sevdâ dimişler

Kadîmden böyledir ‘âdet atarlar âşika taş

*Ki nice ‘ârif-ı dânâlara tersâ dimişler*⁵⁷⁷

Kuddûsî’ye göre, âşık sūfi, “*Yerin üstünde olan herkes fânidir. Ancak senin ‘azâmet ve kerem sahibi Rabbinin Zâtı bâkî kalır.*” (er-Rahman, 55/26-27) bilinciyle

⁵⁷⁵ Kuddûsî, *Divân*, 670.

⁵⁷⁶ Kuddûsî, *Divân*, 382.

⁵⁷⁷ Kuddûsî, *Divân*, 670.

hareket edip kesrette vahdeti yaşar. Sûfi, zâhid kimseler gibi “ben” demeyip, benliğini Hakk’ın birliğinde hiçleyendir.

Ol ana ‘âşık hem vasla lâyık

Kapısı açık şâh u gedâya⁵⁷⁸

Zâhidlerin sen dime âslâ “ben”

Ol râharahzen⁵⁷⁹ katlan cefâya⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Gedâ: Hizmetçi, köle, kul.

⁵⁷⁹ Rahzen: Eşkıya, yol kesen kimse.

⁵⁸⁰ Kuddûsî, *Divân*, 42.

SONUÇ

Tasavvufta sıklıkla işlenen muhabbet, dün olduğu gibi bugünde bütün insanlarda fitrî olarak bulunan, onların bireysel ve toplumsal hayatını düzenleyen duyguların başında gelmektedir. Aslında sevgi/muhabbet sadece insanlarda mevcut olan bir gerçek değildir. Bütün varlıklara Yaratıcı tarafından verilen fitrî bir duygudur. İnsan dışında her varlık ya da eşya iradî olarak sevgiyle Yaratıcısını yaşamaktadır: *“Yedi gök, yer ve bunların içindekilerin tümü O’nu yaşamaktadır. O’nu yaşamayan hiçbir şey yoktur”*(İsrâ, 17/44) ayeti bu hakikati açık bir şekilde vurgulamaktadır. İnsan ise zorlamaya tabi olmaksızın her konuda olduğu gibi bu konuda da tercih ile başbaşa bırakılmıştır: *“Allah’ın dininde/hükümlerinde zorlama yoktur”*(el-Bakara, 2/256). İnsanın kendi tercihiyle Allah’a yönelmesi onu bütün varlıkların üstünde bir makama yükseltir. Tasavvuf da bu ulvî makamın yolunu öğreten bir ilimdir.

İşte bu sebeplerle tasavvufun esasını teşkil eden tüm ritüellerinin özü, insanı mâsivâ denen her türlü angajmanın esaretinden kurtarıp elest fitratındaki masumiyetine kavuşturmadır. İnsanı, ilâhî güzelliklerin yansıması olduğu “ahsen-i takvim” yaradılışı mihengine oturtmadır. Böylelikle kişi, Allah’ın Kur’ân’da bildirmiş olduğu; tevbe eden, temizlenen, iyilik eden, sabreden ve adaleti sağlayan olmakla *“Allah onları, onlar da Allah’ı severler”*(el- Maide, 5/54) ayetindeki müjdeye kavuşur. Mü’minler, *“Ey insanlar! Nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir”*(el-Hadîd 57/4) ayetinin hakikatine eren kimseler olarak daima eşyaya muhabbet ile bakıp her varlığın özünde Allah’ın bir delili, yansıması olduğunu hatırlayarak yaşamaktadırlar.

Kur’an ve sahih rivayetler ışığında eserlerini ele alan Kuddûsî’nin tasavvuf düşüncesine baktığımızda o insanı *“Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık”*(et-Tin 95/4) nazarıyla ele almaktadır. Onun anlayışında insan, ilâhî ahlak ile ahlaklanacak güzellikte ve dünyadaki sorumluluğunu üstlenebilecek mükemmeliyette imkân ve kabiliyetlerle yaratılmakta olup şeref ve üstünlük bakımından özel bir varlıktır. İnsan, Yaratıcı ile yaratılan varlıklar arasında köprü, kavşak rolünü üstlenmektedir. Çünkü o, Yaratıcının ruhundan üflemeyle bir yönüyle ilâhî bir benliğe sahip iken, varlık olma yönüyle de beşerî bir benliğe sahiptir.

Kuddûsî'ye göre tasavvufun taliplerine önermiş olduğu tüm ibadetlerin ana gayesi insanı beşerî benliğin esaretinden kurtarıp ilâhî benle hareket eden “ideal insan” formunu kazandırmaktır. Bunun ise hiçbir kaygı taşımadan Allah'a duyulan aşk ile olacağını ifade eder. Nitekim Kuddûsî'ye göre kişi, Allah'a duyduğu muhabbetinin en ufak bir karşılığını beklerse o kimse sevgi iddiasında samimi değildir. Ancak ilâhî aşkı tüm zerrelere kadar hissedenden kişi her anını ihata edenin Rabbi olduğu bilinciyle hareket ederek Allah'a karşı sevgiye dayalı bir bağlılık ve teslimiyet gösterebilir. İnsanın bu âleme gönderilmesinin temel gayesi, “*Sana şah damarından daha yakınım*” (el-Kâf 50/16) diyen Rabbi'ne muhabbetle yönelip varlığının asıl özü olan “ilâhî ruha” la yaşamasıdır. Zira her varlık kendi cinsine meyledip muhabbet duyduğu gibi, ilâhî ruha sahip olan insan da Allah'a aşkla yönelip vuslatı diler. Allah bu konuda açık olan hükmünü şu şekilde ifade etmektedir: “*Biz Allah'tanız, yine O'na döneceğiz*” (el-Bakara 2/156) yani Allah insanın, Allah'a olan muhabbeti kişinin elestteki ahbine geri dönüşü için ortaya koyduğu halin kendisidir. Kuddûsî'ye göre aşk ve sevgi olmadan kişinin yaptığı ibadetlerle gerçek bir mü'min şuuruna eremeyeceği gibi Allah'la vuslatının da gerçekleşmesi söz konusu olamaz.

Kuddûsî'nin eserlerine, bilhassa Divân'ına baktığımızda o, kişiye daima Allah'ı hatırlatacak önemli kavramlar olan aşk, zikir ve ma'rifeti eserlerinde sıklıkla işleyip bunların tasavvufun sacayağı konumunda olduğunu vurgulamaktadır. onun hayatının her aşamasında Allah'ı birebir yaşaması ve Allah'la bir hayat sürmesi neticesinde kendisinde hâsıl olan muhabbet ve vuslat arzusu beyitlerinde ifadesini bulmaktadır. Nitekim onun şiirlerinin ana temasını oluşturan ve Allah'ın ortaya koymuş olduğu hükümleri yerine getirmek, yani Allah'ın hukukuna riayet etmek olan ilâhî muhabbet, insanın özündeki potansiyel güçtür. Bu gücün farkında olan her mü'min, tek ilâh olan Allah'a doğru yol almaktadır. Kuddûsî'ye göre kurbiyet ve ünsiyetin neticesinde oluşan Allah'a bağlılık; tevhîd ve ihlâs sahibi her kişiyi benliğiyle kuşatarak Allah'a cezb eden bir atmosferin içine sokmaktadır. Bu atmosferi yaşayan kişi, Allah'ın sıfat ve esmasını tam olarak idrak edip, bu sıfat ve isimlerdeki ilâhî bilgiyle hayret ve hayranlığı artarak, bağlılığı sevgiye dönüştür.

Allah ile hemhâl olan Kuddûsî'nin beyitlerine bakıldığında onun dilinden dökülen her sözün, Allah'ın bir nefhâsı olan insanlara ilâhî aşkın sesini terennüm eden,

ruhları bu sesle dinlendiren Rabbanî bir dokunuşun yansıması olduğu görülmektedir. Nitekim insanların fitratına hitap eden bu şiirleri dinleyen kimsenin bunlara kayıtsız kalması mümkün olmamaktadır. Çünkü Kuddûsî'nin şiirlerinin konusunu, Allah'a tutkuyla bağlanışın gönülden gelen haykırışı oluşturmaktadır. Bu çalışmada da Ahmed Kuddûsî'nin benimseyip hayatında tecrübe ettiği ve mü'minlerden de sahip olmalarını istediği Allah sevgisi teması işlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebü'l Fidâ İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Afîfî, Abul Ela. *Tasavvuf, İslâm'da Mânevi Devrim*. çev. H. İbrahim Koçar vd. İstanbul: Risâle Yayınları, 1996.
- Bakış, Rıza. *Âşığın Tevhîdi-Hallâc'a Göre Varlık ve Dini Tecrübe*. 1. bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Baldick, Julian. *Mistik İslâm Sufizme Giriş*, çev. Yusuf Said Müftüoğlu. İstanbul: Birey Yayıncılık 2002.
- Baltacı, Halil. "Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî Çizgisi". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (Şubat 2014): 23-44.
- Bell, Joseph Norment. *İslâm'da Aşk Tasavvuru*, çev. Yücel Âşıkoğlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Berkmen, Haluk. *Kuantum Bilgeliği ve Tasavvuf*. 3. bs. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2009.
- Bolat, Ali. "Muhasibi (ö. 241/855)'nin el-Mekasib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakiki Zühd Anlayışı". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (Ankara 2003): 177-196.

Cebecioğlu, Ethem. “Şeyh Kuddûsi'nin Mevlânâ Sevgisi”. *Tasavvuf Dergisi* 258 (Ağustos 2007): 20.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. 6. bs. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Ceyhan, Semih. “Zühd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Chittick, William, *Tasavvufa Kısa Bir Giriş*, çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Chittick, William. *Âşığın Aynası*. çev. Ömer Saruhanoğlu. İstanbul: Okyanus Yayınları, 2018.

Chittick, William. *İlâhî Aşk Erken Dönem Farsça Tasavvuf Metinlerinde Allah ve İnsan*, çev. Ömer Saruhanoğlu vd. 1. bs. İstanbul: Nefes Yayınları, 2018.

Chittick, William. *Sûfi'nin Aşk Yolculuğu*. çev. Ömer Saruhanlıoğlu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

Çetindağ, Yusuf. *Doğuda Aşk Bir Başkadır*. 1. bs. İstanbul: Emre Yayınları, 2005.

Demirci, Mehmet. “Zâhidlik nedir? Dünya-Ahiret Dengesi Nasıl Kurulur?”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV (1987): 105-128.

Demirci, Mehmet. *Yunus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*. 2. bs. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1997.

Doğan, Ahmet. *Kuddûsî Divân'ı -Tenkitli Metin-*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Eminoğlu, M. Emin. *Hak Âşıkı Mer'aşı Zâde Ahmed Kuddûsî Divânı*. Konya: Sebat Basımevi, 1973.

Eren, Ali. *İlâhî Aşkla Yoğrulmuş Bir Ömür Ahmed Kuddûsî Hazretleri*. 1. bs. İstanbul: Muallime- Harise- Hâdime Yayınları, 2017.

Erginli, Zafer. "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (Şubat 2006): 112.

Erkaya, Mahmud Esad. "Tasavvufî Eğitim Metodu Olarak Halvet (Gümüşhânevî Örneği)". *International Journal of Social Sciences and Education Research* (Kasım 2016): 1505-1515.

Erol, Kemal. "Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde 'İnsan' Tellakisi ve 'İnsan-ı Kâmil' Ölçüsü". *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi (TİDSAD)* 2/2 (Mart 2015): 8-18.

Fragar, Robert. *Kalp, Nefs ve Ruh*. çev. İbrahim Kapaklıkaya İstanbul: Gelenek Yayınları, 2011.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Muhammed b. Ahmed. *İhyâ ü Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Muhammed b. Ahmed. *Kalp Risalesi*. Haz. Kadir Yetkin 2. bs. İstanbul: Ahir Zaman Yayınları, 2014.

Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Muhammed b. Ahmed. *Tasavvufun Prensipleri*. trc. Remzi Barışık. Ankara: Kılıç Kitapevi.

Gırnâtî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî. *el-İ'tişâm*. çev. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şukayr. Demmâm: 2008.

Göktaş, Vahit. *Muhammed Es'ad-ı Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*. 1. bs. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2013,

Göktürk, İsmail. "Medeniyetin İhyası İçin İnsanın İnşası". *Terkip ve İnşa Dergisi* 1 (Ocak 2017): 605-610.

Gölpınarlı, Abdalbaki. *Tasavvuf*. İstanbul: Turan Kitapevi, 2004.

Gündüz, İrfan. "Osmanlılarda Devlet Münasebetleri". *İlim ve Sanat Dergisi* VI (1985): 14-39.

Hakkı, Beeketzade İsmail. *Yâd-ı Mazi*. İstanbul: 1997.

Herevi, Hâce Abdullah el-Ensâri. *Menâzilü's-Sâirin İle'l-Hakkı'l- Mübin*. Haz. Abdurrezzak Tek, (Bursa: Emin Yayınları, 2008).

Heyet. “Hbb”. *el-Mu’cemü’l-vasît*. 2. bs. Kahire, el-idâretü’l ammetil i’lmü’cemâti ve ihyâü’t-türâs, 1982.

Hoca, Nazif. “Baklî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4:545/547. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Hücvîrî, Ebü’l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî (ö. 465/1072). *Keşfu’l Mahcûb*. thk. İbrahim Desûkî. Kahire: 1974.

Hücvîrî, Ebü’l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî (ö. 465/1072). *Keşfu’l Mahcûb Hakikat Bilgisi*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

İbn’ul-Arabî, Muhyiddin. *İlâhî Aşk*. çev. Mustafa Kanık. 20. bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

İbnü’l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu’l-Hikem*. thk. Ebû Âlâ el-Affî. Beyrut: 1980.

Kara, İsmail. *İslâmcuların Siyasi Görüşleri*. 1. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.

Karasakal, Şaban. *Kur’ân’ınîşârî Yorumu-Senâullâh Pânipetî’ninTefsiru’l-Mazharî Adlı Tefsiri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

Karlığa, H. Bekir. “Anâsır-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı*. 3. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları 1991.

Kâşânî, Abdurrazzak. *Istulâhâtü's Süfiyye*. thk. Abdulâl Şâhin. 1. bs. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.

Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifu'l-a'lâm fi işâriatiehli'l-ilhâm*. nşr. Mecdî Hâdizâde. Tahran: Mîrâs-ı Mektûb, 2000.

Kayserî, Dâvud. *Risâletü fi Ma'rifeti'l-Mahabbeti'l-Hakikiyye*. thk. Mehmet Bayraktar. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk. *et-Ta'arruf*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-İmiyye, 1993.

Koç, Turan. *Din Dili*. 4. bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Kola, Fatma. "Aşka Dair Bazı Tasavvurlar". *Journal of Turkish Language and Literature* 2/ 2 (Spring 2016): 67-94.

Konur, Himmet. "Medeniyet İnşasında Tasavvufun Rolü". *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 4 (2018): 13-35.

Köksal, M. Asım. *Hâkk Âşık'ı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (k.s), Hayatı, Mesleği, Üstün Kişiliği, Eserleri*. Ankara: Fon Matbaası, 1983.

Köksal, Muhammed Asım vd. "Kuddûsî Ahmed Efendi (1769-1849)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26. Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kuddûsî, Ahmed. *İcâzetnâme*. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi. nr.2444.

- Kuddûsî, Ahmed. *Nesâih-i Kuddûsî*. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi. nr.2444.
- Kuddûsî, Ahmed. *Divân*. Haz. Ali Tenik. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2014.
- Kuddûsî, Ahmed. *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*. çev. Alp Eren Han. Kahramanmaraş: 2018.
- Kuddûsî, Ahmed. *Mektuplar*. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi. nr.2444.
- Kuddûsî, Ahmed. *Pendnâme-i Kuddûsî*. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi. nr.2444.
- Kuddûsî, Ahmed. *Risâleler*. Haz. Lütfi Alıcı. 1. bs. Ankara: Nova Medya Kitaplığı, 2017.
- Kuddûsî, Ahmed. *Vâsiyetnâme-i Kuddûsî*. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi. nr.2444.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993.
- Kuyumcu, Fehmi. *Divân-ı Kuddûsî*. Ankara: Gaye Matbaacılık, 1982.
- Küçük, Hülya vd. "Râbia el-Adeviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 34 Cilt. İstanbul: 2007.

Küçük, Osman Nuri. *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim- Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı*. 1. bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.

Küçük, Raşit. *Sevgi Medeniyeti- Allah'ta Kul Kulda Allah Sevgisi*. 1. bs. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

Mekkî, Ebu Talib. *Kûtu'l-Kulûb*. thk. Said Nesib Mekârim. II Cilt. Beyrut: 1995.

Memiş, Abdurrahman. "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Hâlidî Tekkeleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*. VI:514. İstanbul: 1992.

Mermutlu, Mehmet Sait. *Diyarbakirli Muhammed Şaban Kâmî*. 1. bs. Ankara: Gece Akademi, 2018.

Merter, Mustafa. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. 17. bs. İstanbul: Kaknüs Yayınları 2017.

Mevlânâ, Muhammed Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerif*. çev. Veled İzbudak. I Cilt. Konya Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2004.

Mevlânâ, Muhammed Celaleddîn-i Rûmî. *Rubâiler*. haz. Şefik Can. İstanbul: KB Yayınları, 1992.

Mükrî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumî. "Hbb". *el-Misbâhü'l-münîr*. Kâhire, Dârü'l-Hadîs, 2007.

Ögke, Ahmet vd. *Tasavvuf*. 3. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

Ögke, Ahmet. *Vâhib-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısri'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*. 1. bs. İstanbul: Ahenk Yayınları, 2005.

Öksüz, Tuncay. “İnsan Benliğinin Arınması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/31 (Haziran 2015): 83.

Öngören, Reşat. “Zikir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44. Cilt. İstanbul: TDV, 2013.

Özel, İsmet. *Taşları Yemek Yasa*. 11. bs. İstanbul: Tiyo Yayıncılık, 2019.

Özelsel, Michaela Mihriban. *Kalbe Yolculuk-Alman Psikoloğun Hac Günlüğü ve Bir Manevi Uyanışın Hikâyesi*. çev. Seda Çiftçi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.

Özköse, Kadir. “Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (Ankara: 2005).

Özköse, Kadir. *Aşk Derdi-Mesnevi'den Hikâyeler*. İstanbul: Ufuk Yayıncılık 2011.

Öztürk, Erdem Can, “Niyâzî Mısri Dîvân'ında Mürşid Olarak Aşk”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4/9, (Güz, 2018): 114-131.

Öztürk, Kâzım, *H. Mevlâna'da İlâhî Aşk*, 1. bs. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2012.

Öztürk, Mustafa. “Divan’ı Bağlamında Fuzûlî’de Sevgili Kavramının Beşerî ve İlahî Boyutları İle Sevgiliden Şikâyet”. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Sciences)* 1/1 (2017): 41-59.

Öztürk, Mustafa. “Kur’ân’ın Değer Sisteminde Dünya ve Dünyevî Hayatın Anlamı”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2006): 71.

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme ve Tarihi Çevresinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: 1995.

Pala, İskender. *Babil’de Ölüm İstanbul’da Aşk*. 73. bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.

Râzî, Zeynuddîn. “Hbb” *Muhtaru’s-sihâh*. Dımaşk: er-Risâletü’l Âlemiyye, 2001.

Schimmel, Annemarie. *Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eserleri*. çev. Senail Özkan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

Schimmel, Annemarie. *Tasavvuf Notları*. çev. Dilara Yabul. 1. bs. İstanbul: Sufî Kitap, 2018.

Serrâc, Ebu’n-Nasr et-Tûsî. *el-Luma’ fî’t-tasavvuf*. thk. Abdulhâkim Mahmud-Abdülbâkî Sarûr. Mısır: 1960.

Sırma, İhsan Süreyya. “19. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika”. *İÜEF Tarih Dergisi*. 31. (1997):183-185

Sunar, Hüseyin. *Ahmed Kuddûsî'nin Hazinetü'l-Esrâr ve Ganimetü'l-Ebrâr Adlı Eserinin Tercümesi, Tahrîk ve Tahlilî*. Yüksek Lisans Tezi, 1998. MÜSBE. İstanbul.

Sühreverdi, Abdulkâhir b. Abdullah Şihabeddin Ömer. *'Avârifü'l-Meârif*. Beyrut: Dâru'l Kitâb'l-Arabî, 1983.

Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Ṭabaḳât'üs-Sûfiyye*. Beyrut: Daâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1998.

Tenik, Ali vd. *Allah'la Var Olmanın Yolu Zikir*. 2. bs. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014.

Tenik, Ali, vd. "Tasavvuf Bilgisi-Allah'ı Allah'la Bilme İlmine Giriş". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016): 177-202.

Tenik, Ali. "Tasavvufî Şiir Poetikası". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 48 (Aralık, 2018): 141-160.

Tenik, Ali. *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*. 1.bs. Niğde: Erkam Matbaası, 2012.

Tenik, Ali. *Tasavvufî Bilgi-Allah'ı Allah'la Tanımının Hakikati*. 1. bs. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Uludağ, Süleyman. "Ahmed el-Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Uludağ, Süleyman. “Aşk (Tasavvuf)”. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. 4 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15:377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. “Ma’rifet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 28 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Uludağ, Süleyman. “Mâsivâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Uludağ, Süleyman. “Sülûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları 2010.

Uludağ, Süleyman. Köksal vd. “Kuddûsî Ahmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit*. 1. bs. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2011.

Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. Konya: Yediveren Yayınları, 2001.

Ünver, Mustafa. “Bor’lu Kâdirî Şeyhi Ahmed Kuddûsî (1769-1849) ve Şiirlerinde Kur’ân-ı Kerim’e Yaptığı Atıflar”. *19 OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Samsun 2003): 129.

Yargıcı, Atilla. *Kur’an’ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*. 1. bs. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Yasa, Metin. *Rubaileri Işığında Mevlânâ’da Aşk ve İşlevleri*. Ankara: Elis Yayınları, 2010.

Yavuz, Ömer Faruk. “Kur’ân Perspektifinden Dünya Ahiret Bütünlüğü”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV/3 (2006): 167.

Yeni Kültür Ansiklopedisi, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Abdulvahap. *Meybudî’nin Tefsirinde Tasavvuf*. 1. bs. Bursa: Sır Yayıncılık, 2012.

Yılmaz, Hasan Kâmil. “Tasavvuf ve Kalb”. *Altınoluk Dergisi* 104 (Ekim 1994): 31.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatu*. İstanbul: 1990.